עיקרי ההוספות
למהדורה השניה

ספר

מראה הגבול

בו תבואר מציאות צורת
גבולות ארץ ישראל הכתובים בפרשת מסעי,
כיבוש עולי מצרים, עולי בבל, עבר הירדן וסוריא,
וגבולות ארץ ישראל לעתיד לבוא

מבוסס בעיקר על פירוש רש"י, וכולל גם דעות
שאר ראשונים ואחרונים ז"ל בביאור מהלך הגבולות

בצירוף תרשימים ומפות מדוייקות
למען תחזינה עיני הקורא מישרים

עוד בו יבואו בירורים בעומק הסוגיות
בנושאים ההלכתיים והמעשיים של גבולות ארץ ישראל

בעזרת החונן לאדם דעת
מאת
דניאל צבי רובין
פעיה"ק ירושלים

מהדורה שניה מורחבת
חודש אייר, שנת "קדש מדבר צן" (ה'תשפ"ה)

מהדורה ראשונה
אייר תשע"ט

מהדורה שניה
אייר תשפ"ה

©
דניאל רובין
זרח ברנט 11 הר נוף - ירושלים
053-3194340 | 02-6513256

הערות והארות יתקבלו בברכה

המפה בכריכה באדיבות המרכז למיפוי ישראל

עימוד ועיצוב
משה לוי - ספרים: 052-7634834

נהר פרת
(חז"ל)
נהר פרת
(תנ"ך)
נהר פרת
(חז"ל)
נהר פרת
(תנ"ך)
נחל מצרים
נחל פתח (תנ"ך)
גבול כיבוש סוריא
ארץ ישראל
שער
גבול
כיבוש
סוריא

מראה הגבול

שער גבול כיבוש סוריא

הקדמה

כתוב בספר שמואל ב' (ח', ג'-ו') "וַיַּךְ דָּוִד אֶת הֲדַדְעֶזֶר בֶּן רְחֹב מֶלֶךְ צוֹבָה בְּלֶכְתּוֹ לְהָשִׁיב יָדוֹ בִּנְהַר [פְּרָת], וַיִּלְכֹּד דָּוִד מִמֶּנּוּ אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת פָּרָשִׁים וְעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ רַגְלִי וַיְעַקֵּר דָּוִד אֶת כָּל הָרֶכֶב וַיּוֹתֶר מִמֶּנּוּ מֵאָה רָכֶב, וַתָּבֹא אֲרַם דַּמֶּשֶׂק לַעְזֹר לַהֲדַדְעֶזֶר מֶלֶךְ צוֹבָה וַיַּךְ דָּוִד בַּאֲרָם עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף אִישׁ, וַיָּשֶׂם דָּוִד נְצִבִים בַּאֲרַם דַּמֶּשֶׂק וַתְּהִי אֲרָם לְדָוִד לַעֲבָדִים נוֹשְׂאֵי מִנְחָה וַיֹּשַׁע ה' אֶת דָּוִד בְּכֹל אֲשֶׁר הָלָךְ". כיבוש זה של ארם, נקרא בפי חז"ל בשם כיבוש סוריא.

בגמרא בגיטין ח: נחלקו התנאים אם כיבוש סוריא נידון ככיבוש רבים להחשיבו ככיבוש ארץ ישראל מדאורייתא, או שהוא מוגדר ככיבוש יחיד ולאו שמיה כיבוש מדאורייתא ורק התקדש מדרבנן והתחייב בחלק מהמצוות התלויות בארץ. להלכה פסק הרמב"ם פ"א תרומות ה"ג שלאו שמיה כיבוש. [ועיין מה שכתבנו בבירורים סימן א' בגדר קדושת כיבוש סוריא והלכותיה, ועיין שם בסימן ב' בענין הרחבת הגבולות ע"י כיבוש המלך].

בביאור הגדר של כיבוש יחיד, כתב רש"י שם ח: ד"ה כיבוש, שדוד כבש את סוריא לצורכו ולא לצורך הרבים, ואילו התוס' שם ח. ד"ה כיבוש, והרמב"ם שם בהלכות תרומות, כתבו הסבר אחר על פי הספרי (סוף פרשת עקב), שהיה לו לדוד לכבוש מקודם את כל ארץ ישראל לגבולותיה המבוארות בפרשת מסעי, ורק אחר כך לכבוש ארצות אחרות נוספות.

עכ"פ שומה עלינו לברר מהם הגבולות המדויקות של כיבוש סוריא, משום שהרבה הלכות נאמרו בה, ואע"פ שהם אינם שייכים כעת למעשה, מכל מקום תורה היא וללמוד אנו צריכים (ברכות סב.). ובנוסף על כך, לכשיתבררו אי"ה גבולותיה של כיבוש סוריא, יזרח גם אור חוזר על גבולות ארץ ישראל בפרשת מסעי והמסתעף, אשר כן נוגעים למעשה בזמן הזה.

והנה חז"ל לא כתבו את גבולותיה של סוריא, אבל הרמב"ם פ"א תרומות ה"ט פירט גבולות אלו, וז"ל, איזו היא סוריא, מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צובה כל יד פרת עד בבל כגון דמשק ואחלב וחרן ומנבג וכיוצא בזה עד שנער, עכ"ל.

ומקור דברי הרמב"ם הם מתשובות הגאונים הרכבי (סימן תל"ז) [בשינויים קלים], וצויין בקרית מלך על הרמב"ם שם. דא עקא, שגבולות אלו שהוזכרו ברמב"ם לא ידענו לפום ריהטא מה כוונתם ומה טיבם לפי המציאות שלפנינו, והרבה דחוקים נאמרו לפרש בדבריו לפי הידוע ושאינו ידוע לנו, וזה החלי בעזהי"ת לברר כוונתו לענ"ד.

חלק א' - בירור המקומות

סעיף א: נהר פרת

מקומו של נהר פרת הידוע

א. נהר פרת לכאורה ידוע ומפורסם. מוצאו ממדינת טורקיה והוא עובר במדינת סוריה ומשם למדינת עירק עד שנכנס למפרץ הפרסי. אורכו כ-2,700 ק"מ, ונקרא שמו בכל מפות העולם בשם נהר פרת (Euphrates). אמנם לענ"ד נראה מוכח שלפי התורה וחז"ל זהו רק חצי מן האמת, וכפי שיבואר, ומכיון שיש בדברינו חידוש גדול, מוכרחני להאריך קצת.

הוכחות מהתנ"ך היכן מקומו של נהר פרת

ב. בפרשת בראשית (ב', י"ד) כתוב, "וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת", ופירש רש"י, שהוא הנהר החשוב על כולם הנזכר על שם ארץ ישראל. כלומר, למרות שהוא נמנה כנהר רביעי, מכל מקום הוא החשוב מכולם. וכן כתוב ברש"י בראשית (ט"ו, י"ח) לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול, אע"פ שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן וכו', משל הדיוט עבד מלך מלך, השתחווה לשחוור וישתחוו לך. וכן כתב רש"י שבועות מז: ד"ה קרב, שנהר פרת הוא הקטן משלושת הנהרות האחרים [פישון, גיחון וחדקל], אך הוא החשוב מכולם משום שנזכר עם ארץ ישראל. והעיר המהר"ץ חיות בשבועות שם, שקשה להתאים את דברי רש"י עִם הנהר הידוע כנהר פרת, שהרי נהר פרת הידוע יותר ארוך מהחדקל [שאורכו כ-1950 ק"מ], ומדוע נהר פרת נמנה רביעי ואחרון, ואיך כתב רש"י שהוא הקטן מביניהם[א].

א. נהר פרת בגן עדן

יעויין בתוס' בכורות נה: ד"ה הוא, שהקשו על רש"י בשבועות מסוגיית הגמרא בבכורות, שמבואר

מראה הגבול

ג. מפורש בתורה שנהר פרת נמצא בגבולה של ארץ ישראל, עיין בראשית (ט"ו, י"ח) "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת"; שמות (כ"ג, ל"א) "וְשַׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד הַנָּהָר", ופרש"י ד"ה עד הנהר, פרת; דברים (א', ז') "אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת"; (י"א, כ"ד) "מִן הַנָּהָר נְהַר פְּרָת וְעַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם". וכן שנוי בנביאים (יהושע א', ד') "מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן הַזֶּה וְעַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר פְּרָת וכו' יִהְיֶה גְּבוּלְכֶם", ועוד יעויין בספר ירמיה פרק י"ג, שהקב"ה אמר לירמיה לקחת את אזור מתניו וללכת אל נהר פרת ולהטמינו שם בנקיק הסלע, ולאחר זמן הוציאו וראה שנשחת, וזה היה סימן שעתיד הקב"ה להשחית את גאון יהודה. וכתב שם הרד"ק שהטעם לטומנו בפרת לפי שהוא בגבול ארץ ישראל, והוא סימן כי כשיצאו מארץ ישראל לבבל, ישחת גאונם. וכן משולש בכתובים (תהילים פ', י"ב) בפסוק "וְאֵל נָהָר יוֹנְקוֹתֶיהָ", וכתב רש"י שם שרחבה (כלומר, אורכה מצפון לדרום) של ארץ ישראל היא עד נהר פרת. ומבואר להדיא בתנ"ך שפרת הוא בגבולה של ארץ ישראל[ב].

שם להדיא שנהר פרת הוא הנהר הגדול מכולם. אלא שתוס' הקשו גם לנפשייהו דבגמרא בשבועות מז: משמע כרש"י שנהר פרת נקרא הגדול רק מחמת חשיבותו של ארץ ישראל, ונשארו התוס' בצריך עיון. ועיין במהרש"א שבועות מז: ובמלא הרועים בתוס' בבכורות שם, שנדחקו לחלק בין ב' הסוגיות, ובדעת רש"י צריך עיון למימר כוותייהו.

והביאור המחוור לענ"ד בדעת חז"ל אליבא דרש"י כתוב במשכיל לדוד עה"ת בראשית (ט"ו, י"ח) שרק בגן עדן הנהר הגדול הוא נהר פרת, ומיהו אחר כך כשנמשכים ויוצאים מגן עדן ד' נהרות, הרביעי הנקרא פרת הוא קטן מג' האחרים ונקרא הגדול רק משום דהוא סמוך לארץ ישראל, עיין שם. ומכיון שכן, אין לנו עסק עם הנהר המכוסה והלא נראה שבתוך גן עדן, אלא כל דברינו הם בבירור מיקומו של נהר פרת הנגלה והנראה שיוצא בסמוך לארץ ישראל. ועיין בפירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם בראשית (ב', י"ד) שכתב, שחיבור תחילתם [של ד' הנהרות] לראש אחד אשר ממנו הם נפרדים נסתר מאיתנו בלי ספק, עכ"ל, וכן כתב הנצי"ב בהעמק דבר בראשית (ב', י'). ואין לנו עסק בנסתרות.

ב. ולכאורה קשה, דעיין בגמרא ב"ב עד: אמר רבי יוחנן מאי דכתיב (תהילים כ"ד, ב') "כִּי הוּא עַל יַמִּים יְסָדָהּ וְעַל נְהָרוֹת יְכוֹנְנֶהָ", אלו ז' ימים וד' נהרות שמקיפין את ארץ ישראל, וד' נהרות הם ירדן, ירמוך, קרמיון ופיגה, וצריך ביאור מדוע לא כתוב גם נהר פרת. וכך הקשה ר"ת בספר הישר סימן קנ"ח, ותירץ דנהר פרת באמת אינו מנהרות ארץ ישראל כדמוכח בגמרא הנ"ל, אלא הוא רק בגבולה של ארץ ישראל, עיין שם. וצריך עיון מאי שנא נהר פרת משאר נהרות שהם גם כן רק בגבולה של ארץ ישראל, ובכל זאת נמנו. ואולי כוונתו ששאר הנהרות עומדים ממש על הגבול של ארץ ישראל ואילו נהר פרת עומד בריחוק מקום קצת, ומכל מקום חשיבא כגבולה של ארץ ישראל מפאת סמיכותה.

ולולא דברי ר"ת אפשר לומר, שנהר פרת מתחיל בגן עדן וכמו שכתוב בהערה הקודמת, ואין זה שייך דוקא לארץ ישראל.

אם ננקוט שנהר פרת בתנ"ך הוא הנהר הידוע כנהר פרת, הרי שקשה מאוד לומר שהוא נמצא בגבולה של ארץ ישראל. ולא מבעיא לפי מה שנתבאר בארוכה לעיל בבירור הגבולות של ארץ ישראל שבפרשת מסעי, אלא גם לפי שאר השיטות בגבולות של ארץ ישראל שבפרשת מסעי, לא נגע ולא פגע נהר פרת הידוע בגבולה של ארץ ישראל.

שמא תאמר שנהר פרת עומד בגבולותיה העתידיים של ארץ ישראל, בזמן שיתווספו הקיני, קניזי וקדמוני, ולא בגבולותיה של פרשת מסעי שהם הגבולות בזמן הזה. זה אינו, שהרי לפי שיטת רש"י בפרשת לך לך (ט"ו, י"ט), קיני, קניזי וקדמוני, הם אדום, עמון ומואב [וכדעת רבי יהודה בב"ב נו. ורבנן בב"ר סימן מ"ד, כ"ג] שנמצאים במזרח ובדרום, ונהר פרת הידוע לא נמצא קרוב אליהם כלל. ועוד, שהפסוקים בתורה וביהושע ובירמיה עוסקים בארץ ישראל בזמן הזה ולא לעתיד לבוא, ומכל מקום כתוב שם שנהר פרת נמצא בגבולה של ארץ ישראל. ולכאורה צריך לומר כמו שכתוב בחזו"א שביעית סימן ג', ל' ד"ה שם, שנהר פרת הוא רק הרחבת המְצָרִים, ואין גבולי ארץ ישראל מגיעים עד הנהר אלא ארץ סוריא מפסקת. אמנם לכאורה דוחק גדול הוא להעמיד את כל הפסוקים שהם מדברים רק על הרחבת מצרים בעלמא ואינם בדוקא בגבולה של ארץ ישראל, וגם ברש"י לא משמע הכי. ושוב הדרא קושיא לדוכתא, שלא יתכן לומר שנהר פרת הידוע הוא הנהר פרת שבתנ"ך שנמצא בגבולה של ארץ ישראל.

ד. כתוב בפסוק בירמיה (מ"ו, ו') "צָפוֹנָה עַל יַד נְהַר פְּרָת כָּשְׁלוּ וְנָפָלוּ", וכתוב שם (פסוק י') "כִּי זֶבַח לַאדֹנָי ה' צְבָאוֹת בְּאֶרֶץ צָפוֹן אֶל נְהַר פְּרָת". ומבואר להדיא פעמיים בתנ"ך שנהר פרת נמצא בצפונה של ארץ ישראל. וכן כתוב ברש"י ביהושע (א', ד') שנהר פרת הוא בצפון ארץ ישראל, וכן כתוב במיוחס לרש"י בדברי הימים ב' (ל"ה, כ'). וכן כתוב ברשב"ם בפרשת עקב (י"א, כ"ד), וכן כתוב בספר הישר לר"ת סימן קנ"ח שמוכח מהפסוקים שנהר פרת הוא בצפונה של ארץ ישראל. והנה אם ננקוט שנהר פרת הוא הנהר הידוע, יקשה שאין נהר פרת בצפון ארץ ישראל אלא הוא מרוחק למזרח במרחק של 2 מעלות בקוי האורך. והיינו, כי חצר עינן שהוא בצפון מזרח ארץ ישראל נמצא בקו אורך 36, ונהר פרת הנ"ל בקצהו המערבי נמצא בקו אורך 38.

וכך הקשה בשו"ת יד אליהו (לובלין) סימן א' (ב:) ד"ה ומה שהקשה, והביא שבספר הישר קנדיא בשם ספר חוקת שמים (עמ' קל"ו) בגבולי הארץ, כבר העיר בזה, ונשאר בצריך עיון.

ולכאורה צריך לומר ש"צפון" הוא לאו דוקא צפון ממש, והכוונה שנהר פרת

נמצא בצפון ארץ ישראל במרחק 2 מעלות למזרח. אך זה דוחק גדול, כי משמע בפסוקים וברש"י שנהר פרת הוא בצפון ממש.

ובאופן אחר יש לשאול, שלפי מיקומו של נהר פרת הידוע, יותר נכון היה להחשיב אותו כנמצא במזרח ארץ ישראל, וכפי שרואים במפת העולם שרובו נמצא למזרח ארץ ישראל. ובאמת שיש ראשונים (רמב"ן ואבן עזרא ועוד) שנקטו שנהר פרת הוא במזרחה של ארץ ישראל, אך אנן בשיטת רש"י עסקינן שנהר פרת הוא בצפון ארץ ישראל, ושוב קשה שנהר פרת הידוע היה צריך להיות מוגדר יותר כנמצא במזרח ארץ ישראל.

ה. לעיל בהקדמה הובא מה שכתוב בספר שמואל שהדדעזר מלך צובה הלך להשיב ידו בנהר פרת, כלומר, עבר את הגבול של נהר פרת, ודוד המלך הכהו כשעשה זאת, ובדברי הימים א' (י"ח, ג') מפורש שדוד המלך הכה את הדדעזר בארץ חמת, [עיין שם במיוחס לרש"י[ג]]. וכך משמע בספר שמואל ב' (ח', י'), כי כתוב שם שתועי מלך חמת היה איש מלחמות של הדדעזר, והודה מאוד לדוד המלך על שהכה את יריבו. ומבואר להדיא מהפסוקים הללו שנהר פרת נמצא סמוך לארץ חמת. והנה, ארץ חמת נמצאת בצפונה של ארץ ישראל, מעל הר ההר (בירות), וכמו שכתוב בתורה "לבוא חמת", וכמו שהארכנו בשער גבול צפון חלק ב' סעיף ב', והמקומות חומס וחמה הם קרויים על שייכותם לארץ חמת, [ולקמן נציין אי"ה את גבול ארץ חמת]. אם ננקוט שנהר פרת הוא במקומו הידוע, אי אפשר לומר שנהר פרת נמצא סמוך לארץ חמת, ומה היריבות בין הדדעזר ובין תועי.

ובכלל תמוה, מדוע דוד המלך נלחם עם מי שמשיב ידו בנהר פרת, אם פרת נמצא היכן שידוע שהוא נמצא, והרי הוא מרוחק לכל הפחות כ-350 ק"מ מארץ ישראל [לפי גבולותיה שבספרינו], ומאי נפקא מינה לדוד המלך בארץ ישראל בהשגת הגבול ליד נהר פרת. ועיין ברד"ק בשמואל (שם) ובדברי הימים (שם) שכתב שהדדעזר עבר את נהר פרת והיה חשש שהוא גם יכנס לכבוש את ארץ ישראל, וקשה שלפי מיקומו של הנהר פרת הידוע, אין כל כך מבוא להבין מה החשש לגבי גבולות ארץ ישראל.

ו. כתוב בספר דברי הימים א' (ה', ט') ששבט ראובן "וְלַמִּזְרָח יָשַׁב עַד לְבוֹא מִדְבָּרָה לְמִן הַנָּהָר פְּרָת כִּי מִקְנֵיהֶם רָבוּ בְּאֶרֶץ גִּלְעָד". הפשט בפסוק הוא[ד] ששבט

ג. ועיין בפירוש הגר"א בדברי הימים שם שפירש באופן אחר לגמרי.

ד. וראיתי שיש שהבינו בכוונת הפסוק, ששבט ראובן התרחבו למזרח ארץ ישראל עד נהר פרת הידוע, וכבשו את כל המדבר הגדול שלצידם עד נהר פרת הידוע, במרחק של כ-850 ק"מ. ודבר זה

ראובן ישב במזרח ארץ ישראל עד לבוא מדברה, כלומר עד דרך המדבר, וכפי שביארנו את מקומו בשער גבול כיבוש עבר הירדן חלק ב' סעיף ו', וכתוב בפסוק בדברי הימים שדרך המדבר מגיע מנהר פרת. אם ננקוט שנהר פרת הוא הנהר הידוע, קשה טובא שאין דרך המדבר הנ"ל מגיע מנהר פרת, ומה התכוין הפסוק.

לסיכום: אשר על כן מוכרח מכל הראיות דלעיל, שנהר פרת שהתנ"ך מדבר עליו, הוא יותר קטן מהחדקל, הוא נמצא בגבולה של ארץ ישראל ממש, הוא נמצא בצד צפון של ארץ ישראל, והנהר נמצא סמוך לארץ חמת [שגם כן נמצאת בצפונה של ארץ ישראל]. ועוד מוכרח, שדרך המדבר הידועה מגיעה עד הנהר פרת.

וכן כתב הגרי"מ טוקצ'ינסקי בספרו ארץ ישראל סימן כ"ו אות ב', שנהר פרת מגיע לפחות בנקודה אחת אל גבול צפון ארץ ישראל המוזכר בפרשת מסעי.

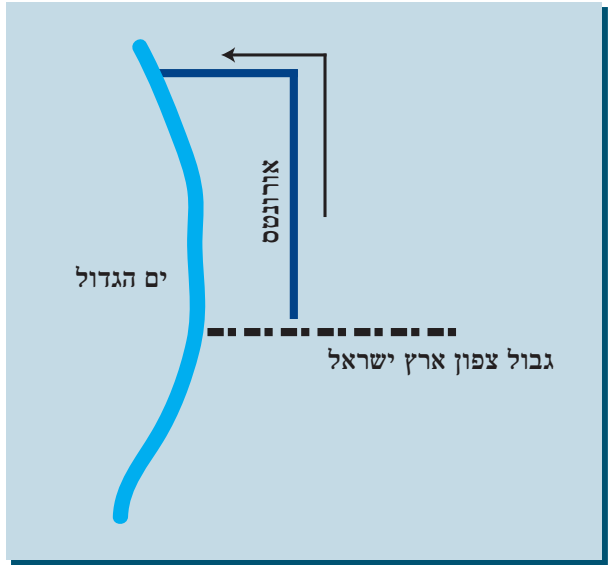
אלא שאם כן נשאלת השאלה, היכן הוא אותו נהר פרת?

נהר האורונטס

ז. והנראה לבאר, שהנה בשער גבול צפון הארכנו לבאר את הנלענ"ד בצורתו ומקומו של גבול צפון ארץ ישראל. וכאשר נתבונן במפה נראה, שבאמצע גבול צפון, ובסמוך ונראה אליו, מתחיל לזרום צפונה נהר הנקרא היום בשם נהר האורונטס, [וזהו שמו הלטיני, אך הישמעאלים קוראים לו נהר עסי, ועיין לקמן אות י"ב]. אורך נהר האורונטס הוא כ-600 ק"מ, ומימיו מבוססים על מעיינות הנובעים מהאדמה מתוך הסלעים ליד היישוב לאבייא, ועל מי גשמים היורדים על ההרים שמסביבו. נהר זה זורם לכיוון צפון בבקעת הלבנון דרך לבנון וסוריה עד שמגיע לטורקיה ושם פונה מערבה ונשפך אל הים התיכון. מי הנהר הנ"ל רדודים ומשום כך הוא בלתי עביר ברובו על ידי ספינה. [כך מתואר נהר האורונטס בספרי המחקר.]

זר עד למאוד, ולא כתוב בחז"ל ובראשונים ששבט ראובן התרחבו בנחלתם [ורק אצל שבט גד כתוב שהתרחבה נחלתם]. ולא מסתבר כלל שנאמר "ארץ חמדה טובה ורחבה" על ארץ שמשתרעת על פני מדבריות שוממות כאלו.

ונראה כזה:

נהר האורונטס הוא נהר פרת

ח. ונראה לענ"ד שנהר האורונטס הוא נהר פרת שבתנ"ך, ובכך מיושבות כל השאלות דלעיל היכן מיקומו של נהר פרת. שהרי, נהר האורונטס הרבה יותר קטן מהחדקל, והוא מתחיל בסמוך לגבול הצפוני של ארץ ישראל, ומשם זורם צפונה, ולכן נהר פרת מופיע בתנ"ך כסימון רק לצד הצפוני של ארץ ישראל. נהר האורונטס זורם כאמור בבקעת הלבנון, וארץ חמת שנמצאת מעל איזור בירות, תחומה בצד מערב של הנהר, ולכן מי שמשיב ידו בנהר פרת, ועובר לצד השני, נמצא מיד בארץ חמת. ועכשיו מובן מדוע דוד המלך היה צריך להלחם בהדדעזר שהשיב ידו בפרת מחשש שהוא ינסה גם לכבוש את ארץ ישראל, כיון שהוא באמת סמוך לארץ ישראל. וכן מתבאר מה שכתוב בפסוק בדברי הימים שדרך המדבר מגיעה מנהר פרת, משום שכל הרואה יראה שדרך המדבר המפורסמת מגיעה מנהר האורונטס [בתוך העיר רסתן וחמה], וזהו הנהר היחיד שדרך המדבר נפגשת בו. עיין בכל זה במפה מס' 1. ובזה הכל מיושב כמין חומר.

וראה לקמן אי"ה עוד הוכחות והכרחים מחז"ל, מראשונים, מאחרונים ומהמציאות לאמיתת חידוש זה לענ"ד[ה].

ה. אמנם מצאתי לכאורה סתירה לדברינו בפירוש הרס"ג לדניאל (י', ד') שכתב, כי בתורה ובספר יהושע אינו מיחס את הפרת אלא לארץ ישראל והוא הנהר היותר גדול הגובל לארץ ישראל, כי שאר

והנה אמנם יש להתפלא, אם אכן נהר האורונטס הוא הוא נהר פרת, היאך לא שמענו וידענו דבר זה בלתי היום. אך האמת היא שלפחות עד לפני כ-280 שנה, היה ידוע לכולם ואפילו אצל אומות העולם, שנהר האורונטס נקרא נהר פרת, ומאז נשתקע שמו. והילך מפה משנת 1744 שכתוב בה במפורש [בלטינית] "אורונטס נהר פרת" [Orontes Fl. Phrat]. (יישר כוח לידידי הרב דוד סיני שליט"א ששלח לי מפה זו.)

הוכחות מחז"ל ומראשונים היכן מקומו של נהר פרת

ט. בענין נהר פרת נחלקו התנאים והאמוראים (שבת סה:, נדרים מ. בכורות נה:) האם מימיו פרים ורבים מעצמם ומכיפיה מיבריך שמתברך מסלעו מעומק האדמה (כן כתבו תוס' בכורות שם) ודינו כדין מעין, או שמימיו מי גשמים ברובו בימי ניסן כי הוא מלא במי גשמים ושלגים של החורף, ולכן אין נהר פרת מטהר

הנהרות שם קטנים, כגון הירדן והירמוך וברדא ופיגא וארנט וגיחון וזולתם, עכ"ל. וכתב המגיה שם שארנט הוא האורונטס, ונמצא לפי זה ברס"ג שנהר פרת איננו האורונטס.

אמנם יש להעיר, שנהר האורונטס אינו נהר קטן, וצריך עיון. ועוד יש לציין שבחלק מהמהדורות של פירוש הרס"ג לדניאל, כל הקטע הזה לא מופיע. ועוד שיש מייחסים את פירוש הרס"ג לספר דניאל לרבי סעדיה האשכנזי. ומכל מקום רבים חולקים עליו וסוברים שנהר אורונטס הוא נהר פרת, וכפי שביארנו לעיל ולקמן.

בזוחלין אלא בימי תשרי. והנה, אם נהר פרת הוא הנהר הידוע, אי אפשר להבין את השיטה בחז"ל שנהר פרת מכיפיה מיבריך, שהרי תחילת הנהר בטורקיה הוא מהפשרת שלגים ומי גשמים בלבד. אבל אם ננקוט שנהר פרת הוא נהר האורונטס, ב' השיטות בחז"ל הם דברי אלוקים חיים, שהרי גם מכיפיה מיבריך וגם מימיו מי גשמים ושלגים[ו], כפי שתואר לעיל [על פי ספרי המחקר], ונחלקו התנאים מהו עיקר מקורו.

עוד כתוב בגמרא שם, מיטרא במערבא סהדא רבא פרת, כלומר, שפרת מעיד על הגשמים שיורדים בארץ ישראל. אם ננקוט שנהר פרת הוא הנהר הידוע, קשה להבין איך הגשמים של ארץ ישראל מגיעים לשם. אלא שיש מזה עוד ראיה לדברינו שנהר פרת הוא נהר האורונטס, כי הגשמים שיורדים בארץ ישראל, אכן יורדים בחלקם לתוך נהר האורונטס שמתחיל סמוך לחרמון בצד צפון מערב, וממילא נהר פרת ניזון גם מגשמי ארץ ישראל[ז].

י. וכדברינו מוכח עוד מהגמרא בקידושין עא: על פי רש"י ד"ה עד נהר. דיעויין שם בגמרא וברש"י, שכתוב להדיא שנהר פרת מושך מן הדרום לצפון. אם ננקוט שנהר פרת הוא הנהר הידוע, קשה, שהרי עינינו הרואות דהוא אינו נמשך מן הדרום לצפון אלא מצפון לדרום. אבל אם ננקוט שנהר פרת הוא נהר האורונטס, אם כן דברי הגמרא ורש"י אמיתיים מאוד, משום שהנהר המדובר באמת זורם מדרום לצפון, והכל כמו שנתבאר[ח]. יתירה מזאת, אם נבדוק את כל

ו. בגמרא שם כתוב שפליגא שמואל אדשמואל, שסותר דבריו אם מי פרת הם מי מעין או מי גשמים, ועיין בשו"ת חת"ס יו"ד סימן ר"ב ד"ה ואם, שהקשה מדוע פליג שמואל אדידיה, הרי אפשר שהוא מעין עם מי גשמים דמין במינו לא בטיל. ויש ליישב דשמואל פליג דידיה אדידיה, מהו עיקר מציאות שורש הנהר.

ז. עוד אפשר להוסיף שגשמי ארץ ישראל פירושו גשמים שיורדים בסוריא, שרבנן אשווהו כארץ ישראל לכמה מילי. ואכן נהר האורונטס מקבל הרבה גשמים מהמים היורדים על "הרי מול הלבנון" שהוא סוריא וכדלקמן חלק ג' סעיף ג' אות ג'.

ח. ואמנם תוס' בקידושין שם ד"ה עד, כתבו בשם ר"ת שנהר פרת בא ונמשך מן הצפון לדרום, וזה תואם את ההילוך של נהר פרת הידוע. אלא שגם ר"ת לא הוכיח כדבריו מהמציאות של נהר פרת הידוע, אלא דייק כך מדברי חז"ל שעדן בצפון העולם וארץ ישראל בדרום עדן, ופרת יוצא מעדן, ולכן אין להוכיח מר"ת שהוא סובר שנהר פרת הוא הנהר הידוע. ושו"ר בחידושי מהרי"ט בקידושין עא: שהקשה טובא על שיטת ר"ת דלא יתכן שנהר פרת נמשך מצפון לדרום, דאם כן היה נמשך מבבל שהיא בצפונה של ארץ ישראל עד לארץ ישראל, וזה לא יתכן, כי בבל נמוכה מכל הארצות וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות ומים לא עולים כלפי מעלה, ועל כרחך כרש"י שנהר פרת נמשך ויורד מארץ ישראל לבבל מדרום לצפון. וסיים שם, ואנא חזינא לארץ ישראל ונהר פרת הוא דלא כר"ת, וידענו שפרת נמשך מארץ ישראל לבבל, עכ"ל. והא לן עדות של המהרי"ט שהכיר את נהר

הנהרות בכל האיזור מעל ארץ ישראל לא נמצא אחד שזורם מדרום לצפון חוץ מנהר האורונטס, ולכן אין שום אפשרות אחרת לפי חז"ל ורש"י להצמיד את השם נהר פרת אלא רק אליו.

וכך מוכרח עוד מתוס' בכורות מד: ד"ה לא, שכתבו ששאלו לאחד שהגיע מארץ ישראל, ואמר להם שנהר פרת יורד מארץ ישראל, ומחמת דבריו חזרו בהם התוס' מפירושם הראשון בסוגיא וביארו פירוש אחר. והנה אם בעלי התוס' סמכו על דברי האיש הישראלי, כל שכן שגם אנו יכולים לסמוך על דבריו. וצריך ביאור על איזה נהר הוא דיבר, הרי אם כוונתו לנהר פרת הידוע, ברור שאינו יורד מארץ ישראל אלא מטורקיה. ועל כרחך כוונתו לנהר האורונטס שהוא יורד מארץ ישראל, ועל כרחך שהוא נהר פרת בתנ"ך, והיה דבר זה גלוי וידוע לכל אחד מיושבי ארץ ישראל.

יא. ונראה שגם ברמב"ם פ"א תרומות ה"ט מוכרח מיניה וביה שנהר פרת הוא נהר האורונטס. שהנה הרמב"ם שם שכתב שסוריא היא מארץ ישראל ולמטה וכו' כל יד פרת. וצריך ביאור איך כתב הרמב"ם שסוריא היא מארץ ישראל ולמטה, הרי בודאי שסוריא היא צפונית לארץ ישראל [וכמו שכתוב בדרך אמונה שם ס"ק צ"ו], והיא לכאורה למעלה מארץ ישראל. אמנם לפי מה שנתבאר מיושב, דודאי שאם נהר האורונטס זורם צפונה, על כרחך שפני האדמה שם הולכים לכיוון מטה ולא לכיוון מעלה, כי המים זורמים תמיד למקום הנמוך. ועל כרחך שמהגבול הצפוני של ארץ ישראל וצפונה, הקרקע הולכת לכיוון מטה, והיינו כי ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות (קידושין סט.), והמציאות של נהר האורונטס מוכיחה על כך. ואם כן זהו כוונת הרמב"ם שסוריא היא מארץ ישראל ולמטה, כי סוריא היא צפונית לארץ ישראל וממילא היא למטה מארץ ישראל. ואם כתוב ברמב"ם שסוריא היא כל יד פרת [וזהו המקום היחיד (!) ברמב"ם שמוזכר נהר פרת], על כרחך שכוונתו לנהר האורונטס והוא נקרא בשם נהר פרת. כנלענ"ד.

פרת והוא ראה שזורם צפונה מארץ ישראל, וברור שכוונתו לנהר האורונטס, והכיר בו שהוא נהר פרת. [ודקדק בלשונו שידענו שיורד לבבל, כי את זה לא ראה בעיניו.]

ובישוב דעת ר"ת, עיין תוס' בכורות מד: ד"ה לא, שנקטו מתחילה כדברי ר"ת שנהר פרת עולה בסולמות שבקרקע מבבל לארץ ישראל, וקושית המהרי"ט היא כעין קושיית האיש הישראלי בתוס' שם.

הוכחות מהמציאות היכן מקומו של נהר פרת

יב. הוכחה מהמציאות כדברינו שנהר האורונטס הוא נהר פרת, יש להביא על פי מה שכתוב בספר מלכים ב' (כ"ג, כ"ט) שבימי יאשיהו "עָלָה פַרְעֹה נְכֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַל מֶלֶךְ אַשּׁוּר עַל נְהַר פְּרָת", ובספר דברי הימים ב' (ל"ה, כ') כתוב ש"עָלָה נְכוֹ מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם בְּכַרְכְּמִישׁ עַל פְּרָת". וכארבע שנים אחר כך, כתוב בספר מלכים ב' (כ"ד, ז') שנבוכדנאצר מלך בבל "לָקַח וכו' מִנַּחַל מִצְרַיִם עַד נְהַר פְּרָת כֹּל אֲשֶׁר הָיְתָה לְמֶלֶךְ מִצְרָיִם", ובספר ירמיה (מ"ו, ב') כתוב "לְמִצְרַיִם עַל חֵיל פַּרְעֹה נְכוֹ מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הָיָה עַל נְהַר פְּרָת בְּכַרְכְּמִישׁ אֲשֶׁר הִכָּה נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל", כלומר שנבוכדנאצר הכהו בכרכמיש. ובכל התנ"ך לא מוזכר שֵם של מקום מסויים על יד נהר פרת חוץ מכרכמיש, וצריך לדעת היכן הוא נמצא, ובזה נוכל לידע היכן הוא נהר פרת. כל החוקרים נקטו שהוא המקום שנקרא ג'רבלוס [בגבול סוריה וטורקיה כהיום], יען כי הוא על שפת הנהר פרת הידוע, ומצאו שם חותמת של פרעה נכו. ולדידי צריך עיון מה ענין ג'רבלוס אצל כרכמיש, ומציאת החותמת אינה ראיה כי אפשר שמישהוא הביאה לשם.

אמנם לדידן שנהר פרת הוא נהר האורונטס, אמור להיות מקום שנקרא כרכמיש על יד הנהר. ואכן כן הוא, כי ממש על שפת נהר האורונטס, כ-13 ק"מ דרומית מזרחית לחמה, נמצא עד היום מקום הנקרא בשם כַּרַמיש, ושמו הייחודי נשתמר עד היום. ראה מפה מס' 2. כרמיש נמצא בקצהו המזרחי ביותר של נהר האורונטס, ולכן פרעה נכו העמיד שם את מלחמתו, במקום שהכי קרוב לאשור. והילך הוכחה מהמציאות שנהר האורונטס הוא נהר פרת בתנ"ך.

עוד הוכחה מהמציאות איכא לדברינו. הגע עצמך, נהר גדול כזה, שכל כך קרוב לארץ ישראל, איך יתכן שלא ידענו מה שמו בתנ"ך או בחז"ל, ומי גרע מהירדן או מהירמוך או ארנון או נחל מצרים וכד', שנודעו בשם. ועל כרחך לענ"ד שהוא נהר פרת המפורסם בכל התנ"ך, והוא מכונה בתנ"ך בשם "הנהר" סתם, ואין לו שֵם הוא שמו. ועיין בזה.

יג. ונראה עוד הוכחה מהמציאות שנהר האורונטס הוא נהר פרת, שהנה הישמעאלים קוראים לנהר האורונטס בשם נהר עסי. ובביאור שם זה נראה על פי מה שביארנו בהקדמה לספרינו, ששמות הנהרות נקבעים לפי מקום מוצאם או לפי מקום סיומם, ואם כן גם כאן מן הסתם נקרא נהר זה על שם מקום מוצאו או סיומו. ומכיון שבתחילת הנהר אין מקום הנקרא עסי[ט], על כרחך שהוא נמצא במקום סיומו.

ט. תחילת נהר האורונטס הוא ליד היישוב לאבייא, ואורונטס בלטינית היא לביאה, ונמצא ששמו הלטיני הוא על שֵם המקום בתחילת הנהר.

והנה מצינו בחז"ל מקום הנקרא עסיא (חולין מח., ב"ר סימן ל"ז, א' ועוד), ורבים נתחבטו על מקום הימצאו', ומצאתי בספר הערוך השלם ערך אסיא שכתב שעסיא הוא מקום על יד נהר עסי, אך לא כתב היכן הוא נמצא בדיוק, ולענ"ד הוא אמור להיות בסופו ליד שפך הנהר לים התיכון. ויש להוכיח מדברי חז"ל שעסיא אכן שוכנת על שפת הים, דעיין במשנה ביבמות קכא. מעשה בעסיא באחד ששילשלוהו לים וכו', וכן עיין בירושלמי כלאים פ"ט ה"ג (מג.) שר' מאיר אידמיך (נפטר) בעסיא וציוה שיקברו אותו בארץ ישראל, וציוה להן עוד שאפילו בזמן שארונו בעסיא שיתנוהו על חוף הים, לפי שארץ ישראל מיוסדת על הימים וחוף הים בכל צד שהוא יש לו שייכות לארץ ישראל, עיין שם בפני משה. ומשמע להדיא דעסיא היא על שפת הים, וזה תואם למה שנתבאר ששם אמור להיות המקום עסיא בסוף הנהר עסי ליד הים התיכון.

ואכן בדקתי במפה וראיתי שבקצה שפך הנהר, כ-5 ק"מ צפונה, יש עיר גדולה חריבה [באורך של 13 ק"מ] עתיקת יומין עם עדויות רבות בתוכה שבודאי היתה קיימת בזמן חז"ל, והיא נקראת בשם סלה-אוסיא, וביוונית פירושה על יד הים, [אוסיא מלשון Sea]. ולענ"ד נראה ברור שהיא העיר עסיא שעליה דיברו חז"ל, ושמו מלמד על מקומו. [ובגמרא בבא מציעא פד. איתא אמר ליה אליהו הנביא אבוך ערוק לעסיא את ערוק ללודקיא, ומשמע קצת דיש שייכות בין ב' המקומות, ואכן במרחק 65 ק"מ דרומית לעסיא על שפת הים נמצאת העיר לודקיא המפורסמת (מנחות פה: ועוד).] ראה מפה מס' 5.

ולפי זה נראה עוד, שהנה כתוב בגמרא בב"ב נו. שקיני, קניזי וקדמוני לפי ר' שמעון הם ערדיסקוס, אסיא ואספמיא, וכתבנו בחלק הבירורים סימן ב' ד"ה מחלוקת תנאים, בשם הרד"ל שהם דמשק, אפמיא ואסיא, והיינו שלפי ר' שמעון קיני, קניזי וקדמוני הם ארץ ארם וסוריא, עיין שם. ובאמת שנהר עסי הנזכר, הוא נהר שמתחיל מול דמשק ועובר ליד אפמיא הנקרא היום בשם קלעת א-מודיק, [ואין זה קשור לשפם שתרגמו יונתן אפמיא, שזהו מקום בגבול מזרח של ארץ ישראל, וכמו שביררנו בשער גבול מזרח חלק ב' סעיף ב'], ומגיע עד עסיא הנ"ל, והוא כולל את כל ארץ ארם וסוריא מתחילתו לסופו. ולהבדיל, בספרי הסטוריה כתוב, שסלה-אוסיא ואפמיא ואנטיוכיה [השוכנת במרחק של 25 ק"מ מזרחה מהים, וגם היא נמצאת על שפת נחל עסי], היוו את ממלכת

י. רבים אומרים (עיין באדמת קדש (מ:) ועוד) שהיא אסיא הקטנה, ארץ טורקיה, ועל שמה נקראת יבשת אסיא, ולענ"ד משמע בחז"ל שהיא מקום מסויים ולא חבל ארץ כל כך גדולה. [ולפי מה שכתבנו לקמן, י"ל אדרבא שאסיא הקטנה ויבשת אסיא הגדולה נקראות על שם העיר החשובה עסיא שנמצאת בדרום ארץ טורקיה ובתחילת יבשת אסיא.]

סוריא, וזהו מה שכבר מבואר בחז"ל שמקומות אלו הם כיבוש סוריא. ומכיון שנהר עסי הוא הנהר שמגדיר את כל המקומות של ארץ ארם וסוריא, ברור שזוהי גם כוונת הרמב"ם שכתב שארץ סוריא היא כל יד פרת, ועל כרחך שוב שנהר אורונטס/עסי הוא נהר פרת"[א]. ונפלאת היא בעינינו.

נהר פרת הידוע בבבל

יד. אלא שהשאלה המתבקשת היא, מהיכן הגיע השם פרת לנהר הידוע, אם היא איננה נהר פרת שבתנ"ך. וביותר קשה, שגם בחז"ל מוכח שנהר פרת הידוע, נקרא אצלם בשם נהר פרת. כך מבואר באריכות בסוגיא בקידושין עא:-עב. שבבל נמצאת בין נהר פרת ובין נהר החדקל, וכמו שכתב רש"י שם שהחדקל תוחם את בבל לצד מזרח והפרת תוחם את בבל לצד מערב. וכן כתוב בגמרא עירובין כב: דבבל מקיף ליה פרת מהך גיסא ודיגלת מהאי גיסא. וכן כתוב בגמרא כתובות עז: מפני מה אין מצורעין בבבל מפני שרוחצין במי פרת. וכן איתא ביומא עז: רב יהודה ורב שמואל בר יהודה הוו קיימי אנהר פרת [לפי גירסת הערוך ערך גד (ז')]. וכן כתוב בביצה לב: אנן ארקתא [שפת] דנהר פרת סמכינן, וכך מבואר נמי בחז"ל בב"ר סימן ט"ז, ה', [הובא במילואים אות ד', עיין שם]. וכן כתוב בברכות נט: הרואה פרת אגישרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית. ובודאי שמדובר בנהר הידוע שזורם בצדה של בבל, וחזינן מכל הגמרות שנהר פרת נמצא בבבל, וצריך ביאור מנין לחז"ל לקבוע שהוא נהר פרת, ומהיכן נודע שמו בעולם כנהר פרת, אם נהר פרת שבתנ"ך הוא סמוך לארץ ישראל.

אלא, שיש להוכיח ממקום **אחד** בתנ"ך שמפורש שנהר פרת הוא גם בבבל ולא רק סמוך לארץ ישראל. שהנה יעויין בספר ירמיה (נ"א, נ"ט-ס"ג) שירמיה ציוה

יא. עיין בתוס' סנהדרין כו. ד"ה לעבר, שהקשו איך הלכו ר' חייא בר זרנוקי ור"ש בן יהוצדק לעבר שנים בעסיא, הא עסיא חו"ל היא כדאמרינן בב"ב נו. עסיא ואספמיא וכו', ואין מעברין את השנה אלא ביהודה (סנהדרין יא:), וכן הקשו תוס' סנהדרין יא:, יבמות קטו. ד"ה אמר, וב"ב נו. ד"ה ערדיסקוס, על הגמרא במגילה יח: שר' מאיר שהלך לעבר שנים בעסיא, ותירצו באופנים שונים, ועיין קו"ש ב"ב אות רנ"ב מה שכתב ליישב על פי דברי רב האי גאון.

אמנם לכאורה יש ליישב קושיית התוס', שהרי המקום הזה עסיא הוא בתוך ארץ ארם וסוריא, וסוריא הוי כארץ ישראל מדרבנן, ולכן יש לזה שייכות לקדושת ארץ ישראל ואפשר במקום הצורך לעבר שם את השנים. ועיין בשיירי קרבן בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב שהוכיח שעסיא היא בארץ ישראל ודלא כתוס', ממה שכתוב שם בסנהדרין כו. שדנו האמוראים על האנשים שזרעו וחרשו שם בשביעית, ויש לדחות שאינו בארץ ישראל אלא בסוריא ולכן נוהגות בה המצוות התלויות בארץ. [ובלאו הכי יש לדחות, שאפשר שהיו בדרך לעסיא ועדיין היו בתוך ארץ ישראל, ושם ראו את האנשים שעבדו בשביעית, ולא בעסיא.]

לשריה בן נריה שיקרא את ספר הנבואה על מפלת בבל כשיבוא לבבל, ושישליך שם את הספר אל הפרת, לסימן שכך תשקע בבל ולא תקום. ומשמע להדיא שנהר פרת נמצא בבבל. ואם כן קשה מאוד, היכן הוא נהר פרת האמיתי, האם בסמוך לארץ ישראל או בבבל כפי שמוכח בספר ירמיה.

אך באמת, שקושיא זו הקשה הרד"ק בירמיה (שם), שפרת בכל התורה והנביאים נמצא בגבולה של ארץ ישראל ואילו בירמיה שם כתוב שפרת נמצא בבבל, ותירץ, ושמעתי שהוא נמשך עד בבל, עכ"ל. וכך מבואר בחז"ל שפרת בבבל מחובר לארץ ישראל, כדאמרינן בעלמא (שבת סה:, נדרים מ:, בכורות נה:) מיטרא במערבא סהדא רבא פרת, והיינו שהגשמים היורדים בנהר פרת שמתחיל בארץ ישראל, מגיעים לנהר פרת שבבל. וכן כתוב להדיא ברש"י בקידושין עא: שפרת יורד מארץ ישראל לבבל, וכן כתבו תוס' בכורות מד: ד"ה לא, שיורד מארץ ישראל לבבל. ולהדיא שנהר פרת הולך מארץ ישראל לבבל, כפי שייסדו רבותינו הראשונים. ולכן מובן שגם נהר פרת בבבל נקרא נהר פרת, כי הם בהכרח נהר אחד.

נהר פרת בבבל מחובר לנהר פרת בתנ"ך

טו. אך דא עקא, שהמתבונן במפה [מס' 5] יראה שנהר האורונטס לא מתחבר לעינינו לנהר פרת בבבל, וחסר חיבור של ב' הנהרות במרחק של כ-150 ק"מ. ועל כרחינו צריך לומר שיש ביניהם חיבור מתחת לקרקע בכעין סילונות המובילים מים ממקום למקום. וכעין זה כתוב בגמרא בב"ב עד: שמי הירדן מתגלגלים ויורדים מימה של טבריה [וימה של סדום] לים הגדול, והיינו מתחת לארץ וכמו שכתוב בפרקי דרבי אליעזר פי"א, ועיין עוד בשו"ת התשב"ץ ח"א סימן קצ"ח מה שכתב בזה. וכעין זה כתוב בזוהר חדש רות (צג:) שכל הימים זורמים אל הים הגדול דרך התהום. ועיין בביאור הגר"א יו"ד סימן ר"א, ו' שכתב, והרבה סילונות של מים יש בגידי הקרקע, והביא בשם ספרי הטבע שכמה פעמים מצאו דגים בתוך בורות מים מכונסים, ועוד כתבו שהניחו בתוכן דגים ועשו בהם סימנים בטבעות כסף ומצאום בנהרות, עיין שם. והיינו שהמים מתגלגלים גם במקומות שלא רואים אותם [זרמים תת קרקעיים]. והוא הדין בנהר פרת, שתחילתו אמנם בארץ ישראל אך הוא מתגלגל מתחת לקרקע עד שמגיע לנהר פרת בבבל. ולולא הפסוק בירמיה לא היינו יודעים זאת, אבל הכי הוא האמת כפי שגילה לנו הפסוק, וחז"ל כתבו את הדברים להדיא.

ובאמת שגם דבר זה, שיש לנהר פרת סילונות מתחת לקרקע, מפורש בחז"ל. דיעויין בגמרא שבת קמה: אמר רבי יוחנן וכולן חזרו חוץ מקולייס

האיספנין, ופרש"י שהבהמות והעופות והדגים כולן חזרו מבבל חוץ מקולייס האיספנין. ומבארת הגמרא דאמר רב הני מדרי דבבל מהדרי מיא לעין עיטם, והאי כיון דלא שריר שדריה לא מצי סליק. ופירש"י, מדרונות שבבבל מחזירין מים הנשפכים בהן לעין עיטם שהוא מקום גבוה שבארץ ישראל וכו' שיש בפרת סילונות וסולמות [עיין סוכה נג:] למטה מן הקרקע, ודרך אותן סילונות חוזרים המים לארץ ישראל וכו' והדגים חזרו דרך אותן סולמות שנוחין להעלותן יותר מדרך פרת עצמו, והאי קולייס האיספנין כיון שאין השדרה שלו קשה אינו יכול לעלות, עכ"ל. ומצינו מפורש יותר בפתיחתא לאיכ"ר אות ל"ד [וכן כתוב בירושלמי תענית פ"ד ה"ח], שבע מאות מיני דגים טהורים וכו' גלו עם ישראל לבבל וכשחזרו חזרו עמהם חוץ מדג אחד ושמו שיבוטא, ודגים היאך גלו, רבי הונא בשם רבי יוסי אמר דרך תהום גלו ודרך תהום חזרו. וביארו שם במדרש המבואר, שהיו ידועים לחכמים זרמי תהום כאלה בין ארץ ישראל לבבל. והם הם הדברים, שיש חיבור בין נהר פרת בתנ"ך ובין נהר פרת בבבל, בין בהלוך ובין בחזור, והכל מבואר להדיא בחז"ל.

ועיקר היסוד מבואר בערוך לנר כריתות ה: ברש"י ד"ה גיחון, שכתב דמעין גיחון הסמוך לירושלים היו [חז"ל] יודעים על פי קבלה שהוא בא מהגיחון הגדול, כמו שבכל הארצות נמצא מי הפרת במחילות תחת הארץ, עיין שם. ולהדיא שפשוט לערוך לנר שנהר פרת בארץ ישראל נמצא בשאר ארצות דרך המחילות, ובודאי גם בבבל.

ומבחינת המציאות יש לידע, שבשטח שבין נהר האורונטס ובין נהר פרת בבבל, קיימים נביעות של מעיינות המוכיחים שיש זרימה של מים מתחת פני השטח. [וראיתי מי שכתב שאכן מצאו תאום בין כמות הגשמים היורדים בארץ ישראל ובין כמות ריבוי המים בפרת בבבל, וצריך בדיקה.]

אם נהר פרת בבבל זורם צפונה

טז. אמנם עדיין קשים מאוד דברי רש"י בקידושין עא: בנוגע להילוך של נהר פרת בבבל. כי רש"י כתב שגם נהר פרת בבבל הולך מדרום לצפון [וכן נהר החדקל], והוכיח זאת מהסוגיא שם. וקשה הרי נהר פרת בבבל אינו זורם מדרום לצפון אלא הוא זורם מצפון לדרום. ואפילו אם נהר פרת בארץ ישראל זורם צפונה ומחובר עם נהר פרת בבבל, מכל מקום להדיא ברש"י שפרת כולו, גם נהר פרת בבבל, זורם צפונה, ודבר זה צריך עיון טובא במציאות דהא קמן דזה אינו. ועל כרחך לענ"ד צריך לומר שרש"י כתב כך לבאר את הסוגיא באופן

פשוט יותר, שכל נהר פרת זורם צפונה ולא צריך לחלק שחלק מהנהר זורם צפונה וחלק דרומה, ואין נפקא מינה לדינא.

ובזה יש ליישב עוד מה שכתב רש"י בקידושין שם שגם חדקל נמשך מן הדרום לצפון, וצריך עיון גדול דהא קמן דאינו כן, ועוד קשה דמנין זאת לרש"י, הרי ההוכחות מהפסוקים ומהגמרא הן רק לגבי פרת שזורם מדרום לצפון, ואינן מכריחות כלל לגבי החדקל. אלא על כרחך שרש"י כתב כך רק לפירוש הגמרא, ואין נפקא מינה לדינא אם החדקל זורם צפונה או דרומה, ורק העיקר ברש"י הוא שפרת זורם צפונה כשיורד מארץ ישראל, וזה מוכרח ומתאים עם נהר האורונטס. כנלענ"ד.

סעיף ב: ארם נהרים

א. כתב הרמב"ם פ"א תרומות ה"ט, סוריא מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וכו', וצריך ביאור היכן ארם נהרים.

ארם נהרים הידועה בין הפרת והחדקל

ב. לפי עורכי המפות הנפוצות, ארם נהרים נמצאת בין נהר פרת בבבל ובין נהר החדקל. וכנראה החליטו זאת על פי מה שכתב רש"י בפרשת חיי שרה (כ"ד, י') ד"ה ארם נהרים, בין שתי נהרות יושבת, עכ"ל, והבינו שהיא יושבת בין נהר פרת ונהר חדקל. והעמידו עורכי המפות את ארם נהרים בחלק העליון שבין ב' הנהרות, משום שהחלק התחתון היא ארץ בבל, והם ב' ארצות נפרדות, כמובן. ראה מפה מס' 6.

קושיות על מקומה של ארם נהרים הידועה

ג. אמנם לענ"ד קשה לומר שזהו המקום של ארם נהרים מכמה סיבות:

1. עיין גמרא קידושין עא: וברש"י שם ד"ה עד נהר, וז"ל, לפי הענין נראה שבבל בין שני נהרות גדולים חדקל ופרת, וממצעין אותה ביניהם זה מן המזרח וזה מן המערב וכו' ומה שבין הנהרות פשיטא לן שהוא בבל וכו'. וכן כתוב בגמרא עירובין כב: שבבל מקיף לה פרת מהך גיסא ודיגלת (חדקל) מהך גיסא. ומשמע בפשטות שארץ בבל נמצאת בין ב' הנהרות האלו גם בחלק העליון, ולא משמע שארם נהרים נמצאת בחלק העליון.

[ובספר ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד, כתוב (עמוד 235-236) שהמקום שוט מישוט המוזכרת בגמרא קידושין עב. כעומדת בגבולה הצפוני של בבל, היא העיר הנקראת היום Samsat, והיא נמצאת על יד נהר פרת הידוע בארץ טורקיה 65 ק"מ מצפון לגבול סוריה, ורואים שארץ בבל נמשכה אל תוך החלק העליון ומעליה. וכעין זה מוכח ממיקומה של מעברת דגיזמא (Zeugma). עיין מפה מס' 7.]

2. עוד קשה מהמשנה בתענית י. שעולי הרגלים אחרי ט"ו ימים חזרו למקומם בבבל, כשעברו את נהר פרת [בבבל], [והארכנו לקמן בחלק ג' סעיף א' לבאר היכן בדיוק היו חוצים את נהר פרת], ואם כן מבואר שמאחורי נהר פרת בבבל נמצאת ארץ בבל, ולא נמצאת ארם נהרים.

3. עוד יש לשאול, ארם נהרים יושבת בין ב' נהרות וכמו שכתב רש"י, אך לא הוזכרו שמם של ב' הנהרות. אם נהר אחד מהם הוא נהר פרת, ניחא שלא הוזכר שמו, שהרי נהר סתם הוא נהר פרת כידוע, אבל אם הנהר השני הוא החדקל מדוע העלימו שמו להקרא נהר סתם, הרי בכל מקום נקרא שמו חדקל. ובשו"ת קול מבשר ח"א סימן כ' תירץ שהיא יושבת בין נהר פרת והחדקל, אך נהר פרת הוא הנהר היותר העיקרי, ולכן רק ציינו את נהר פרת. וצריך עיון מהיכי תיתי שנהר פרת יותר עיקרי, הרי היא יושבת בין שניהם, ומשמע בשווה. ועוד שאכן כן ציינו את ב' הנהרות.

4. עוד קשה, כי יש לידע שהמרחק בין ב' הנהרות הללו [בחלקם העליון] מגיע עד לכ-450 ק"מ, ולא מורגש כלל לאדם שנמצא ביניהם שהוא בין שני נהרות, ואין דרך בני אדם לקרוא שם "נהרים" באופן כזה. ופשוט וברור הוא שרק במקומות קרובים המורגשים זה עם זה שייך לצרפם יחד לשם אחד, כמו רמתים צופים, שצופים מרמה זו לשניה, או כמו גבעתים שהם שתי גבעות סמוכות, אבל בנהרות מרוחקים כאלו אין אפשרות להחיל את השם "נהרים".

אור כשדים וארם נהרים

ד. וי"ל, כתוב בפרשת חיי שרה (כ"ד, ז') שאברהם אבינו אמר לאליעזר, "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וכו' הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם", ופירש"י מבית אבי, מחרן, ומארץ מולדתי, מאור כשדים. וכן מפורש ברמב"ם פ"א מהלכות עבודה זרה ה"ג שאברהם אבינו נולד באור כשדים. ואחר כך כתוב (פסוק י') "וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם",

ומפורש שאור כשדים [וחרן, ועיין לקמן סעיף ד'] נמצאת בארם נהרים[יב]. ולכן אם ברצוננו לדעת היכן ארם נהרים עלינו לחפש היכן נמצאת אור כשדים.

קושיות על מקומה הידוע של אור כשדים

ה. כאשר נעיין במפות הנפוצות, נראה שקבעו את אור כשדים בסמוך למפרץ הפרסי במקום שנקרא היום בשם "אוּר", ראה מפה מס' 6. וזה תמוה עד מאוד, כי אור כשדים חייבת להיות בארם נהרים, ולשיטתם ארם נהרים נמצאת בחלק העליון של הפרת והחדקל, ואיך העמידו את אור כשדים בקצה הדרומי של הפרת והחדקל, ליד ארץ בבל.

אמנם בלאו הכי קשה לומר שמקום זה הנקרא "אור" הינו אור כשדים, משום ש"אור" שוכנת משמאל לנהר פרת ולא נמצאת בין שני הנהרות כלל, ואיך תחשב כחלק מארם נהרים. ועל גוף הזיהוי של "אור" להיותה אור כשדים, יש לתמוה מדברי רש"י בפרשת נח (י"א, כ"ח) שכתב שאור כשדים נקרא כן, משום שהשליכו את אברהם לאור ולכבשן האש של הכשדים, ולהדיא שאין המקום

יב. הקשה בני ר' מרדכי שליט"א שלכאורה יש ראיה שאור כשדים נמצאת בבבל, מהא דאיתא בפסחים פז: לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל אלא מפני ששיגרן לבית אמן, וכתב רש"י בד"ה לבית אמן, אברהם מאור כשדים יצא. ומשמע שאור כשדים היא בבבל. [ויש להוסיף שכן כתוב בבעל הטורים פרשת לך לך (ט"ו, ב') שאברהם יצא מאור כשדים, ולכן גלו לבבל, שהם הכשדים]. ואם כן קשה על המבואר בפסוק שאור כשדים נמצאת בארם נהרים, והרי ברור שבבל וארם נהרים הם ב' ארצות שונות. ומצאתי שכן הקשה הגר"ח קנייבסקי זצ"ל בספרו טעמא דקרא פרשת חיי שרה (כ"ד, ג'), ונשאר בצריך עיון.

וי"ל, שהנה כבר הארכנו להוכיח בחלק ג' סעיף ו' אות ב' שעל פי פשוטו של מקרא הכשדים והבבלים הם ב' עמים נפרדים, הכשדים הם צאצאי כשד בן נחור ממשפחת שֵם, והבבלים הם צאצאי משפחת חם. ואור כשדים על כרחך שנמצאת בארץ של צאצאי שם, והיינו בארם נהרים, כיון שארם הוא גם בן של שֵם, ולכן אור כשדים אינה שייכת כלל לבבל שהיא ארץ של צאצאי חם. [וצריך לומר שאור "כשדים" הוא על שם העתיד, כי באותו זמן עדיין לא נולד כשד בן נחור, ושו"ר שכן כתב האבן עזרא בפרשת נח (י"א, כ"ו).] ועוד נראה מוכח שאור כשדים אינה בבבל, מהא שאברהם אבינו היה בן 48 כשבנו את מגדל בבל בבבל, והמעשה של אור כשדים היה כשאברהם אבינו היה בן 70, וזה היה אחרי שנפצה כל הארץ מבבל לשאר העולם, ומן הסתם חזרו בנֵי שֵם למקומם הראשון לארץ כשדים, וכן מבואר בב"ר סימן ל"ח, ט"ז שכל אחד ואחד תפש ארצו שהיה תחילת שבתו שם ולשם הוא חזר.

אמנם עיין לקמן חלק ג' שם, שמכל מקום יש שייכות פנימית וזיקה בין הכשדים והבבלים, וכמו שרואים שנמרוד מלך בבל הגיע מבבל לאור כשדים להשליך את אברהם אבינו לאש, ולכן חז"ל לפעמים מתייחסים אליהם בשווה, עיין שם באריכות. ולפי זה י"ל שכאשר ישראל גלו לבבל שהיא מקום מלכותו של נמרוד, הרי זה חשיב כאילו שגלו לכשדים, וזהו נמי כבית אמן. כנלענ"ד בכוונת חז"ל.

נקרא באמת בשם "אור" אלא הוא כינוי לאש שהיתה שם, ומדוע חיפשו עורכי המפות מקום שנקרא "אור". ועוד כתב רש"י בפירוש ב' בשם מנחם ש"אור" הוא מלשון בקעה, ושוב מבואר ש"אור" אינו שם של מקום אלא תיאור של האיזור, ואין שום סיבה לומר שאור כשדים נקראת בשם "אור".

כתוב בסוף פרשת נח (י"א, ל"א), "וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן". וכתוב בילקוט שמעוני רמז ע"ז ד"ה אני, אמר תרח בליבו שמא יעמדו ויהרגו את בני, עמד ויצא משם שנאמר ויקח תרח וכו', עכ"ל. וכן כתב המלבי"ם בפרשת נח שם, שחשש מפני נקמה נוספת של נמרוד. אם אור כשדים נמצאת בסמוך למפרץ הפרסי, קשה מאוד להבין מדוע תרח רצה ללכת דוקא לארץ כנען יותר מכל שאר המקומות בעולם, והרי היה יכול לברוח ימה וקדמה צפונה ונגבה. ואפילו אם אור כשדים היא בארם נהרים שנמצאת כביכול בחלק העליון של נהר פרת והחדקל, גם כן קשה מאוד להבין מדוע רצה ללכת דוקא לארץ כנען ולא לשום מקום אחר בעולם.

אור כשדים וכותא

ו. אך אם נרצה לדעת את המקום האמיתי של אור כשדים, נעיין בגמרא ב"ב צא., ושם כתוב שעיברא זעירא דכותא זהו אור כשדים, ופירש רבינו גרשום שם, שאותו מעבר קטן (גשר) בכותא זהו אור כשדים. ולכן צריכים למצוא את המקום שנקרא בשם כותא.

והנה יש מקום הנקרא בשם כות, השוכנת על נהר חדקל, 160 ק"מ דרומית מזרחית לבגדד, 125 ק"מ מזרחית לעיר בבל בבבל, וזהו המקום הידוע ככותא המוזכר בחז"ל[יג]. אך קשה מאוד לומר כן, כי גם היא נמצאת בבבל, ואור כשדים בהכרח נמצאת בארם נהרים. [ואגב, מכאן קושיא נוספת על אלו האומרים ש"אור" הוא המקום שנולד בו אברהם אבינו, ומדוע לא אמרו שהוא נולד ב"כות".] ואם כן צריך ביאור היכן כותא שבחז"ל, ושממנו נוכל גם לדעת היכן היא ארם נהרים.

יג. ועיין עוד ברמב"ן בפרשת נח (י"א, כ"ח) שביאר בארוכה היכן במציאות נמצאת כותא, ולא זכיתי לעמוד על סוף כוונתו, ואין זה תואם למקום הידוע לנו בשם כות, אך ברור שהרמב"ן סובר שכותא נמצאת בין הפרת והחדקל.

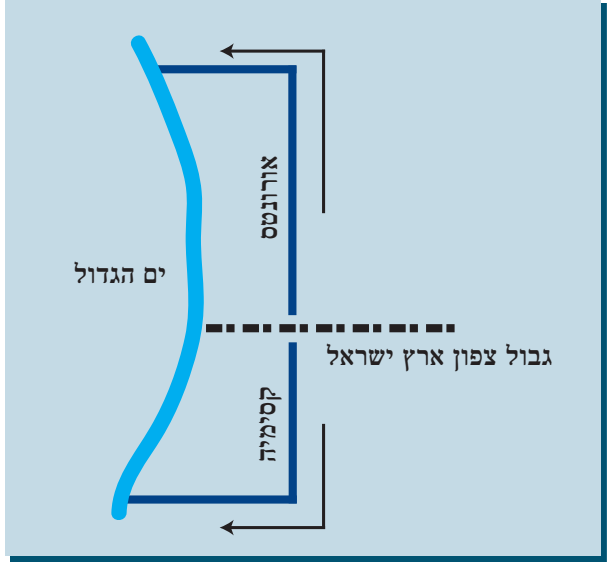
ארם נהרים בין ב' נהרות פרת

ז. לסיכום:

אשר על כן מוכרח מכל הראיות דלעיל, שארם נהרים יושבת בין ב' נהרות, וב' נהרות אלו נקראות נהרות סתם, ועל כרחך ששניהם נהרי פרת כי סתם נהר הוא נהר פרת. ועיין בתרגום אונקלוס בדברים (כ"ג, ה') שתרגם ארם נהרים, ארם די על פרת, ועיין במיוחס לרש"י דברי הימים א' (י"ט, ו') שכתב שארם נהרים הם ארמים היושבים על נהר פרת, ומשמע בפשטות מדבריהם שארם יושבת על ב' נהרי פרת. וכן כתוב להדיא בפירוש שכל טוב בפרשת חיי שרה (כ"ד, י'), שארם נהרים יושבת בין שתי לשונות של נהר פרת. והמפגש בין ב' נהרי פרת נמצאת בבקעה, שהוא "אור" לפירוש ב' ברש"י, ויש שם מקום הנקרא בשם כותא, ומקום זה סמוך לארץ כנען. אלא שנשאלת השאלה היכן ארם נהרים והיכן אור כשדים.

נהר הקסימיה

ח. וי"ל, דלעיל סעיף א' נתבאר שנהר האורונטס זורם מהגבול הצפוני של ארץ ישראל לכיוון צפון. אך באמת שמהגבול הצפוני של ארץ ישראל, מול נהר האורונטס, זורם נהר אחר לכיוון דרום לתוך ארץ ישראל והיא נקראת היום נהר הקסימיה. והיינו כזה:

נהר הקסימיה חלק מנהר פרת

ט. והנה כתוב במשנה בשביעית פ"ו מ"א שגבול כיבוש עולי מצרים היה עד הנהר, וייסדנו בשער גבול כיבוש עולי מצרים חלק א' סעיף ג' אות ב' על פי המהרי"ט שזהו נהר הקסימיה. ובהשלמות שם אות ב' הבאנו, שמפורש בספר מלכים א' (ה', א') שכיבוש שלמה היה עד "הנהר", וביארנו שם שזהו אותו "הנהר" שכתוב במשנה.

והנה, המעיין בתרגום יונתן במלכים שם יראה שתרגם "הנהר" - "פרת", וכן כתב התרגום שם עוד בפסוק ה' על מה שכתוב שהוא רודה בכל "עבר הנהר", בכל "עבר פרת". והיינו כי סתם נהר בתנ"ך הוא נהר פרת, [וכך משמע בפסוק בשמואל ב' שהדדעזר הלך להשיב ידו בנהר, ואחר כך יש מלה שהיא קרי ולא כתיב - "פרת", והיינו כי סתם נהר הוא נהר פרת ולא צריך לכותבו אבל צריך לאומרו]. ולפי זה נמצא שנהר הקסימיה הוא נהר פרת, ולכן גם הפסוק וגם המשנה כותבים "נהר" סתם, כי סתם נהר לעולם הוא נהר פרת. ולכן כמה ראשונים הבינו שמה שכתוב במשנה "עד הנהר" היינו נהר פרת, אלא שהתחבטו בצורת הילוכו של הנהר, אבל הא מיהא פשיטא להו שמדובר בנהר פרת. ועיין בשער גבול כיבוש עולי מצרים חלק ב' סעיף ג' שבראש נהר הקסימיה יש ישוב בשם ענג'ר, והוא העתק בהגייה ישמעאלית למלה "הנהר", כי נהר פרת מכונה בסתם - הנהר[יד].

אלא שאם כן קשה, הלא נתבאר לעיל שנהר האורונטס הוא נהר פרת, וכאן נתבאר שנהר הקסימיה הוא נהר פרת, ואיזה מהם הוא נהר פרת באמת. וי"ל, שנהר האורונטס הוא נהר פרת המפורסם שבתנ"ך, כיון שרוב הפסוקים מדברים עליו, אך גם נהר הקסימיה הוא נהר פרת כיון שיש כמה פסוקים שעוסקים בו, ומוכרח ששניהם בשם נהר פרת יכונו. והטעם להחשיב את שניהם בשם אחד של נהר פרת, הוא משום ששניהם מתחילים מאותה נקודה בקירוב, זה זורם לצפון וזה זורם לדרום, והם נחשבים כנהר אחד המורכב מב' חלקים[טו].

יד. ויש להוסיף עוד, דיעויין בגמרא בבכורות נה: תניא ר' מאיר אומר יובל שמו וכו' ולמה נקרא שמו פרת שמימיו פרים ורבים, אבל ת"ק סוברים שפרת שמו. והנה, למערב הקסימיה ישנו נהר גדול הזורם באותה צורה כמין גא"ם יוונית, ושם הנהר היום הוא אוולי. ואולי אפשר לומר ששמו המקורי הוא יובל, ור' מאיר סובר שהוא נהר פרת, וחכמים סוברים שזה לא נהר פרת, אלא נהר פרת הוא הקסימיה הנ"ל.

טו. אורונטס היא לביאה בלטינית, וליטאני הוא אריה בלטינית, ורואים שלהבדיל גם אצל אומות העולם שני הנהרות חברו יחדיו.

ארם נהרים בין האורונטס והקסימיה ושם אור כשדים (כותא)

י. וא"כ נראה לענ"ד שבנקודת החיבור בין ב' הנהרות הללו נמצאת ארם נהרים, וזאת משום שב' הנהרות הללו קרובים זה לזה, ויכול לחול עליהם השם נהרים. והמקום נקרא נהרים, בלי להזכיר את שמות הנהרות כי הם ב' נהרות בלי שם נוסף, כי הם ב' חלקי נהר פרת גופא שהוא נקרא נהר סתם, וכמו שכתב השכל טוב לפי רש"י. ובאמת שמקום החיבור הזה נקרא עד היום בפי הישמעאלים עלי אל-נהרי [נהרים].

ואם כנים אנחנו, אזי שָׁם בחיבור הנהרות אמור להיות שנמצאת אור כשדים, ואכן כן הוא, כי רש"י כתב ש"אור" הוא מלשון בקעה, ומקום החיבור בין ב' הנהרות הללו נמצא במקום שנקרא עד היום הזה בשם "בקעת הלבנון". [וזו היא בקעת הלבנון המוזכרת ביהושע (י"א, י"ז; י"ב, ז') שראשיתה בבעל גד.] וביותר, דלפי מה שכתוב בגמרא בב"ב צא. שהשם האמיתי של אור כשדים הוא כותא, צריך להיות שיש שָׁם מקום בשֵׁם זה. ובאמת, פלאי פלאים, סמוך ונראה ליד נקודת החיבור של ב' הנהרות שוכן עד היום הישוב הנקרא בשם קציא, והוא בודאי כותא, והוא אור כשדים שבתורה[טז]. ומכיון שזהו המקום של אור כשדים, מובן מדוע תרח חשב לברוח דוקא לארץ כנען, משום שהיא ארץ קרובה וסמוכה, כי באמת קציא קרובה וסמוכה לארץ כנען, כמו שנהר פרת נחשבת כעומדת בגבולה של ארץ ישראל. כנלענ"ד מוכרח. ועיין עוד בגמרא בסנהדרין מד: על הפסוק ביחזקאל (ט"ז, ג') "אָבִיךְ הָאֱמֹרִי וְאִמֵּךְ חִתִּית", ופרש"י ד"ה אביך האמורי, תרח ואבותיו מכנען באו. ואם כן פשיטא שתרח חזר לכנען שהיא ארץ מולדתו, ומשמעות הדברים ממילא היא שארם סמוכה לכנען. ראה מפה מס' 3.

ארץ ישראל כנגד ארם נהרים

יא. כתב הרמב"ם בהלכות תרומות שם, שסוריא היא מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וכו'. וצריך ביאור לפי הדעה הרווחת שארם נהרים נמצאת בין הפרת בבבל ובין החדקל בחלקן העליון, מה כוונת הרמב"ם שארץ ישראל היא "כנגד" ארם נהרים, ואיפה זה מקביל. אמנם לפי דברינו הכל מחוור כמין חומר, שארם נהרים נמצאת בצפונה של ארץ ישראל ממש בצדו המזרחי, וזהו "כנגד" ארם נהרים. ודברי הרמב"ם שמחים כנתינתם.

טז. ולא מצאתי לעת עתה את הגשר אשר שם המוזכר בחז"ל, אך מצאתי להדיא במפה מדוקדקת שיש באיזור כמה גשרים, והיינו משום שיש שם נהרות, וגם בקציא מסתבר שהיו גשרים.

ועיין רש"י בראשית (ל"ה, י"ח) שכתב שארם נהרים נמצאת בצפונה של ארץ ישראל, והרמב"ן שם תמה על רש"י שארם נמצאת במזרח כדכתיב (בראשית כ"ט, א') "אַרְצָה בְּנֵי קֶדֶם". ותירץ הרא"ם שם דארם נמצאת בצפונה של ארץ ישראל בצדה המזרחי, והם הם הדברים שביארנו.

סעיף ג: ארם צובה

ארם צובה והעיר חלב

א. כתב הכפתור ופרח פי"א שארם צובה שבתנ"ך היא העיר חלב בסוריה, וכן מקובל בפי כל, אמנם צריך לדעת שהרמב"ם לא סבר כך. יעויין ברמב"ם פ"א תרומות ה"ג שכתב, הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בזה וכו', ולהדיא שארם צובה ואחלב הם ב' מקומות נפרדים. וכן מפורש ברמב"ם שם ה"ט שכתב, כנגד ארם נהרים וארם צובה וכו' דמשק ואחלב, ע"כ, ושוב מפורש שהם לא אותו מקום. ואם כן צריך ביאור היכן היא ארם צובה לפי הרמב"ם.

ועיין עוד רש"י ע"ז כ: ד"ה סוריא, שכתב שארם צובה סמוכה לארץ ישראל, וזה לכאורה פשוט שהעיר חלב אינה סמוכה לארץ ישראל. וכן כתבו בתוס' ב"ק פג. ד"ה לשון, דסוריא היא ארם נהרים וארם צובה, ועל שם שקרובה לארץ ישראל אין לשון ארמי שלה צח כל כך. ולהדיא בתוס' שארם צובה סמוכה לארץ ישראל, ואם כן צריך ביאור גם לפי רש"י ותוס' היכן ארם צובה, והיאך היא סמוכה לארץ ישראל.

ארם צובה ופדן ארם

ב. ונראה ללמוד דבר זה מדברי רש"י בריש פרשת תולדות. כתוב בפסוק (כ"ה, כ') "וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי מִפַּדַּן אֲרָם". וכתב רש"י, על שֵׁם ששני ארם היו ארם נהרים וארם צובה קורא אותן פדן לשון "צמד בקר", תרגום "פדן תורין" (זוג שוורים), ויש פותרין פדן ארם כמו שדה ארם, שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן, עכ"ל. והיינו לפי פירוש א' ברש"י, ארם צובה וארם נהרים הם כמו זוג שצמודים זה לזה. והמקור של פירוש א' ברש"י שארם נהרים וארם צובה היו מקומות הסמוכים זה לזה, לכאורה הוא ממה שכתוב בתהילים (ס', ב') "בְּהַצּוֹתוֹ אֶת אֲרַם נַהֲרַיִם וְאֶת אֲרַם צוֹבָה". ומשמע לרש"י בפסוק שהם קרובים זה לזה, ולכן קורין אותן פדן. וכן משמע בתוס' ב"ק

הנ"ל שארם נהרים וארם צובה סמוכים זה לזה, ולפי הנדפס במפות הידועות על ארם נהרים וארם צובה, אין ביניהם שום סמיכות כלל.

אמנם מכיון שכבר התבאר לנו מקומה של ארם נהרים שהוא בין שני הנהרות [האורונטס והקסימיה], על כרחך שצמוד לשם נמצאת ארם צובה. ואכן ממזרח לארם נהרים, נמצא הישוב זבדני שהוא לענ"ד צובה [בתוספת ד' ונ']. יתירה מזאת, בקצה הישוב זבדני [צובה] נמצא הישוב בלודן שהוא לענ"ד מלשון פדן, כי הישמעאלים מחליפים פ' עם ב' כידוע, וזהו פדן [בתוספת ל']. והמקום הזה של פדן מתאים גם עם הפירוש הב' של רש"י שהוא מלשון שדות בלשון ישמעאל, כי המקום הזה משופע בשדות וצמחייה כדחזינן במפה, והכל כפי פירוש הראשונים ז"ל, מוכרח מתוכו מן המציאות. והמקום הזה, זבדני, נמצא סמוך לארץ ישראל [וכמו שכתב רש"י בע"ז כ:]. ראה מפה מס' 3.

ג. ועכשיו שמצאנו את מקומו של צובה, מבינים היטב מה שכתוב בספר שמואל שהדדעזר מלך צובה השיב ידו בנהר פרת, כי הנהר סמוך אליו ממש, ובצידו השני של נהר פרת נמצא תועי מלך חמת. ולדברינו מובן עוד מה שכתוב בספר שמואל שם, שאחרי שדוד הכה את הדדעזר מלך ארם צובה, הגיע ארם דמשק לעזרתו, ומהי הקירבה בין דמשק לחלב. אך לדברינו י"ל כי באמת דמשק נמצאת סמוך לצובה במרחק של כ-50 ק"מ בלבד, ולכן באו לעזרת אחיהם נגד דוד. ודוד הכה בכל הארמים הללו יחד וכבש את ארצם כמבואר בפסוקים בשמואל, ראה מפה מס' 1. ואם מתבוננים שוב במפה רואים שארם נהרים, ארם צובה וארם דמשק נמצאים כולם בשורה אחת מעל צפונה של ארץ ישראל בצד מזרח, וזהו מקום תחילת כיבוש סוריא.

סעיף ד: חרן

חרן הידועה והקושיות על כך

א. במיקומה של העיר חרן, ידוע מה שמופיע בכל המפות שיש עיר הנקראת בשֵם חרן במדינת טורקיה, סמוך לגבול עם מדינת סוריה, והיא שוכנת בין נהר פרת בבבל ובין החדקל, על שפת נהר הנקרא היום בשם ג'ולפ[יז]. ראה מפה מס' 6.

יז. ולכאורה יש להביא ראיה לשיטה זו, מהא דאיתא בפרקי דרבי אליעזר פט"ז שמקרית ארבע עד חרן מהלך י"ז יום, ומרחק זה תואם לכאורה את מקומו הידוע של חרן. אמנם בבדיקת מחשב

אמנם לענ"ד קשה מאוד לקבל הנחה מוסכמת זו, כיון שמפורש בפרשת חיי שרה (כ"ד, ו') וברש"י שם, שחרן נמצאת בארם נהרים, וכבר ביארנו לעיל סעיף ב' שהאיזור בין נהר פרת בבבל ובין החדקל איננה ארם נהרים אלא ארץ בבל.

ועוד קשה על מיקומה של חרן הידועה, ממה שכתוב בתורה שיש בחרן עין מים בתוך באר אשר בנות העיר יוצאות לשאוב ממנה מים (בראשית כ"ד, י"ג-כ'), ועוד משמע בתורה (בראשית כ"ט, ב') שיש שם באר מים יחידה וכל הרועים משקים ממנה יחד. ואם חרן נמצאת על יד נהר ג'ולפ, ברור שהבנות לא היו יוצאות לשאוב מים מהבאר כשיש שם נהר, וכן הרועים לא היו מחכים על יד הבאר אלא היו לוקחים את הצאן שלהם לנהר.

פדן ארם וחרן

ב. ונראה להקדים קושיא נוספת, שהנה כתוב בריש פרשת תולדות שרבקה הגיעה מפדן ארם, ובסוף פרשת תולדות (כ"ח, ב') כתוב שיצחק שלח את יעקב לפדן ארם, וגם כתוב שם מפורש (כ"ח, ה') שיעקב הלך לפדן ארם אל לבן בן בתואל. וקשה, הרי בריש פרשת ויצא (כ"ח, י') כתוב שיעקב הלך חרנה, וכן אמרה לו אמו (כ"ז, מ"ג) "וְעַתָּה בְנִי שְׁמַע בְּקֹלִי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לָבָן אָחִי חָרָנָה", ומה פשר שינוי המקומות. ועל כרחך שהם אינם ב' מקומות אלא הם מקום אחד, ופדן ארם היא חרן. ובהקדמה זו מונחת עוד קושיא על ידיעת העולם שחרן נמצאת בגבול טורקיה, משום שלא ידוע לנו שום מקום באיזור שנקרא בשם פדן.

מקומה של חרן

ג. אמנם לפי דרכינו נוכל לדעת בעזהי"ת היכן היא חרן, שהרי חרן היא פדן ארם, וכתבנו לעיל סעיף ג' אות ב' שפדן ארם הוא הישוב בלודן. והנה במרחק

התברר שזה לא מדויק, כי אפשר ללכת מחברון עד חרן הנ"ל ב-181 שעות שהוא מהלך 15 ימים ושעה אחת, ודברי חז"ל תמיד מדוקדקים להפליא. [ואולי יש לגרוס בפרקי דרבי אליעזר מהלך ט"ז ימים, אמנם אם משבשתא היא, אולי יש לגרוס בפרקי דרבי אליעזר מהלך ז' ימים, ואתי שפיר שזהו המרחק מחברון לחרן/עין חוור [לקמן אות ג'], כי בבדיקת מחשב נמצא שזה לוקח 6 ימים שלמים ועוד שלוש שעות ביום השביעי.]

עוד מצאתי מביאים ראיה שליד חרן הידועה קיים ישוב בשם שרוג, שהוא אבי נחור (בראשית י"א, כ"ב). אך אנכי לא ידעתי אם זהו ממש השם של המקום, ועוד שבתורה לא מצינו מקום הנקרא שרוג. ועיין הערה הבאה.

קצר מבלודן, כ-5 ק"מ צפונה, יש ישוב הנקרא היום עין חוור[יח], וזהו לענ"ד חרן [בגרעון נ']. ראה מפה מס' 3. ונקרא עין חוור, כי בעין חוור בקצה הישוב באמת קיים עד היום עין מים אחת בתוך באר אשר ממנו מתחיל לזרום מעין מים, [שזורם ליד בלודן, [פדן], ומתחבר לנהר פיגה, שהוא אחד מהנהרות שסביב ארץ ישראל(!)]. והכל שריר וקיים.

סעיף ה: דמשק, אחלב, חרן ומנבג

א. כתב הרמב"ם פ"א תרומות ה"ט, איזו היא סוריא וכו' דמשק ואחלב וחרן ומנבג. העיר דמשק ידועה ומפורסמת ולא נפל בה ספק מעולם. גם העיר אחלב/חלב ידועה עד למאוד, והרמב"ם מתכוון למקומות האלו, הידועים לנו עד היום. המקום שציין הרמב"ם בשם מנבג, נקרא עד היום מַנביג' ואין ספק שאליו התכוין הרמב"ם, והוא נמצא קרוב מאוד לנהר פרת שבבבל, ראה מפה מס' 5.

ב. כשהרמב"ם מציין את המקום שנקרא חרן, אין כוונתו לחרן שבתורה כי הרמב"ם מציין את חרן אחרי שמציין את דמשק ואחלב ולפני מנבג[יט], ומשמע שחרן נמצאת ביניהם. ולכן נראה שכוונתו לתל ערן/חרן שנמצא אחרי דמשק ואחלב, בהמשך הדרך למנבג, אבל חרן שבתורה היא עין חוור כדלעיל סעיף ד'.

יח. הערה נחוצה

הנה יש לידע, שכאשר באים למצוא מקום המוזכר בתנ"ך, אין מחפשים אותו לפי השם שלו. אלא רק כשיש ראיות אחרות הקובעות את האיזור שאמור להיות מקום זה, אזי מציאת השם באותו מקום מהווה ראיה לאמיתת המציאה. ולדוגמא, אם נדון לפי השם "חרן", הרי שיש עוד מקום מזרחית לדמשק שנקרא חרן [עיין מפה מס' 1], ויש עוד חרן בין חלב ובין מנביג כדלקמן סעיף ה', ולא נוכל לדעת כלל היכן חרן, ויש לילך בתר טעמא ולא בתר שמא. ובאמת שיש עוד מקום בשם עין חוור במדינת לבנון, אך שוב אין בנותן טעם שָׁם נמצאת חרן, ויותר מוכרח שהוא ליד פדן [בלודן] בארם נהרים.

יט. הרמב"ם שינה קצת ממה שכתוב בתשובות הגאונים הרכבי סימן תל"ז, כי שם כתוב חרן לפני אחלב, וברמב"ם כתוב חרן אחרי אחלב, ועל כרחך משום שהכיר שהמציאות שונה ממה שכתבו הגאונים או שיש טעות בהעתקה בגירסא דידן בתשובות הגאונים.

סעיף ו: בבל ושנער

היכן בבל ושנער

א. ארץ בבל שוכנת בין נהר פרת בבבל ובין נהר החדקל, וכמו שמבואר בגמרא בקידושין עא: וברש"י שם, והובא לעיל סעיף ב' אות ג'. ארץ בבל היא הבקעה אשר בנו בה אנשי דור הפלגה את מגדלם, ושם בלל ה' את שפתם ומשם הפיצם על פני כל הארץ, וכמו שכתוב בפרשת נח (י"א, ט'), ולכן נקרא שמה בבל. ועיין תוס' מגילה ט. ד"ה ואל, שכתבו בשם המדרש (קהלת רבה י"ב, ז'), שבבל בזוטו של ים, פירוש בעומקו ותחתיתו [של עולם] ושפלה מכל הארצות, והלכך נקרא שמה בבל שכל מתי מבול ננערו שם (זבחים קיג:). [עוד כתוב שם בגמרא בזבחים שבבל נקראת מצולה כדכתיב בישעיה (מ"ד, כ"ז) "הָאֹמֵר לַצּוּלָה חֳרָבִי", משום שכל מתי מבול נצתללו שם.]

ארץ שנער היא ארץ בבל, וכמו שמבואר שם בגמרא זבחים קיג: שארץ שנער נקראת כך כי היא הארץ שננערו שם מתי המבול.

ארץ בבל ושנער ידועה מאוד, והיא מתחילה ליד המפרץ הפרסי והולכת צפונה עד טורקיה, בין נהר פרת בבבל ובין החדקל. ראה מפה מס' 7.

השיטות שארץ בבל בצפון מזרח ארץ ישראל

ב. והנה, כתוב בגמרא גיטין ו. וב"ב כה: שבבל נמצאת בצפונה של ארץ ישראל. והקשו הראשונים (שם ושם), דכידוע בבל נמצאת במזרחה של ארץ ישראל, ולכן ארץ ישראל מכונה בכל הש"ס בבלי בשם "מערבא"[כ]. ועוד יש לשאול, שמוכח בסוגיא בר"ה כ: בדיני קידוש הלבנה שבבל במזרחה של ארץ ישראל, וכן משמע בב"ר סימן ל"ח, א' שמגדל בבל במזרח ארץ ישראל, ואיך אמרו חז"ל בגיטין ובב"ב שבבל בצפונה של ארץ ישראל.

ותירצו התוס' בבכורות נה: ד"ה מטרא, והתורי"ד ב"ב כה: והרד"ק בירמיה (א', י"ג) שבבל נמצאת גם צפונית וגם מזרחית לארץ ישראל, כלומר שהיא צפונית מזרחית. אלא שדבריהם צריכים עיון, מדוע ארץ ישראל מכונה "מערבא" בלבד, הרי זה לא מדוקדק כל כך, ומדוע כתוב שבבל בצפונה של ארץ ישראל בלבד, הרי גם זה לא מדוקדק כל כך, שהרי בבל היא צפונית מזרחית, ומדוע

כ. תוס' קידושין ב: ד"ה הא, כתבו שארץ ישראל במערב בבל אך בבל בצפונה של ארץ ישראל, וצריך עיון גדול בכוונתם.

לא דקדקו יותר לומר צפונית מזרחית. ועוד יש לשאול על שיטתם, שלכאורה עינינו הרואות שבבל נמצאת גם ובעיקר מזרחית לארץ ישראל ולא רק צפונית מזרחית, וצריך עיון גדול. ראה מפה מס' 7.

בבל בצפון ארץ ישראל ובמזרח ארץ ישראל

ג. ובדעת רש"י בפשטות אי אפשר לומר דסבירא ליה כהראשונים הנ"ל, כי רש"י לא כתב בשום מקום שבבל היא צפונית מזרחית לארץ ישראל, והדרא קושיא לדוכתא. וכן קשה, דסתימות דברי רש"י סותרים לכאורה זה לזה, שהנה בקידושין עא:, גיטין ו. ובב"ב כה: כתב רש"י שבבל בצפונה של ארץ ישראל, ואילו בברכות סא: ד"ה הוו, ובר"ה כ: ד"ה לדידן, כתב שבבל במזרחה של ארץ ישראל, וצריך ביאור סתירת דבריו.

ונראה לבאר דעת רש"י על פי דברי רש"י גופיה בר"ה כג: ד"ה באידך גיסא, שכתב ששני צדדים של ארץ ישראל נמשכים לצד בבל, עכ"ל. וכוונתו שארץ בבל היא למזרח ארץ ישראל וארץ בבל היא לצפון ארץ ישראל, ותרוייהו אמת. ובכך מתיישבת סתירת הסוגיות לפי רש"י, כי כלפי החלק אחד של בבל מכונה ארץ ישראל בשם מערבא בלבד, וכלפי החלק אחר בבל נחשבת בצפונה בלבד.

ב' חלקי ארץ בבל במציאות

ד. אמנם מבחינת המציאות צריך ביאור, איזה ב' חלקים יש בבבל, ומהי בבל שבמזרח לארץ ישראל ומהי בבל שבצפון לארץ ישראל.

וי"ל, דיש כידוע בין הפרת בבבל ובין החדקל, ב' חלקים, חלק תחתון וחלק עליון. החלק התחתון הוא נמוך מאוד כבקעה, ושם מצויים מעיינות מים בשפע, והוא עיקר הישוב של בני האדם שם. ויש חלק עליון שהוא קצת יותר גבוה והוא איזור יותר מדברי ופחות מיושב עם בני אדם, אבל הוא גם כן נקרא בבל כיון שנמצא בין הפרת בבבל ובין החדקל. ולפי זה י"ל, דהחלק התחתון הוא בבל שנמצאת במזרח לארץ ישראל, והיא מקבילה ממש לארץ ישראל, ראה מפה מס' 7. ואילו החלק העליון הוא בבל שנמצאת בצפון ארץ ישראל, ואע"פ שהיא יותר צפונית מזרחית לארץ ישראל, מכל מקום החלק הסמוך לארץ ישראל נמצאת יותר צפונית לארץ ישראל עם נטיה למזרח, ולכן שפיר נחשבת בצפונה של ארץ ישראל. ועוד, שהדרך אליה יוצאת מצפונה של ארץ ישראל, והיא הדרך העיקרית להגיע לשם, ולכן שפיר חשיב שהיא בצפונה של ארץ ישראל.

ה. אלא שעדיין קשה, שהנה גם בגיטין ו. וגם בב"ב כה: הביאו חז"ל את הפסוק בירמיה (א', י"ד) מִצָּפוֹן תִּפָּתַח הָרָעָה, ללמוד מזה שבבל היא בצפונה של ארץ ישראל, וצריך ביאור מדוע חז"ל מביאים פסוק על דבר ידוע ועל דבר שניתן לראותו במפת העולם. וכך הקשה בשו"ת יד אליהו (רגולר) סימן א', והובא במגן גיבורים או"ח סימן צ"ד, ב'[כא]. ולענ"ד י"ל, דמכיון שעיקר הישוב של בני אדם היה במזרחה של ארץ ישראל, סלקא דעתך שרק זה מתקרי בבל, ובפרט שהיא עמוקה ודומה יותר לבקעה, וקמ"ל הפסוק שבבל נמצאת גם בצפונה של ארץ ישראל, והיינו שכל החלק העליון שבין פרת בבבל והחדקל חל עליו שם בבל. [ועיין עוד לקמן חלק ג' סעיף ו' אות ה' בכיוון התפילה בבבל לפי רש"י.]

אם בבל במזרח מחוברת עם בבל בצפון

ו. אמנם אי קשיא ברש"י הא קשיא. דיעויין בסוגיית הגמרא קידושין עא: עם פירוש רש"י שם, וכפי שביארו וציירו המהרש"ל והמהרש"א שם את שיטת רש"י, והיוצא מהסוגיא הוא שכל כולה של בבל נמצאת בצפונה של ארץ ישראל, וכן כל מקומות היישוב בבבל שהוזכרו בגמרא שם נמצאים בצפונה של ארץ ישראל, ואין שום חלק של בבל שנמצא במזרחה של ארץ ישראל. וזה תמוה מאוד, כי זה סותר את דברי הגמרא בכל מקום המכנה את ארץ ישראל בשם מערבא, וכן סותר את דברי רש"י בר"ה כג: שכתב שגם מזרח ארץ ישראל פונה לכיוון בבל, וכן צריך עיון מהמציאות כי הרי עינינו הרואות שבבל וכל המקומות שהוזכרו שם, נמצאים במזרח ארץ ישראל.

וצריך לומר כמו שכתבנו לעיל סעיף א' אות ט"ו דרש"י מפרש את הגמרא בקידושין שם באופן פשוט יותר, ולכן הוא מעמיד את כל בבל ואת כל המקומות שבה בצפונה של ארץ ישראל, ואין בזה נפקא מינה לדינא, אבל ברור שגם רש"י מודה שאליבא דאמת בבבל היא במזרח ארץ ישראל וארץ ישראל היא מערבא. ועיין במאירי קידושין שם ד"ה במסכת, שכתב, ושיעור תחומה [של בבל] נתבלבלה ביד המפרשים בביאור הלכה זו [ואולי כוונתו למחלוקת רש"י ותוס' בהילוך של נהר פרת], וכבר אבד זכרם של מקומות ונשתכח עניינם ואין לנו בהם דין ודברים, עכ"ל. והיינו דאין נפקא מינה לדינא בגבולות בבל, ולכן רש"י ביאר את הסוגיא באופן פשוט, ואין לדקדק ממנה אם הוי למזרח או לצפון. כנלענ"ד.

כא. עיין מהר"ם שיף גיטין ו. שכתב דלולא הפסוק הוה אמינא שבבל במערב ארץ ישראל, וצריך עיון.

שיטת הרמב"ם שארץ בבל סמוכה לארץ ישראל

ז. איתא במשנה ידים פ"ד מ"ג, שמצרים, עמון ומואב קרובים לארץ ישראל מה שאין כן בבל, ומשמע לכאורה שבבל רחוקה מארץ ישראל. ועיין ברמב"ם פ"ו מתנות עניים ה"ה, וז"ל, ובחו"ל שאין בה שמיטת קרקע מפרישין בארץ מצרים ובעמון ומואב מעשר ראשון ומעשר שני מפני שארצות אלו קרובות לארץ ישראל וכו' אבל בארץ שנער מפרישין בשביעית מעשר שני כסדר רוב השנים, עכ"ל, ולכאורה משמע שארץ שנער אינה קרובה אלא רחוקה מארץ ישראל, וכן כתב הש"ך ביו"ד סימן של"א, מ"ב. וזה לכאורה דבר פשוט וכפי שאנו רואים בעינינו במפה.

אמנם, הנה כתב הרמב"ם פ"א תרומות ה"א, ונביאים התקינו שיהיו נוהגות אף בארץ שנער מפני שהיא סמוכה לארץ ישראל ורוב ישראל הולכין ושבין שם, וחכמים הראשונים התקינו שיהיו נוהגות אף בארץ מצרים ובארץ עמון מפני שהם סביבות ארץ ישראל, עכ"ל. ולהדיא שארץ שנער סמוכה לארץ ישראל. וכן יעויין ברמב"ם פירוש המשניות ידים שם שכתב, וחובה להפריש התרומות ומעשרות בחו"ל מן הארצות השכנות לארץ ישראל דוקא והן מצרים ועמון ומואב ובבל. ולהדיא שארץ בבל שכנה לארץ ישראל. וקשה טובא, שהרמב"ם לכאורה סותר את המשנה בידים ואת משנתו בהלכות מתנות עניים, ועוד קשה, וכי ארץ שנער ובבל סמוכה ושכנה לארץ ישראל. אתמהה.

וצריך לומר, שהנה הרמב"ם בהלכות תרומות כתב שמצרים וכד' הם סביבות ארץ ישראל ושנער סמוכה לארץ ישראל, וחזינן בדבריו שיש חילוק בין "סביב" ובין "סמוך". ולפי זה י"ל דמה שכתוב במשנה בידים וברמב"ם בהלכות מתנות עניים שמצרים וכד' קרובות לארץ ישראל, היינו שהן סביבות ארץ ישראל, ולאפוקי בבל שאינה סביב ארץ ישראל אלא סמוכה לה, אבל לא רחוקה היא. כך מוכרח בהכרח, אך צריך ביאור טובא מה ההבדל בין "סביב" ובין "סמוך", ואיך זה מתבאר למעשה במציאות.

ונראה לענ"ד לבאר, דעיין גמרא קידושין עב. אמר ליה אביי לרב יוסף להאי גיסא דפרת עד היכא, ופרש"י בשפתה כלפי מערב עד היכן מתפשט רחבה של בבל. אמר ליה מאי דעתיך משום בירם, מייחסי דפומבדיתא מבירם נסבי. כלומר שארץ בבל נמשכת למערב עד בירם. והנה, ציין שם המסורת הש"ס לתוס' ר"ה כג: ד"ה זו, שכתבו שבירם היא בארץ ישראל, ולקמן בהשלמות סעיף ה' אות א' ביארנו שבירם היא בסוריא, המכונה לפעמים ארץ ישראל. ואם כן מבואר בגמרא זו דארץ בבל נמשכת למערבה עד סוריא, והיא סמוכה לארץ ישראל.

ועוד ראיה שבבל סמוכה לבבל, דיעויין בגמרא סנהדרין ה. שרבה בר חנה קיבל רשות מרבי שהיה נשיא בארץ ישראל לדון בבבל, ושואלת הגמרא מאחר שלא מהני רשות מארץ ישראל לבבל, מדוע נקט רשות. ומתרצת הגמרא משום העיירות העומדות על הגבולין, ופרש"י שנמשכות אחר ארץ ישראל, עיין שם. וקשה, הרי העיירות העומדות על הגבול של ארץ ישראל לכאורה אינם בבבל, ומדוע כתוב לעיל שקיבל רשות לדון בבבל. ועל כרחך שבבל סמוכה לארץ ישראל, ולכל הפחות סמוכה לסוריא שהיא נחשבת כארץ ישראל לענין הרשות לדון.

ואמנם לכאורה קשה דמקרא מלא דיבר הכתוב (ישעיה ל"ט, ג') "וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ אֵלַי מִבָּבֶל". וי"ל, שעיקר ארץ בבל, כלומר המקום העיקרי של הישוב, היא ודאי רחוקה מאוד מארץ ישראל, אבל גבולה נמשכת ומתפשטת עד סוריא, וכדמפורש לעיל. ועיין בירושלמי סוטה פ"ז ה"ה [מובא בתוס' סוטה לד. ד"ה יותר] שבבל רחוקה מארץ ישראל במרחק 300 מיל, והנה עיקר ארץ בבל רחוקה יותר מ-300 מיל, ועל כרחך שהמספר 300 הוא לאו דוקא וכעין מה שכתב הרשב"ם בפסחים קיט. ד"ה משוי, והכוונה שעיקר בבל רחוקה הרבה מארץ ישראל.

ולפי זה י"ל שזהו החילוק בין סביב ארץ ישראל לבין סמוך לארץ ישראל, דסביב ארץ ישראל היינו שעומדת בגבולה ממש, ואילו סמוך פירושו שהיא קרובה אבל יש ארץ אחרת שחוצצת ביניהם. ולכן מצרים עמון ומואב שעומדים ממש על הגבול נקראים סביב ארץ ישראל, ואילו ארץ בבל שנמשכת רק עד סוריא נחשבת כסמוכה. כך מוכרח היטב בדברי הרמב"ם.

אמנם ברש"י לא מצאנו שכתב שבבל סמוכה לארץ ישראל, וצריך לומר שגבולה של בבל נמשכת עד בירם רק לענין היוחסין הטהורים שלה, וכפי שעוסקת שם הסוגיא, ואין זה גבולה האמיתי. ומה שהבאנו ראיה מהגמרא בסנהדרין ה., עיין בחידושי ר' יונה שם שהרגיש בקושיא שבבל אינה עומדת על הגבול של ארץ ישראל, וביאר הכוונה שקיבל רשות לדון בדרך מארץ ישראל עד בבל, ואפשר שגם זה כוונת רש"י.

חלק ב' - סיכום הגבולות

על פי כל מה שנתבאר לעיל בבירור המקומות עם הפסוקים וחז"ל [על פי שיטת רש"י והרמב"ם], ננסה בעז"ה לבאר את דברי הרמב"ם בתיאורו את גבול כיבוש סוריא.

גבולה המערבי של סוריא

א. כתב הרמב"ם, איזו היא סוריא, מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צובה כל יד פרת. והיינו שמארץ ישראל צפונה, הכל יורד למטה, וכמו שמוכח מההילוך של נהר האורונטס. וסוריא, שהוא ארם, נמצא בצד הצפוני מזרחי של ארץ ישראל, כנגד ומול ארם נהרים וארם צובה, שנמצאים למזרח נהר האורונטס, כי כל מלכות ארם היא למזרח האורונטס שהוא נהר פרת. והגבול המערבי ממשיך צפונה על יד נהר האורונטס וכמו שכתב הרמב"ם כל יד פרת. ונהר פרת שהוא נהר האורונטס שהוא גם נהר עסי, מגיע עד עסיא, שהוא קצה הגבול של סוריא כמבואר בחז"ל.

זהו תיאור הרמב"ם בגבולה המערבי של כיבוש סוריא עד הגבול הצפוני שלה. עיין מפה מס' 5.

גבולה המזרחי של סוריא

ב. כתב הרמב"ם, וז"ל, כגון דמשק, ואחלב וחרן ומנבג וכיוצא בזה עד שנער.

נראה ברור שהרמב"ם משרטט בזה את הגבול המזרחי של כיבוש סוריא, שהוא מתחיל מדמשק בקצה הדרומי מזרחי של סוריא, והגבול עולה לפי כביש M5 שהוא דרך המלך וגם דרך המדבר [שמתאחדים שם לאחד] ועולה צפונה עד חלב, והדרך הראשית זו, מפסיקה בחלב.

מחלב מתחילה דרך נוספת שאינה נחשבת כדרך המלך ודרך המדבר M5 אלא היא דרך חדשה הפונה מזרחה העוברת ליד תל ערן/חרן ומשם ישר למנבי'ג'. הגבול המזרחי של סוריא ממשיך בדרך זו עד שמגיע לנהר פרת בבבל, וכמו שכתב הרמב"ם עד שנער[כב].

ועיין בדרך אמונה פ"א תרומות ס"ק צ"ו ובציה"ל ס"ק קע"ד, שהביא מפסקי ריא"ז פ"ק דקידושין ה"י בשם זקנו ומפירוש רבנו נתן בפ"ה דדמאי שסוריא הוא מדמשק עד חלב ודמשק בכלל. וכתב הדרך אמונה שהרמב"ם חולק, וסבירא ליה שסוריא מגיעה בצד מזרח עד נהר פרת בבבל. אמנם נראה דהרמב"ם לא חולק, אלא מסכים שדמשק היא תחילת הגבול המזרחי של סוריא, ומשם

כב. ויש להעיר בגבול המזרחי של סוריא, שדרך המלך והמדבר M5 העולה מדמשק צפונה, חוצה פעמיים את נהר האורונטס, בעיר רסתן ואחר כך בעיר חמה. וצריך לומר ששם הגבול המזרחי והמערבי של כיבוש סוריא נקבע ע"י נהר פרת, ונוצרו ב' חלקים בסוריא, הצפוני והדרומי, עיין במפה מס' 5, וצריך עיון שלא הוזכר כן ברמב"ם.

ממשיך ישר עד חלב, ודברי הרמב"ם תאמו יחדיו עם שאר הראשונים ושכולה אין בהם.

גבולה הצפוני של סוריא

ג. גבולה הצפוני של סוריא לא פירש לנו הרמב"ם במפורש. ולענ"ד י"ל דבאמת לא צריך לפרט את הגבול הצפוני, משום שנהר פרת הוא הגבול המערבי, והגבול המזרחי הוא מדמשק עד חלב בדרך המדבר כנ"ל ומשם בדרך עד מנביג. וכשמעיינים במפה מס' 5 רואים שהגבול המערבי והגבול המזרחי מקבילים זה לזה ומסתיימים בערך באותו גובה, ולכן לא צריך להוסיף מהו הגבול הצפוני של ארץ זו.

ובאמת נראה, שהרוחב של כיבוש סוריא טמון בדיוק לשון הרמב"ם, שכתב כל יד פרת "עד בבל", והביאור הוא שהגבול ממשיך מנהר פרת בתנ"ך בצד מערב עד בבל שנמצא בצד מזרח סמוך לסוריא [וכדעת הרמב"ם לעיל חלק א' סעיף ו' אות ז'], וזה רוחבה של סוריא.

גבולה הדרומי של סוריא

ד. בביאור הגבול הדרומי של סוריא משמע ברמב"ם שהוא הגבול הצפוני מזרחי של ארץ ישראל עצמה, והיינו מתחילת נהר האורונטס עד דמשק.

אך לענ"ד נראה להוסיף שחלק מהגבול הדרומי של סוריא נמצא גם דרומית לדמשק, שהרי כתוב בתנ"ך שנהר אמנה ונהר פרפר הם נהרות דמשק, ומסתבר שכיבוש דמשק כולל את ב' נהרות אלו. [וכבר ביארנו בשער גבול צפון חלק ד' אות ו' שנהר פרפר הוא הנקרא היום נהר ברדה, ונהר אמנה הוא הנקרא היום נהר עווג'.] ועוד, שכבר כתבנו בשער גבול כיבוש עבר הירדן חלק ב' סעיף ה' אות ב' שהגבול הצפוני של עוג מלך הבשן היה בנהר עווג' [מלשון עוג], ועל כרחך שמשם צפונה היתה מלכות ארם דמשק. וקצת צריך עיון שלא התפרשה נקודה זאת ברמב"ם.

חלק ג' - השלמות

סעיף א: נהר פרת

המרחק בין ירושלים ונהר פרת בתנ"ך

א. כתוב במשנה בבא מציעא כח. ועד מתי חייב להכריז [על האבידה] ר' יהודה אומר ג' רגלים ואחר רגל אחרון שבעה ימים כדי שילך [המאבד] לביתו שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד. ורמינהו (תענית י.) ר"ג אומר בז' במרחשון שואלים את הגשמים שהוא ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת. ומשמע שלא מספיק ג' ימים אלא צריך לפעמים ט"ו ימים למאבד לחזור לביתו. ותירץ אביי דבמקדש ראשון דנפישי ישראל טובא דמצוות ליה עלמא [יש לו הרבה חברים] ומשתכחי שיירתא דאזלי בין ביום ובין בלילה, לא בעינן כולי האי וסגי בתלתא יומי, במקדש שני דלא נפישי ישראל טובא וכו' ולא משכחת שיירתא וכו' בעינן כולי האי, ע"כ.

ומבואר בדברי אביי שזמן ההילוך האמיתי מירושלים עד נהר פרת הוא ג' ימים וג' לילות, כלומר 6 ימים, הוי אומר סה"כ 72 שעות הליכה, ורק מחמת עיכובים בשיירות לוקח ט"ו ימים להגיע לנהר פרת. וצריך עיון, אם נהר פרת הוא הנהר הידוע, הרי ברור שאין שום אפשרות להגיע לשם תוך 72 שעות הליכה, ואיך אמר אביי שזה יכול לקחת רק ג' ימים וג' לילות.

אמנם אם נאמר שנהר פרת הוא נהר האורונטס הדבר מדוקדק להפליא. שהנה אם המרחק הוא 6 ימי הליכה, והילוך אדם ביום הוא 10 פרסאות שזה 40 מיל (פסחים צג:), הרי שהמרחק הוא 240 מיל. ובבדיקת מחשב נמצא, שהמרחק האוירי בין ירושלים ובין קצה תחילת נהר האורונטס, הוא 240 ק"מ בדיוק! וזהו ממש בדיוק השיעור של חז"ל (לשיעור הגר"ח נאה) במרחק בין ירושלים ובין האחרון שבארץ ישראל שמגיע לנהר פרת. ועוד נמצא בבדיקת מחשב, כי זמן ההילוך ברגל מירושלים לקצה נהר האורונטס, הוא 75 שעות שזהו ממש כעין השיעור שבגמרא שהוא 72 שעות [ובפרט שהגבול של ארץ ישראל הוא קצת לפני תחילת נהר פרת]. וזהו השלמה נפלאה לענ"ד שנהר פרת הוא נהר האורונטס.

המרחק בין ירושלים ובין נהר פרת בבבל

ב. אמנם רבא בגמרא בבבא מציעא שם אמר תירוץ אחר, דלא שנא מקדש ראשון ולא שנא מקדש שני, לא הטריחו רבנן באבידה יותר מדאי. ומשמע ברש"י ד"ה לא הטריחו, שלפי רבא נהר פרת הוא באמת במרחק של ט"ו ימים, וכמו שכתוב במשנה בתענית, ורק באבידה הקלו שלא צריך לחכות יותר מז' ימים. ונראה שדברי רבא שנהר פרת נמצא במרחק של ט"ו יום, מתבארים לפי נהר פרת בבבל. ויש להוכיח זאת במציאות, שהרי הרמב"ם כתב שגבול סוריא עובר במקום הנקרא מנביג, ומקום זה נמצא סמוך לנהר פרת בבבל, ראה מפה מס' 5. והנה בבדיקת מחשב נמצא כי מירושלים עד מנביג יש 587.5 ק"מ במרחק אוירי, ואם אדם הולך ביום 40 מיל, ומיל הוא בערך ק"מ 1 (שיעור הגר"ח נאה), נמצא שמנביג הוא במרחק של 14.7 יום מירושלים, וזהו בדיוק מה שאמר רבא שנהר פרת הוא במרחק של ט"ו ימים, [ובפרט שצריך עוד קצת דרך עד נהר פרת עצמו].

ואם מודדים את זמן ההילוך בפועל עד נהר פרת, נראה שזה גם מתאים בדקדוק רב. שהנה, בחשבון של ט"ו ימים יש בהכרח שני ימים של שבת קודש שלא הולכים בהם, ועד ז' חשון יש תמיד ב' שבתות, ולכן בפועל הולכים רק 13 יום, [ועיין תוספות יו"ט תענית פ"א מ"ג ד"ה לנהר פרת שהרגיש בזה, ולכן נדחק בזה והעמיד שיש בורגנין בדרכים, אמנם במשמרות כהונה בבבא מציעא כח. כתב דודאי לאו דוקא ט"ו ימי הליכה אלא הם רק י"ג ימי הליכה וט"ו כולל ב' שבתות], ואם אדם הולך ביומי ניסן וביומי תשרי 12 שעות, נמצא שב-13 יום הוא הולך 156 שעות עד שמגיע לקצה נהר פרת. ובבדיקת מחשב הופיע, שמי שילך מירושלים עד מנביג' [שהוא סמוך לקצה נהר פרת בבבל], יארך לו ההליכה 153 שעות, והיינו בדיוק 12 ימים ועוד 8 שעות מתוך היום ה-13 [ובפרט שעד נהר פרת יש להוסיף עוד קצת]. ודברי חז"ל שרירים וקיימים לעד ולעולמי עולמים!

ונמצא עוד לפי זה שאביי ורבא פליגי בביאור המשנה בתענית, באיזה נהר פרת איירי, האם מדובר בנהר פרת בתנ"ך שהוא נהר האורונטס (אביי) או בנהר פרת בבבל (רבא), ותרוייהו אמת לאמיתה[כג].

כג. יעויין בגמרא בבבא מציעא שם, שרב יוסף תירץ תירוץ אחר בנוגע לסתירה בין המשנה בבבא מציעא ובין המשנה בתענית, דכאן במקדש ראשון וכאן במקדש שני, שבמקדש ראשון היה לוקח ט"ו ימים עד נהר פרת ובבית שני היה לוקח ג' ימים. ונראה לבאר דבריו במציאות, דבבית ראשון שהוא זמן כיבוש עולי מצרים, היה אז גם כיבוש סוריא, משום שדוד המלך כבש לפני בית ראשון את סוריא. והקצה של כיבוש סוריא הוא בנהר פרת ליד מנביג, וזה באמת ט"ו ימים וכמו שנתבאר.

עולי רגלים מעבר לנהר פרת בבבל

ג. והנה בתענית י. כתב רש"י ד"ה כדי שיגיע האחרון [שבישראל לנהר פרת], כלומר קודם ביאת מים לנהר פרת שהוא רחוק יותר. וכוונתו, דשיעור ט"ו ימים הוא כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת, ויוכל לעבור את נהר פרת ולהגיע לביתו, ואם יבקשו על הגשמים קודם ט"ו ימים, הגשמים של ארץ ישראל ימלאו את נהר פרת, כדאיתא בשבת סה:, ואחרון שבישראל לא יוכל לעוברו. וכן כתוב ברש"י על הרי"ף בתענית שם (ב. מדפי הרי"ף) ד"ה כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת, כשחוזרין לבבל מן ארץ ישראל לאחר הרגל, ע"כ. וכן כתוב במאירי שם ד"ה המשנה הרביעית. והנה, משמע ברש"י בתענית שאזיל בשיטת רבא, שלוקח ט"ו יום להגיע לנהר פרת, ועל כרחך איירי בנהר פרת בבבל שהוא באמת במרחק של ט"ו יום מירושלים, וכדלעיל[כד].

אבל בזמן בית שני היה כיבוש עולי בבל בלבד, ותחום עולי בבל כפי שנתבאר בשער גבול כיבוש עולי בבל היה רק עד קצה הגליל העליון, וסוריא לא התקדשה בכיבוש עולי בבל אפילו שהיו שם יהודים. וזהו שאמר רב יוסף שבזמן בית שני היה צריך לחכות רק ג' ימים עד שיגיעו לקצה כיבוש עולי בבל. [ולפי זה לרב יוסף המרחק בין ירושלים לקצה גבול צפון כיבוש עולי בבל הוא ג' ימים, ואם אדם הולך ביום 40 מיל נמצא שהוא במרחק של כ-120 ק"מ. אמנם בבדיקת מחשב נמצא כי מירושלים עד קצה גבול עולי בבל המרחק הוא 150 ק"מ בדיוק וחסר הפרש של 30 ק"מ, וצריך עיון.]

כד. יש להעיר דמשמע מרש"י שצריך לחכות שעולי הרגלים מבבל יחזרו לביתם. וקשה הרי תושבי בבל לא חייבים לעלות לרגל, וכמו שכתבו תוס' בפסחים ג: ד"ה מאליה, שהדר בחו"ל לא חייב להעלות לרגל, והראיה מר' יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל, משום שהיה בנציבין [ונקרא היום נוסיבין ונמצא בגבול בין סוריה וטורקיה], ומבואר בספרי שזה בחו"ל, עיין שם. והרי ארץ בבל היא בודאי חו"ל, ואיזה עולי רגלים מגיעים מבבל. וי"ל שבאמת אין חיוב לאנשי בבל לעלות לרגל, אלא שבכל זאת אם מאן דהוא מבבל החליט לעלות לרגל, צריך לחכות לו עד שיוכל לחזור לשם. ועיין בסנהדרין יא. דמעברין את השנה מפני גלויות ישראל שנעקרו ממקומן, ופרש"י שם, מפני בני הגולה הרחוקים שנעקרו ממקומן לעלות לרגל לעשות פסחיהם, ולא יגיעו בפסח. וכתבו שם תוד"ה ומפני, דמשום הנך דיתבי בארץ ישראל אין צריך לעבר דאפילו האחרון יכול להגיע מראש חודש ניסן עד פסח, כדתנן בפ"ק דתענית גבי שאילת גשמים ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת. ועכ"פ חזינן שיש מבני הגלויות כגון בבל, שעולים לרגל.

אלא שעדיין צריך ביאור, מדוע רש"י בתענית נדחק לפרש כך, ולא פירש כפשוטו עד שיגיע האחרון שבישראל לביתו בקצה ארץ ישראל וכמו שפירש רש"י בבבא מציעא כח. בדברי רבא. וי"ל, דהמדקדק בגמרא בבבא מציעא יראה שכתוב עד שיחזור האחרון שבארץ ישראל, וכן גריס רש"י שם בד"ה ויכריז, עיין שם בסופו, וכן משמע שגרסו תוד"ה חמשה, [שהקשו דגבולה של ארץ ישראל הוא ת' פרסה וכו'], וכן גרס שם רבינו חננאל למימרא דארץ ישראל וכו'. אמנם במשנה בתענית כתוב לפי הגירסא שלפנינו, עד שיחזור האחרון שבישראל, וכן גריס שם להדיא רש"י שברי"ף, וכן גרסו תוס' בסנהדרין הנ"ל. והיינו דלא עסקינן בגבולה של ארץ ישראל אלא עסקינן באחרון שבישראל אפילו אם גר מעבר לארץ ישראל, והיינו בבבל. ורש"י פירש בכל סוגיא לפי הגירסא אשר שם.

שיטת הרמב"ם בביאור ט"ו ימים עד נהר פרת

ד. תנן התם (תענית י.) רבן גמליאל אומר בשבעה במרחשון [שואלין את הגשמים] ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ובגמרא שם כתוב, תניא חנניה אומר ובגולה עד ששים בתקופה. וכתב הרמב"ם פ"ב תפלה הט"ז, משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר הגשם, במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשנער ובסוריא ומצרים וכו' שואלין את הגשמים ביום ששים אחר תקופת תשרי, עכ"ל. ומבואר ברמב"ם להדיא שסוריא נחשבת כגולה, וזה דלא כדמשמע מרש"י, לפי שיטת רבא, שהגולה היא מעבר לנהר פרת בבבל שהוא במרחק ט"ו יום מירושלים, אבל סוריא נכללת בתוך התחום הזה, כיון שהיא נמצאת דרומית לנהר פרת בבבל, ומבקשים בה גשמים כמו בארץ ישראל.

אלא שקשה לכאורה על הרמב"ם, דהרמב"ם על כרחך פוסק כרבא שלעולם לוקח ט"ו ימים עד נהר פרת והיינו נהר פרת בבבל, ומצד שני הרמב"ם פוסק שסוריא היא מעבר לנהר פרת, ועל כרחך משום שסובר שנהר פרת הוא נהר האורונטס הסמוכה לארץ ישראל, ואם כן קשה שלא לוקח ט"ו ימים להגיע אליו אלא רק ו' ימי הליכה וכנ"ל אות ג'.

וי"ל, שהרמב"ם חולק על רש"י בביאור דברי רבא, דרש"י סבר שרבא איירי בנהר פרת בבבל, ולשם באמת לוקח ט"ו יום להגיע, אבל הרמב"ם נוקט שאיירי בנהר פרת בתנ"ך שהוא האורונטס, ואעפ"כ לוקח ט"ו יום להגיע לשם. והיינו משום שלא היו שיירות מצויות לשם ולכן לקח ט"ו יום, [ורבא הסכים בסברא זו לאביי]. ומה שהכריח את הרמב"ם לפרש כך בדעת רבא, הוא משום שהרמב"ם סבר שדין שאילת גשמים היא דין בארץ ישראל בלבד, ושאר ארצות לא צריכות גשם כמו ארץ ישראל, ומדוייק ברמב"ם שכתב במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשנער ובסוריא וכו'. וכנראה גרס כגירסת רבינו חננאל עד שיגיע האחרון שבארץ ישראל, וארץ ישראל לא כולל את סוריא. מה שאין כן לרש"י צריך לומר שגם סוריא מכונה לפעמים בשם ארץ ישראל, משום שרבנן אשווהו כארץ ישראל לכמה דברים, וגם היא צריכה גשם כמו ארץ ישראל[כה].

אמנם יש לציין, שהרמב"ן בבבא מציעא גרס האחרון שבישראל, והקשה שארץ ישראל היא ת' פרסה, ומשמע שפירש האחרון שבישראל מלשון ארץ ישראל, וכן עיין במאירי בתענית שגרס בארץ ישראל ומכל מקום פירש שקאי על האחרון שבישראל שגר בבבל. אמנם, אעפ"כ נראה שפשטות ב' הגירסאות מתפרשות לפי רש"י בב' אופנים שונים, וכמו שנתבאר.

כה. עיין רש"י בפרשת ויגש (מ"ו, ו') שכל מה שיעקב רכש בפדן ארם הוא נתן לעשו, משום שנכסי

עבר הנהר

ה. כתוב בספר יהושע (כ"ד, ב'-ג') "בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֶּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וכו' וָאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר וָאוֹלֵךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן", וכתוב שם בתרגום יונתן שעבר הנהר הוא עבר נהר פרת. וצריך ביאור מהו עבר הנהר המיוחד כאן, הרי לכל נהר יש ב' צדדים. וי"ל, דכמו שמצינו בעבר הירדן שהנהר מחלק בין מזרח למערב, כך נוצר חילוק כזה על ידי נהר האורונטס שהוא נהר פרת, ואברהם אבינו הגיע מעבר הנהר המזרחי של הנהר. ועיין בגמרא סנהדרין כא: שיש כתב עברי, וכתב רש"י ד"ה כתב עברי, של בני עבר הנהר, ובגמרא שם אמרו שהוא כתב ליבונאה, ועיין תוס' ד"ה כתב ליבונאה, שר"ת פירש שהוא שם מקום הנקרא ליבונאה [וברש"ש כתב ששמו ליבנן]. ונראה פשוט שליבונאה [או ליבנן] הוא לבנון, והוא בעבר הנהר של נהר האורונטס, ושם ישבו אבותיכם.

[אמנם יש בתנ"ך שעבר הנהר הוא כינוי לארץ ישראל, וכגון בספר עזרא (ד', י"א) וברש"י שם, וכן בספר עזרא (ה', ג'-ו') שכתוב שתתני [אביה של זרש אשת המן הרשע - תרגום אסתר (ה', י')] היה המושל של עבר הנהר והלשין לדריוש על בנין בית המקדש, שנעשה ללא רשיון בארץ ישראל. וכן כתוב בפרשת מקץ (מ"ג, ל"ב) "כִּי לֹא יוּכְלוּן הַמִּצְרִים לֶאֱכֹל אֶת הָעִבְרִים לֶחֶם כִּי תוֹעֵבָה הִוא לְמִצְרָיִם", וכתבו הדעת זקנים מבעלי התוס' בפרשת ויגש (מ"ו, ל"ד), שאנשי עבר הנהר היו מאוסים בעיני מצרים. והכוונה לאנשי ארץ ישראל.]

מי עסיא

ו. יעויין בגמרא שבת קט., ומובא בתוס' שבת לט: ד"ה והא, תנו רבנן רוחצים במי גרר, במי חמתן, במי עסיא ובמי טבריא, משום דלא מוכחא מילתא דלרפואה היא (רש"י), אבל לא בים הגדול ולא בימה של סדום, משום דמליחי טובא ומוכח שלרפואה קעביד (רש"י). והנה מי חמתן הם כנראה מי חמת גדר שנקרא בחז"ל חמתן [עיין כפתור ופרח פ"י (עמוד רכ)], ומי טבריא הם מי חמי טבריה, ומי הים הגדול וימה של סדום ידועים, ועל כרחך שגם בעסיא קיימים מעיינות חמים לרחיצה. ואם כנים אנחנו שעסיא היא בסלה-אוסיא, אזי אמור להיות שם את המי עסיא של חז"ל. ואכן שם בסמוך לים בקצה נהר עסי ישנם מעיינות קטנים היוצאים מקצהו הדרומי של הרי אמנוס, והם לענ"ד מי עסיא

חו"ל אינם שווים לו. ורואים שסוריא, שהרי פדן ארם נמצא בסוריא, נחשבת חו"ל. וצריך לומר שביחס לארץ ישראל, סוריא חשיבא חו"ל.

שעליהם אמרו חז"ל שמותר לרחוץ בהם בשבת. ואתי שפיר שכל המימות המוזכרים בברייתא בשבת קט. נמצאים בסביבותיה של ארץ ישראל, כולל מי עסיא שהוא בגבולה של סוריא.

נהר מלכא

ז. בגמרא שבת קח. מסופר על שמואל שישב על שפת נהר מלכא, וראה שהמים עכורים ומגביהים גליהם, ואמר שמואל לקרנא שאדם גדול [רב] מגיע מארץ ישראל. ופירש"י, שהנהר היה משוך מארץ ישראל לבבל. וצריך ביאור, איזה נהר נמשך ובא מארץ ישראל לבבל, הרי לא ידוע לנו שום נהר כזה. ומצאתי בבן יהוידע שם שכתב שנהר מלכא הוא נהר פרת, ונלענ"ד לבאר דבריו על פי הגמרא בשבועות מז: שעל נהר פרת נאמר עבד מלך מלך, והוא המלך של כל הנהרות, משום שעומד סמוך לארץ ישראל. ויש להניח שהמעשה של שמואל בנהר מלכא היה במקום מושבו בנהרדעא, ומן הסתם הוא הנהר שאבוה דשמואל עביד להו לבנתיה מפצי ביומי תשרי, ועליו אמר שמואל נהרא מכיפיה מבריך, והוא נהר פרת שבכל הש"ס. והרי ידוע שהנהר הזה נמשך ובא מארץ ישראל לבבל, ושמו נהר מלכא משום החשיבות של ארץ ישראל[כו].

ולכאורה יפלא, הרי עינינו רואות שנהר פרת שבנהרדעא לא נמשך מארץ ישראל כלל. ועל כרחך כדברי חז"ל שנהר פרת מגיע מארץ ישראל דרך התהום לבבל עד נהרדעא. [ולא שרב הגיע דרך התהום, אלא שכאשר רב היה בנהר פרת בבבל, המים שהגיעו מארץ ישראל העידו על בואו מארץ ישראל, ופשוט.]

נהר סמבטיון הוא נהר פרת

ח. כתוב בב"ר סימן ע"ג, ה' שעשרת השבטים גלו לפנים מן נהר סמבטיון, וכן כתוב בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ה (נג:) ובבמד"ר סימן ט"ז, ט"ו, לשלוש גלויות גלו ישראל, אחד לפנים מן נהר סמבטיון [וחד לדפני של אנטוכיא, ואחד שירד עליהם הענן וכו']. ועוד ידוע מה שכתוב בגמרא סנהדרין סה: שנהר סבטיון [סמבטיון] יוכיח, ופרש"י, נהר אחד של אבנים ובכל ימות השבוע שוטף והולך וביום השבת שוקט ונח. וכן כתוב בב"ר סימן י"א, ו' שהסמבטיון מושך אבנים כל ימות השבת ובשבת הוא נח. [ובסיפור מבעל האקדמות ידוע, שלא יכולים

כו. עיין גיטין עג., קידושין ע:, ב"מ קו:, שמוזכר נהר מלכא, וצריך עיון מדוע שם כינו את נהר פרת בשם נהר מלכא.

לעבור את נהר סמבטיון אלא בשבת קודש שאז אינו משליך אבנים, אלא שיש בזה איסור משום חילול שבת, ולכן עשרת השבטים אינם יכולים לחזור, וצריך עיון אם כתוב זאת בחז"ל.]

כידוע, רבים ניסו לברר היכן מקום הימצאו של נהר סמבטיון, ולאן הלכו עשרת השבטים, ונאמרו בזה השערות שונות. ונלענ"ד, דלפי מה שביררנו אשכחנא פיתחא זעירא לדעת אמיתות מקום הנהר. שהנה כתוב בספר מלכים א' (י"ד, ט"ו) שעשרת השבטים גלו מעבר לנהר, וכתב התרגום יונתן שם מעבר לנהר פרת. והנה כתב הרד"ק בישעיה (כ"ז, י"ב) שנהר פרת הוא נהר סמבטיון, ודבריו לכאורה מוכרחים, שהרי עשרת השבטים גלו בזמן בית ראשון לבבל שהוא מעבר לנהר פרת, ובזמן בית שני כבר לא היו מיוחדים לשבטיהם, וממילא נהר פרת הוא נהר סמבטיון שעליו אמרו חז"ל שעשרת השבטים גלו מעברו ולא חזרו לשבטיהם. וגם מסתבר שנהר פרת הוא נהר סמבטיון מכיון שהוא מחובר לגבולה של ארץ ישראל וקדושתה משפיעה על הנהר לנוח ביום השבת.

ולפי דברינו שנהר פרת בתנ"ך הוא נהר האורונטס, כמדומני שהכל מתאים במציאות, שהרי הדרך הראשית ההולכת לבבל, הלא היא דרך המדבר עוברת דרך נהר פרת בתנ"ך שהוא האורונטס, ולכן מסתמא שזוהי הדרך שהובילו את עשרת השבטים לבבל. נהר האורונטס רדוד מאוד ולא ניתן לעברו בספינה מחמת ריבוי האבנים שבו, וכפי נראה דזהו כוונת חז"ל שהוא משליך אבנים. [אלא שלא ראיתי מי שיכתוב שיש בנהר האורונטס שינויים בשבת בזרימה שהיא יותר איטית וכד', והדבר טעון בדיקה. ועיין ב"ר סימן י"א, ו' שטורנוסרופוס פקפק בראיה מהמציאות של נהר סמבטיון, וכך פירש"י שם.]

נהר פרת הוא נהר כבר

ט. כתוב ביחזקאל (א', א') "וַאֲנִי בְתוֹךְ הַגּוֹלָה עַל נְהַר כְּבָר", וכתב הרד"ק שם, שנהר כבר הוא נהר פרת. ואחר כך כתוב שם (פסוק ג') "הָיֹה הָיָה דְבַר ה' אֶל יְחֶזְקֵאל בֶּן בּוּזִי הַכֹּהֵן בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים עַל נְהַר כְּבָר", ואם כן מבואר שיחזקאל היה על נהר פרת שהוא בארץ כשדים. ומכיון שארץ כשדים היא ארץ ארם [עיין לקמן סעיף ג' אות ה'], מובן מדוע יחזקאל היה בתוך "הגולה", כי כתוב בגמרא בתענית י. שבגולה מבקשים גשמים משישים יום לתקופה, וכתב הרמב"ם שזה כולל את סוריא שהיא ארם. ואם כתוב שנהר כבר נמצא בארץ כשדים שהיא סוריא, יש מכאן ראיה שנהר פרת הוא נהר האורונטס, כי הוא הנהר הגדול היחיד בארץ סוריא.

סעיף ב: ארם נהרים

פתור ארם נהרים

א. כתוב בפרשת בלק (כ"ב, ה') "וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר פְּתוֹרָה אֲשֶׁר עַל הַנָּהָר". וכתב רש"י שם, שפתור לפי פשוטו של מקרא הוא שם מקום[כז]. והוסיף אונקלוס שפתור הוא בארם, ו"על הנהר", היינו נהר פרת. ובדברים (כ"ג, ה') כתוב וַאֲשֶׁר שָׂכַר עָלֶיךָ אֶת בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר מִפְּתוֹר אֲרַם נַהֲרַיִם לְקַלְלֶךָּ, ושוב כתב אונקלוס, מפתור די על פרת, והיינו שפתור נמצאת בארם נהרים על יד נהר פרת. ולפי הידוע, אין ידוע כלל היכן נמצאת פתור.

אמנם לפי דרכינו י"ל פשוט, שפתור מוכרחת להיות באיזור הזה של חיבור האורונטס והקסימיה. ואכן נפלא ביותר, כי כ-20 ק"מ מזרחית לנקודת החיבור בין נהר האורונטס ונהר הקסימיה, שוכן ישוב הנקראת בשם בתרונה, ופ' כידוע מתחלף לב' בשפת הישמעאלים, ודי ברור שזהו פתורה [בתוספת נ'] אשר על נהר פרת ואשר נמצא גם בארם נהרים, כי הוא סמוך לחיבור של ב' נהרות הפרת. והכל בא על מקומו ממש. ראה מפה מס' 3.

הישוב בתרונה [פתורה], נמצא דרומית לעין חוור, מקום מושבו של לבן הרשע, שהוא בלעם הרשע בעצמו או אביו, [עיין בהקדמה לספרינו], ראה מפה מס' 3.

בית רחוב

ב. בספר שמואל ב' (י', ו') כתוב "וַיִּשְׁלְחוּ בְנֵי עַמּוֹן וַיִּשְׂכְּרוּ אֶת אֲרַם בֵּית רְחוֹב". ובספר דברי הימים א' (י"ט, ו') כתוב "וַיִּרְאוּ בְּנֵי עַמּוֹן כִּי הִתְבָּאֲשׁוּ עִם דָּוִיד וַיִּשְׁלַח חָנוּן וּבְנֵי עַמּוֹן אֶלֶף כִּכַּר כֶּסֶף לִשְׂכֹּר לָהֶם מִן אֲרַם נַהֲרַיִם", וכתב המלבי"ם בשמואל שם, שארם בית רחוב הוא ארם נהרים. ויש להוסיף, דכתוב בפרשת וישלח (ל"ו, ל"ז) "וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו שָׁאוּל מֵרְחֹבוֹת הַנָּהָר", וכתב האונקלוס, מרחובות דעל פרת, ומשמע לענ"ד שבית רחוב הוא רחובות, ושניהם בארם נהרים על נהר פרת. וצריך ביאור היכן בית רחוב רועה, וגם זה לא ידוע לחוקרים.

כז. כתוב בפרשת וישלח (ל"ו, ל"ב) וַיִּמְלֹךְ בָּאֱדוֹם בֶּלַע בֶּן בְּעוֹר וְשֵׁם עִירוֹ דִּנְהָבָה. וכתוב בתרגום רב יוסף לדברי הימים א' (א', מ"ג) שבלע בן בעור הוא בלעם בן בעור, ואם כן שם עירו דנהבה. ואולי היו לו ב' שמות, פתורה ודנהבה. אך האברבנאל במדבר (כ"ב, ה') כתב שלפי פשוטו של מקרא בלע בן בעור אינו בלעם בן בעור, דבלעם שם עירו פתור ובלע שם עירו דנהבה, ועוד שבלעם חי בזמן משה ובלע מת הרבה לפני זה, [ויש אולי ליישב שבלעם היה גלגול של בלע ושם העיר השתנה לאחר זמן].

ונלענ"ד לבאר מדוע בית רחוב-רחובות נקרא כך, משום שכנראה הוא נמצא במקום צומת של רחובות ההולכים מצפון לדרום וממזרח למערב, ולהפך, ולכן הוא נקרא בית רחוב[כח]. והוא כנראה נמצא בדיוק בארם נהרים, בין ב' נהרות, כי שם יש אפשרות לעבור מצד אחד לצד שני. ובאמת, שבדיוק במקום שב' הנהרות האורונטס והקסימיה נפגשים, יש עיר גדולה הנקראת היום בשם רַיָק, והדרך הראשית עוברת בו מצפון לדרום, ולהפך, והרכבת [שלא פעילה כיום] היתה עוברת ממזרח למערב, ולהפך, ופשוט שהעיר רייק היא בית רחוב [בגירעון הב'] אשר בארם נהרים. ראה מפה מס' 3. שו"ר שכ"כ במלבי"ם שמואל ב' (י', ו') שארם בית רחוב הוא ארם נהרים.

כותים מכותא

ג. הנה כתוב במלכים ב' (י"ז, כ"ד) "וַיָּבֵא מֶלֶךְ אַשּׁוּר [אנשים] מִבָּבֶל וּמִכּוּתָה וּמֵעַוָּא וּמֵחֲמָת וּסְפַרְוַיִם וַיֹּשֶׁב [אותם] בְּעָרֵי שֹׁמְרוֹן תַּחַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". ואמרו חז"ל בברכות כח. שכבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות, שנאמר בישעיה (י', י"ג) "וְאָסִיר גְּבוּלֹת עַמִּים (ועתידתיהם) וַעֲתוּדוֹתֵיהֶם שׁוֹשֵׁתִי וְאוֹרִיד כַּאבִּיר יוֹשְׁבִים". וצריך ביאור היכן בפסוק הנ"ל במלכים רואים את הגלויות של האומות והעמים.

וי"ל, שבבל הוא העם של נמרוד, וחמת הוא העם החמתי. ולגבי כותה י"ל שזה מקומו של אברהם אבינו וזה מכוון כנגד העם של ארם, כי כותא הוא בארם נהרים. ועוא לענ"ד מתפרש על פי מה שכתוב אצל מלכי אדום בפרשת וישלח (ל"ו, ל"ה) וְשֵׁם עִירוֹ עֲוִית, ואם כן עוא שייך לאומה של אדום[כט]. וספרוים[ל] הוא סברים שהוא זפרון, והוא שייך לאומה של כנען. ונמצא שבפסוק במלכים נמצאים האומות של בבל, חמת וכנען [צאצאי חם], ארם [צאצאי שם], אדום [וכלול בו גם צאצאי יפת], וזהו שעלה סנחריב ובלבל את האומות.

ועיין רש"י קידושין עד. ד"ה וכותי, שכתב שהכותים הנזכרים בחז"ל הם אנשי כות בפסוק הנ"ל, ונמצינו למדים לפי דרכינו שהם מגיעים מכותא שבארם ולא מכות שבבבל. [ויתכן שכותים הוא מלשון כשדים.]

כח. ועיין בספר שופטים (י"ח, כ"ח) שהעיר דן היא בָּעֵמֶק אֲשֶׁר לְבֵית רְחוֹב, ונלענ"ד הכוונה שמעמק זו מגיעים לבית רחוב.

כט. ומה שכתוב בישעיה (ל"ז, י"ג) "עִוָּה", עיין שם ברש"י שהוא מלשון חורבן, [וכמו שכתב רש"י בפרשת מסעי (ל"ג, מ"ד) שעיי הוא מלשון חורבות וגלים], וכמו שכתוב ביחזקאל (כ"א, ל"ב) "עַוָּה עַוָּה עַוָּה אֲשִׂימֶנָּה", ואינו קשור כלל לעוא.

ל. עיין במפה לעיל אות ח' שסימן מקום בשם ספרוים, וצריך עיון.

פתח גן עדן בארם נהרים

ד. איתא בגמרא עירובין יט. אמר ריש לקיש אם [גן עדן] בארץ ישראל בית שאן פתחו, ואם בערביא בית גרם פתחו, ואם בין הנהרות הוא דומסקנין פתחו, בבבל אביי משתבח בפירי דמעבר ימינא רבא משתבח בפירי דהרפניא. וכתבו תוד"ה ד"ה אם בין הנהרות הוא, משמע דבין הנהרות לאו היינו בבל, ודלא כפירוש הקונטרס שפירש בקידושין עב. גבי בין הנהרות הרי הוא כגולה ליוחסין, ובפרקין (עירובין כב:) נמי אמרינן בבל מקיף לה פרת מחד גיסא ודגלת מאידך גיסא, עכ"ל. וכן כתבו תוס' קידושין עב. ד"ה בין הנהרות, שאין זה [בין הנהרות בעירובין] בין הפרת והחדקל. ופשוט דגם רש"י מודה שבין הנהרות בגמרא בעירובין אינו בבבל ויש עוד בין הנהרות, וצריך ביאור היכן הוא. ולענ"ד י"ל שהוא ארם נהרים שנמצא בין שני נהרי פרת, ואין זה בין הנהרות בבבל בין הפרת והדקל. וכתוב בגמרא בעירובין שדומסקנין פתחו, ונלענ"ד שהוא דמשק, משום שהוא נחשב סמוך לחיבור של ב' הנהרות. וזהו עוד הוכחה למה שכתבנו שארם נהרים הוא בין האורונטס והקסימיה.

והנה כתוב בתוס' ב"ב פד. ד"ה בצפרא, שגן עדן נמצא במזרח העולם, ובתוס' בכורות נה: ד"ה מטרא, כתוב שגן עדן נמצא במערב העולם, ובתוס' קידושין עא: ד"ה עד, כתוב שגן עדן נמצא בצפונו של עולם, ובמהרש"א בתוס' בקידושין שם כתוב, שלא נמצא כן בשום מקום, אמנם יעויין במלא רועים ב"ב פד. שכתב שבאותיות דר"ע אות ס' כתוב שגן עדן הוא בצפון העולם. ולענ"ד י"ל דאלו ואלו דברי אלוקים חיים.

שהנה בגמרא בעירובין שם כתוב שגן עדן יכול להיות בארץ ישראל או בבבל או בין הנהרות או בערביא. ואם כן י"ל, דאם גן עדן הוא בארץ ישראל, הרי זה במערבו של עולם. ואם גן עדן הוא בבבל, הרי זה במזרחו של עולם. ואם גן עדן בין הנהרות, הרי זה בצפונו של עולם, וכפי שכתבנו לעיל שבין הנהרות הוא בארם נהרים. ואם גן עדן הוא בערביא, הרי זה בדרומו של עולם, וכפי שכתבנו בבירורים סימן ב' שערביא, נבטיא ושלמיא הם במדבר בדרומה של ארץ ישראל. ועיין במהרש"א בסנהדרין צח. ד"ה אפתחא דרומי, שכתב שיש לגן עדן פתחים מארבע רוחות העולם, וכפי הנראה המקור של המהרש"א הוא מהגמרא בעירובין דלעיל, על פי מה שביארנו.

ארם נהרים היא מספוטמיא או אפמיא

ה. עיין ברמב"ן פרשת נח (י"א, כ"ח) שכתב מפורש שארם נהרים יושבת בין הפרת והחדקל. ועיין בב"ר סימן ל', י"א, עד שאתה [אברהם אבינו] מאיר

לי מאספוטמיא ומחברותיה וכו', ועיין ב"ר סימן מ"ד, ד', אשר החזקתיך [אברהם אבינו] מקצות הארץ, ממספוטמיא ומחברותיה וכו', ועיין ב"ר סימן ס', א', אשר הלך חשכים, שבא [אברהם אבינו] מאספמיא ומחברותיה וכו'. והערוך ערך מספוטמיא, גרס בכל הני מדרשים ממספוטמיא, ובפשטות קאי על בין נהרות החדקל והפרת, כי כך מפורסם היום בעולם שאיזור הזה נקרא מוספוטמיה. ולכן גם הערוך אזיל כדעת הרמב"ן שאברהם אבינו הגיע מבין הפרת והחדקל.

אמנם יעויין ברש"י על הב"ר סימן ס', א' שגרס מאספמיא [וכמו שכתוב לפנינו], וכנראה דגרס כך גם בשאר המקומות במדרש, ואספמיא הוא באמת אפמיא [עיין בבירורים סימן ב'], והוא נמצא בתוך בגבולות סוריא. ואם כן יוצא שרש"י לשיטתו סבירא ליה שאברהם אבינו הגיע ממקום בסוריא שהוא באמת ארם נהרים לפי מה שנתבאר בפנים. ולענ"ד איכא ראיה גדולה לגירסת רש"י במדרש, דאיך שייך לומר ממספוטמיא ו"מחברותיה", הרי מספוטמיא היא שטח ענקי לכשעצמה, ומי הן חברותיה. אמנם לגירסת רש"י דאיתא התם אספמיא/אפמיא, שהיא עיר בסוריא [קלעת א-מודיק] כדאיתא בסוף מסכת חלה[לא], אתי שפיר שיש לה עוד עיירות חברות כמותה.

סעיף ג: ארם צובה

ערי הדדעזר

א. בספר שמואל ב' (פרק ח'), בכיבוש ארם ע"י דוד המלך, כתוב (פס' ח') "וּמִבֶּטָח וּמִבֵּרֹתַי עָרֵי הֲדַדְעֶזֶר לָקַח הַמֶּלֶךְ דָּוִד נְחֹשֶׁת הַרְבֵּה מְאֹד". ומיקומה של העיר ברותי לא ידועה בבירור, אך ראיתי יש אומרים שהיא היישוב בריתל, דרומית לבעלבך, ולגבי העיר בטח ראיתי יש אומרים שהיא הישוב איטבה הנמצאת ק"מ 1 צפונית לבריתל. והנה במפה מדוקדקת מצאתי שליד היישוב בריתל מסומן שיש מכרה, ולכאורה היינו מכרה נחושת וכפי שמצוי בעוד מקומות באותו איזור [כמו בענג'ר]. ומזה נראה שהעיר בריתל היא העיר ברותי, ולכן דוד המלך לקח משם הרבה נחושת. שני היישובים האלו נמצאים בצידו המזרחי של נהר האורונטס, וזהו השלמה להוכיח שהאיזור המזרחי ליד נהר האורונטס היה שייך לההדעזר, והוא כיבוש סוריא, וכמו שנתבאר בארוכה.

לא. ומדרש זה אתיא דלא כהגמרא שאברהם אבינו מגיע מכותא/אור כשדים, וצריך לומר דפליגי אהדדי, אך שניהם בארץ ארם.

חילם

ב. בספר שמואל ב' (פרק י') מסופר על חנון מלך עמון שהתגרה בדוד המלך לעשות איתו מלחמה, ובנוסף לכך הוא שכר את כל צבא ארם שיבואו לעזור לו. כתוב שם (פסוק ט"ז) "וַיִּשְׁלַח הֲדַדְעֶזֶר וַיּוֹצֵא אֶת אֲרַם אֲשֶׁר מֵעֵבֶר הַנָּהָר וַיָּבֹאוּ חֵילָם", וכתוב שם (פסוק י"ז-י"ח) "וַיֻּגַּד לְדָוִד וַיֶּאֱסֹף אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן וַיָּבֹא חֵלָאמָה וכו' וַיָּנָס אֲרָם מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל". ואם כתוב שבאו למקום הנקרא חילם, על כרחך לפי דברינו שבעבר נהר האורונטס נמצא המקום חילם. ואכן כן, במזרח האורונטס, בצפון הרי מול הלבנון, נמצא מקום שנקרא עד היום חַלימה, וברור שהוא חילם, ראה מפה מס' 4.

ולכאורה יש להעיר על מה שכתוב בספר שמואל שם שדוד המלך עבר את הירדן בשביל להגיע לחילם, מדוע היה צריך לעבור את הירדן להגיע לארם. ועל כרחך משום שדרך המדבר מוביל ישר לנהר פרת, וכמו שכתוב בדברי הימים א' וכמו שכתוב לעיל חלק א' סעיף א' אות ז', ולכן דוד המלך עבר את הירדן להגיע לדרך המדבר, שהיא הדרך הכי קצרה להגיע לנהר פרת.

הררי קדם, מישא וארץ עוץ

ג. כתוב בפרשת בלק (כ"ג, ז') "מִן אֲרָם יַנְחֵנִי בָלָק מֶלֶךְ מוֹאָב מֵהַרְרֵי קֶדֶם". והיינו שבלק הביא את בלעם מארם נהרים וכנ"ל סעיף ב' אות א', וכתוב כאן שהוא גם מהררי קדם, וצריך ביאור היכן הם הררי קדם. ועל פי מה שנתבאר, דבר זה מתבאר מאליו, שהרי בקעת הלבנון מחלקת בין שני רכסי הרים גבוהים, רכס ההרים בצד מערב נקרא היום בשם "הרי הלבנון" ורכס ההרים בצד מזרח נקרא היום בשם "הרי מול הלבנון". ונראה ברור, שרכס ההרים המזרחי של הבקעה נקרא בתורה הררי קדם (מזרח), והם מקום משכנם של אנשי ארם, ובצד מערב נמצאים אנשי חמת, וכפי שנתבאר לעיל חלק א' סעיף א' אות ז'. ולכן כתוב בבראשית (כ"ט, א') "וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ אַרְצָה בְּנֵי קֶדֶם", וכתב הרשב"ם שם, שארם יושב מקדם, והיינו ב"הרי מול הלבנון".

ועיין עוד בפרשת נח (י', ל') שמשפחת שֵם ובניו "וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בְּאָכָה סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם", וארם הוא בנו של שֵם (י', כ"ב), ולכן אתי שפיר שארם יושב בהררי קדם. ועוד כתוב בפרשת נח (י', כ"א) "וּלְשֵׁם יֻלַּד גַּם הוּא אֲבִי כָּל בְּנֵי עֵבֶר", וכתב רש"י, עבר הנהר, והיינו נהר פרת. ורואים שבני שם יושבים בעבר נהר פרת, ולעיל כתוב שבני שם יושבים בהר הקדם, ועל כרחך שהר הקדם הוא מעבר לנהר פרת, והוא הוא "הרי מול הלבנון" - הררי קדם בעבר הנהר, וכמו שנתבאר.

ועוד ראיה גדולה לדברינו שההר המזרחי של בקעת הלבנון הוא הר הקדם, שהנה כתוב בפסוק (י', ל') שהעיר מישא היא בואכה [בתחילת הכניסה] ספרה [בקצה, כמו עיר ספר] הר הקדם. ואם כנים אנחנו שההר המזרחי של בקעת הלבנון הוא הר הקדם, אמור להיות בקצהו מקום שנקרא מישא. ואכן הוא נמצא בקצה המזרחי של ההר הנ"ל, ונקרא עד היום בשם מוסא. גל עיני וכו'. ראה מפה מס' 4.

ד. כתוב בספר איוב (א', א') "אִישׁ הָיָה בְּאֶרֶץ עוּץ אִיּוֹב שְׁמוֹ", וכתב רש"י, ארץ עוץ פירוש בארץ ארם, כמו דכתיב (בראשית י', כ"ג) ובני ארם עוץ וכו'. ושם באיוב (פסוק ג') כתוב "וַיְהִי הָאִישׁ הַהוּא גָּדוֹל מִכָּל בְּנֵי קֶדֶם", וכתב רש"י (שם פסוק א') בני ארץ המזרחי, שארם במזרחו של עולם הוא שנאמר מן ארם ינחני בלק מהררי קדם, ע"כ. ונראה דאין ארם במזרחו של העולם ממש [כמו סין וכד'], אלא הוא לצד מזרח של עולם, וראיה לדבר ממה שכתוב בפרשת נח (י"א, ב') "וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם", ופרש"י שנסעו מהר הקדם דכתיב לעיל (י', ל'), "וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר", והיינו לבבל, "וַיֵּשְׁבוּ שָׁם", [עיין רמב"ן שם ורבינו בחיי (י', י"א)]. ומשמע שהר הקדם אינו במזרחו של עולם ממש [כמו סין וכד'], אלא נסעו מארם שהוא ארץ קדם וכנ"ל, והגיעו לבבל שנמצאת עוד יותר לצד מזרח של עולם. ועל כרחך שארם נמצאת מעבר הנהר בצידו המזרחי של נהר פרת [האורונטס], והיינו הררי קדם שנמצאים במזרח בקעת הלבנון.

ועיין בפרשת חיי שרה (בראשית כ"ה, ו') "וַיְשַׁלְּחֵם [לבני קטורה] מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי קֵדְמָה אֶל אֶרֶץ קֶדֶם". ובפשטות מבינים ששלח אותם למזרחו של עולם ממש [כמו סין וכד'], אבל ברד"ק שם כתוב ששלח אותם אל אור כשדים, ובאותה העת היתה משפחת אברהם שם, לפיכך שלחם לשכון שם כי לאהבתו יקרבום אנשי משפחתו. ושוב מבואר שארץ קדם הוא ארץ ארם, במזרח נהר פרת.

ארץ כשדים היא ארץ ארם

ה. כתוב בפסוק ביחזקאל (א', ד') "וָאֵרֶא וְהִנֵּה רוּחַ סְעָרָה בָּאָה מִן הַצָּפוֹן", וכתב רש"י מארץ כשדים שהיא מצפון, שנאמר (ירמיה א', י"ד) "מִצָּפוֹן תִּפָּתַח הָרָעָה". ומפורש בפסוק וברש"י שארץ כשדים היא בצפונה של ארץ ישראל, וקשה הרי כידוע ארץ ארם [סוריא] היא בצפונה של ארץ ישראל וכמו שהארכנו טובא לעיל. אך באמת שארץ כשדים וארץ ארם הן שם ארץ אחת, משום שהכשדים הם צאצאי כשד בן נחור ממשפחת ארפכשד שהיה אח של ארם, וכולם צאצאי שם.

סעיף ד: חרן

תרח בחרן

א. כתוב בפרשת נח (י"א, ל"א) "וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם". ולכאורה קשה, אם רצו להגיע לארץ כנען, מדוע נעצרו בחרן. וכתב האבן עזרא שכאשר הגיע לשם, ישר המקום בעיניו. והרד"ק שם הוסיף בזה, שכשהגיע לחרן לא מצא בלבו לצאת מארצו לגמרי, וישב בעיר על הספר וקרובה לארץ כנען, ע"כ. ומבואר ברד"ק שחרן סמוכה לארץ ישראל, וזה מכריח שוב שחרן לא נמצאת הרחק בטורקיה אלא קרובה לארץ ישראל, ועל כרחך שהיא בעין חוור הנ"ל. ולפי זה ניתן לדעת בבירור את ההילוך של תרח והנלווים אליו מאור כשדים לחרן, כי המעיין במפה יראה שמסמוך לאור כשדים שהוא כותא [קציא] יש מסלול של פסי רכבת [שלא פעילה היום] העוברת בין ההרים למזרח עד שמגיע בדיוק לחרן [עין חוור], וזהו הדרך שבה הם הלכו גם כן.

נחור בחרן

כתוב שרבקה הגיעה מפדן ארם, ופדן ארם היינו חרן, לפי זה מוכרח שגם נחור ובתואל גרו בחרן, כי הם משפחתה של רבקה ושם הם היו. והקשה הרמב"ן בסוף פרשת נח (י"א, כ"ח) שלא יתכן לומר שנחור היה בחרן, כי הרי תרח לקח איתו רק את אברם, שרי ולוט ורק הם הגיעו לחרן, ונחור בהכרח נשאר מאחור באור כשדים, [ועיין שם ברמב"ן שחידש מכוח קושייתו שמקום הולדת אברהם היה באמת בחרן ולא באור כשדים, אבל רש"י ודאי לא סבירא ליה הכי]. וצריך לומר לפי רש"י כמו שכתב האברבנאל (י"א, כ"ז) וז"ל, ואין ספק שכאשר יצאו תרח ואברהם ושרה ולוט מאור כשדים, הלכו עמו כל בני ביתו וגם בנו נחור, אבל מפני שלא נתכוונה היציאה בעבורו לא זכרו הכתוב ונזכרו האחרים שבעבורם יצא, אבל ידענו שגם הוא הלך לחרן וכמו שכתוב אל עיר נחור שהוא חרן, עכ"ל. ויש עוד ראיה מוכרחת מרש"י שנחור עבר לחרן ולא נשאר באור כשדים, שהנה בפרשת חיי שרה (כ"ד, י') כתוב שאליעזר הגיע לארם נהרים אל עיר נחור, ולעיל (פסוק ח') כתוב, "רַק אֶת בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה", וכתב רש"י, בני אינו חוזר שמה אבל בן בני סופו לחזור. ומפורש שיעקב הגיע לעיר נחור, ובפרשת ויצא כתוב להדיא שהגיע לחרן, ועל כרחך שנחור עבר לחרן. ובב"ר סימן ל"ט, ח' כתוב שיש מקום הנקרא ארם נחור, וכתב בביאור מהרי"פ שם שארם נחור הוא ארם חרן, כי נחר הם אותיות חרן. כנלענ"ד מוכרח בשיטת רש"י.

ובמציאות רואים שפדן ארם [בלודן] סמוכה מאוד לחרן [עין חוור].

המרחק בין חרן ובין הגלעד

ב. כתוב בפרשת ויצא (ל"א, י"ז-כ"ג) "וַיָּקָם יַעֲקֹב וַיִּשָּׂא אֶת בָּנָיו וְאֶת נָשָׁיו עַל הַגְּמַלִּים, וַיִּנְהַג אֶת כָּל מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל רְכֻשׁוֹ אֲשֶׁר רָכָשׁ מִקְנֵה קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּפַדַּן אֲרָם [חרן] לָבוֹא אֶל יִצְחָק אָבִיו אַרְצָה כְּנָעַן, וכו' וַיִּבְרַח הוּא וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּקָם וַיַּעֲבֹר אֶת הַנָּהָר[לב] וַיָּשֶׂם אֶת פָּנָיו הַר הַגִּלְעָד, וַיִּגַּד לְלָבָן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב, וַיַּקַּח אֶת אֶחָיו עִמּוֹ וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים". וכתבו החזקוני והגו"א (בפירוש הב') בדעת רש"י, שיעקב ברח במשך ארבעה ימים ולבן רדף אחריו ביום אחד דרך של שבעה ימים כי היה רחוק מיעקב בהתחלה ג' ימים, והשיגו ביום הרביעי בהר הגלעד, וכמו שכתוב בתורה (שם) "וַיַּדְבֵּק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד". והנה, מהלך אדם ביום הוא ארבעים מיל (פסחים צג:), ולפי זה הדרך בין חרן והר הגלעד אמור להיות 160 מיל [דרך של ד' ימים].

ויש לעיין היכן בדיוק בהר הגלעד הם נפגשו, וי"ל דלעיל בשער גבול כיבוש עבר הירדן ביארנו שיעזר וגלעד הם ב' שמות מוחלקים, המקום הנקרא אצל הישמעאלים ג'רש הוא יעזר, והמקום הנקרא אצל הישמעאלים עג'לון הוא גלעד, ועל שם המקום הזה נקרא כל ההר ג'בל עג'לון, והוא הר הגלעד. ג'רש שוכנת בקצה הר הגלעד על דרך המלך, ואילו עג'לון נמצא 19.5 ק"מ צפונית מערבית לג'רש כמעט בראש ההר, על הדרך המתפתלת העוברת בהר. ואם כן נפלא ביותר, כי במדידה במפה נמצא שהמרחק מעין חוור [חרן] עד עג'לון הוא 167 ק"מ שהוא כ-160 מיל [דרך של ד' ימים]. ועוד בדקתי במחשב כמה שעות הליכה יקח ללכת מעין חוור [חרן] עד עג'לון, והתוצאה היתה 40 שעות[לג], ואם

לב. וקשה, דעיין באונקלוס ובתרגום יונתן שפירשו שהוא עבר את נהר פרת, ולפי דברינו קשה שמי שנמצא בחרן אינו צריך לעבור את נהר פרת בשביל להגיע לארץ ישראל, אלא רק לברוח מזרחה לדרך המלך. ותירץ ידידי הרב דוד סיני שליט"א, דאונקלוס, יונתן בן עוזיאל, רס"ג, ר"א בן הרמב"ם, רד"ק, רבינו מיוחס, שכל טוב ובראשית רבתי [הובאו באוצר מפרשי התורה שם] פירשו שהנהר הוא נהר פרת. וממה שרש"י **לא** פירש כלום, משמע שחולק, [ולקמן שמות (כ"ג, ל"א) **כן** פירש הנהר, פרת]. ועל כרחך משום שכאן לא יתכן שעבר את נהר פרת כיון שהיה כבר מעבר הנהר. וא"ת על איזה נהר מדובר, ותירץ ידידי הנ"ל שהפסוק ממשיך וישם את פניו הר הגלעד, והנהר הסמוך להר הגלעד לבאים מהצפון הוא נהר הירמוך, וזהו הנהר שמדובר פה, ובתנ"ך אין לו שם אלא רק בחז"ל הוא מכונה נהר הירמוך.

לג. המרחקים בשיעורי חז"ל

לפי אותה תוצאת המחשב, מרחק ההילוך בין עין חוור ובין עג'לון הוא 198 ק"מ, ויוצא לפי זה ששיעור מיל הוא 1.46 ק"מ, וצריך עיון שהרי מיל כידוע הוא אלפיים אמה, ואין שום שיטה של שיעור אמה שיוצא לפיה שאלפיים אמה היא 1.46 ק"מ. ועוד קשה מהגמרא בפסחים צג: שאדם הולך ביום עשרה פרסאות, שזה כ-40 ק"מ, ובג' ימים ושליש אפשר להספיק רק 133 ק"מ ואיך הספיקו 198 ק"מ.

אדם מהלך ביום הוא 12 שעות, במשך 4 ימים שלמים יש 48 שעות, יוצא שלבן השיג את יעקב בדיוק ביום הרביעי להליכתו בשליש היום. והנה אם ננקוט שחרן הוא במדינת טורקיה במקומה הידוע, אין שום אפשרות בעולם שיעקב יגיע עד הר הגלעד בארבעה ימים, וכבר עמד בהערה זו בספר ארץ ישראל ושכנותיה ערך ארם, ונדחק בזה מאוד, ועיין בספר ים ודרום ירשה הערה 220 שפלפל בזה גם כן, אבל לדברינו המרחקים תואמים להפליא ממש.

עוד יש להוסיף, דהרי מסתבר שבאותו מקום שנפגשו שם נפרדו, ושם המקום שנפרדו הוא מחנים (ל"ב, ג'), והיכן הוא מחנים. וי"ל דבספר מראה הנחלות בנחלת שבט גד חלק ב' אות ו' ביארנו על פי הכפתור ופרח פי"א שמחנים הוא המקום הנקרא בשם מיחנה, והוא אכן נמצא 3.5 ק"מ צפונה מעג'לון, ומבואר מתוך השמות הללו שזהו אכן המקום שלבן פגש את יעקב. [ועוד מדוקדק שמיחנה היא צפונית לעג'לון, כי לבן השיג את יעקב ועקף אותו ועצר אותו בעג'לון ולא נתנו להמשיך בדרכו לארץ ישראל.]

ג. לכאורה יש לשאול, אם יעקב אבינו ברח מחרן בשביל להגיע לארץ ישראל, מדוע הוא ברח בדרך הר הגלעד שהוא עובר בהרים ומתפתל מאוד, ולא ברח בדרך המלך או בדרך המדבר שהם דרכים ראשיות [ליד יעזר (ג'רש)]. וי"ל, דעיין באלשיך פרשת ויצא (ל"א, כ"א) עה"פ וישם את פניו הר הגלעד, שכתב דמכיון שיעקב הלך לאט, הוא לא הלך בדרך המלך אלא טיפס בהר כדי להטעות את לבן ושלא ישיג אותו לבן שהולך בדרך הכבושה, וכעין זה כתב המלבי"ם שם.

והנלע"ד לבאר יסוד בכל זה, דהשיעורים הכתובים בחז"ל כגון מה שאדם בינוני הולך ביום י' פרסאות, הוא באופן ממוצע, וכמו שכתוב "בינוני". ועוד, שגם בדרכים עצמם יש עיקולי ופשורי ולאו כל הדרכים שוות וישרות אלא הכל לפי תוואי השטח, כמו שכתב רש"י גיטין ד., וגם ההילוך של בני אדם משתנה מפעם לפעם כי לא יתכן שהולך כל היום רצוף, ולכן חז"ל אמרו שהממוצע הוא שהולכים י' פרסאות ביום לפי קצב של אלפיים אמה למיל.

ולפי זה נראה, שהשיעורים של חז"ל נאמרו בקו אוירי שזה נותן ממוצע של המרחק והזמן, והוא תואם בדרך כלל במדויק למרחק האמיתי שעל פני הקרקע וגם לזמן ההילוך האמיתי שהוא יותר ארוך וכנ"ל, וכמו שחזינן בדוגמא זו מעין חוור לעג'לון, וכמו שמצינו גם במרחקים של נהר פרת מירושלים וכדלעיל חלק ג' סעיף א' אות א'-ב'.

וכראיה ליסוד יש להוסיף, דחז"ל נקטו שיעור של י' פרסאות ביום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, והרי בפועל הולכים רק י"ב שעות מנץ החמה עד שקיעת החמה כדמבואר בפסחים ב., צג:, ועל כרחך ששעות ההליכה בפועל נמדדות אחרת מהשיעור שכתבו חז"ל. ובהכרח שכל זה נכנס לחשבון הממוצע והבינוני של חז"ל, שמעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא קצב של ד' מיל לשעה בשיעור של אלפים אמה למיל, והוא משתווה למרחק ולקצב ההליכה האמיתי של אדם מנץ עד שקיעה. כנלענ"ד.

ואם כן אדרבא מוכרח בפסוק שלקח את הדרך הזו המובילה לעג'לון שנמצאת על ההר. ולפי זה יש להוסיף, דכתוב בבעל הטורים בפרשת בלק (כ"ג, ז') שכאשר בלעם הגיע לקלל את ישראל, הוא עבר סמוך לגלעד שהקימו יעקב ולבן, ועליו נלחצה רגלו. וחזינן דבלעם לא הלך בדרך המלך אל נחל ארנון, אלא עבר דרך בדרך הצדדית בגלעד, ועל כרחך שהחמור שלו לקח אותו לשם, להזכיר לו את השבועה והוא לא הבין את הרמז.

ויש עוד להאריך ולפרש את המציאות בכל המעשה של יעקב אבינו במקום פגישתו עם המלאך ואחר כך עם עשו, ואכ"מ.

סעיף ה: דמשק, אחלב, חרן ומנבג

משיאין משואות

א. כתוב במשנה בר"ה כב: שהיו משיאין משואות מהר המשחה, לסרטבא, לגרופינא, לחורן ולבית בלתין [ובגמרא שם כג.-: אמרו שהוא בירם], עד שהיה רואה את כל הגולה לפניו כמדורת האש. וכתב רש"י ד"ה את הגולה, בני בבל, אנשי פומבדיתא, והמה מודיעין לכל בני מדינת בבל. ובגמרא שם כג: איתא שמהר המשחה עד בית בלתין [בירם] הוו ל"ב פרסאות, ושאלה הגמרא דהאידנא טובא הוו, ותירצה דאסתתומי אסתתום להו דרכי שנאמר נתיבותי עוה, [עיין שם ברש"י שהיום אחזו ההולכין דרך עקלתון, והרש"ש בבבא מציעא כח. בתוד"ה חמשה, ביאר באופן אחר שבזמן בית המקדש היתה לכולם קפיצת הדרך[לד]].

ונראה לבאר את המציאות של המשואות, שהרי כתוב שהיו משיאין מהר המשחה והלאה עד הר חורן ואחריו בבית בלתין. וביארנו בשער גבול צפון חלק ב' סעיף ו' אות ה' שהר חורן הוא הר חרמון, וצריך לומר שבית בלתין הוא בהר הבא אחרי חורן/חרמון, וההר הבא הוא הר הקדם שנקרא היום "הרי מול הלבנון"[לה], משום שאין עוד הרים בהמשך מהר חרמון צפונה חוץ מהר הקדם.

לד. ועל ב' הפירושים קשה לי, דהמרחק של השאת המשואות בודאי נמדד בקו אוירי, ומה שייך אסתתומי דרכי, וצריך עיון.

לה. ולאחר עיון במפה מדוקדקת בלבנון, נראה לכאורה שבית בלתין/בירם הוא על הר מסויים הנקרא היום בשם הר ברו, ויש שם חורבות בשם סאהל ביריא, ואפשר שזהו בירם. הר ברו נמצא סמוך למקום הכי גבוה בהרי מול הלבנון [חורבת יונין, בגובה 2700 מטר], ונמצא בין מישא [טלעת

ועוד מוכרח כן, שאם מחשבים את המרחק מהר המשחה לקצה גובה הר חרמון יוצא מרחק של כ-195 ק"מ, ואם מחלקים בשווה את המרחקים בין ההרים יוצא ממוצע של כ-65 ק"מ בין הר להר[לו], ואם מוסיפים עוד 65 ק"מ צפונה מהר חרמון מגיעים לגובהה של הר הקדם, וזהו הקצה של משיאין משואות, ומשם רואים את בבל כמדורת האש. ומירושלים עד גובהה של הררי קדם יש כ-260 ק"מ שהוא כ-ס"ה פרסאות, ולכן הגמרא שאלה שחזינן שהוא יותר מל"ב פרסאות (כמעט בדיוק פי שנים), והגמרא תירצה שהדרכים בזמן הזה נסתתמו[לז].

ולפי זה מוכח שבית בלתין הוא בסוריא, כי הרי מול הלבנון הוא בכיבוש סוריא, ועיין תוס' כג: ד"ה זו בירם, שכתבו שהיא בארץ ישראל, ונראה כוונתם שסוריא נחשבת לענייניים מסויימים כמו ארץ ישראל, ולאפוקי שבית בלתין אינה בבבל. וכן כתוב במאירי כב: ד"ה וכיצד, שבית בילתי הוא סוף ארץ ישראל היותר סמוך לבבל, ע"כ, וגם נראה בכוונתו שהיא בסוריא ולאפוקי מבבל. ועיין לקמן אות ב' שמוכח גם מרש"י שבית בלתין היא בסוריא.

אלא שעדיין יש להעיר טובא, כי המרחק בין ראש הר הקדם עד פומבדיתא הוא מרחק אוירי של כ-687 ק"מ, ואיך יתכן לראות כל כך רחוק. ועיין שם במאירי שכתב, שכשהיו בבית בילתי היה הדבר נודע לתחילת ארץ הגולה ומדליקין בהריהם [אצ"ל - בעריהם] זה אחר זה עד שנעשית כל הגולה כמדורת אש להודיע זה לזה ולהודיע למשיאים שכבר הרגישו בדבר. והיינו שלא פירש כרש"י שראו משם את פומבדיתא, אלא שהיו עוד הרים [ערים] מבית בלתין עד בבל[לח], אבל לפי רש"י קשה, וצריך עיון.

שולחין שלוחין

מוסא] ובין חובה [ג'ובה]. ועיין בגמרא סנהדרין קח. שיש מעין מים חמים בבירם, ובמפה רואים שיש מעין בדרום הר ברו, וצריך לברר אם הם חמים.

[מסתבר שמי בירם לא שייכים לנהר בירן (בבא מציעא כד:), או נהר בורן (מו"ק ד: ברש"י כת"י ד"ה נהרא), שהם נהרות בבבל.]

לו. ויש להעיר דמהר המשחה עד ההר המכונה היום בשם סרטבא יש רק כ-44 ק"מ, ולכן כתבנו שהמרחקים הם בממוצע של 65 ק"מ. [ויש לעיין אם הוא הר סרטבא האמיתי.]

לז. ואגב, דו"ק ותשכח שלא אמרו חז"ל בש"ס בבלי ענין זה דאסתתומי אסתתום אלא לענין משיאין משואות, ורק לענין זה גילו לן חז"ל שהכי הוא האמת, [ועיין עוד תוס' פסחים צג: ד"ה רב יהודה].

לח. ועיין בגמרא בר"ה כג: שר"ש בן אלעזר אמר אף חרים, כייר, גדר וחברותיה, ולפי האיבעית אימא בגמרא על פי רש"י, ההרים הללו הולכים מארץ ישראל לצד מזרח לכיוון בבל. [וצריך עיון כעת היכן הם ההרים הללו.]

ב. הקשה התוספות יו"ט במשנה ר"ה פ"ב מ"ד ד"ה כל הגולה, דמסתמא למקום שהיו משיאין משואות, היו השלוחין מגיעים לאחר התקנה, והרי כתוב במשנה ר"ה כא: שהשלוחין יוצאין לסוריא, ומדוע לגבי המשואות כתוב שמגיעים עד בבל. ותירץ התוספות יו"ט דאין הכי נמי הלכו השלוחין עד בבל והיו הולכים דרך סוריא, כדרך המשואות.

אמנם יעויין רש"י ר"ה כא: ד"ה שבהם שליחים, שכתב דבי"ד שולחין לסוריא להודיע לגולה יום קביעותם. ומשמע בפשטות מרש"י שהשלוחין היו הולכין רק עד סוריא, [ומוכח שבית בלתין היא בסוריא, עיין לעיל אות א'], ואנשי סוריא היו מודיעים לגולה. וכך משמע בכתובות כה. ברש"י, דאיתא התם, ובסוריא ובכל מקום ששליחי ראש חודש מגיעים, וכתב רש"י להודיע לגולה. והיינו ששליחי בי"ד מגיעים לסוריא וסוריא מודיעה לגולה, ולא רק לסוריא היו מגיעין אלא גם לשאר המקומות היו שלוחי בי"ד מגיעים, כגון למצרים וכד', אבל לגולה היינו בבבל [ועיין לעיל סעיף א' אות ד' שרש"י ס"ל שגולה היינו בבל], לא היו השלוחין מגיעין, ודלא כתוספות יו"ט. ומה שהקשה התוספות יו"ט מאי שנא מהמשואות, י"ל דאין להשוות בין המשואות ובין השלוחין, דאין בכוחם של השלוחין ללכת כל כך הרבה. וזהו שסיים רש"י בכתובות שם, שהשלוחין מגיעים לכל היושבים בתוך מהלך ט"ו ימים, ומקור דבריו הוא מהמשנה בתענית י. שלהגיע לקצה סוריא בעינן ט"ו ימים, וזהו השיעור שהשלוחין מגיעים אליו, והוא הדין כל מה שנכנס בט"ו ימים כגון מצרים וכד', אבל לבבל לא יכלו להגיע.

יציאת השלוחין לדעת הרמב"ם

ג. עיין רמב"ם פ"ה קידוה"ח ה"י שכתב שאפשר לשלוחי בי"ד להגיע לכל מצרים בתוך ח' ימים ולהודיע על קידוש החודש. ופשטות כוונתו שלהגיע לקצה היישוב היהודי במצרים סגי בח' ימים, וקצה היישוב הוא לכל הפחות באלכסנדריה, והוא מוזכר בירושלמי בעירובין סוף פרק ג' שהיו עושים שם ב' ימים טובים, [וכתב האור שמח שם שזהו מקור הרמב"ם שאפילו אם השלוחין יכולים להגיע, עושים ב' ימים אם בפועל הם לא היו מגיעים]. והנה במדידה במחשב יצא שבין ירושלים ובין אלכסנדריה יש מרחק אוירי של 503 ק"מ, ולפי החשבון של חז"ל שאדם הולך ביום 40 מיל אפשר להגיע שם בקצת יותר מ-12.5 יום, ואיך כתב הרמב"ם שהוא מרחק ח' ימים[לט]. ולענ"ד צריך לומר, דלפי החשבון

לט. ועיין דעת זקנים מבעלי התוס' פרשת מקץ (מ"ב, א') שכתב שהיה בין יעקב ליוסף מרחק של ד' או ה' ימים. וצריך עיון שמחברון עד נוף [מקום מלכי מצרים] המרחק הוא כמעט פי שנים ממה שכתבו הדעת זקנים מבעלי התוס'.

ברמב"ם יוצא שהשלוחין הולכים כ-62.87 ק"מ ביום, ומבואר בגמרא פסחים צד. שאם מאיצים מישהוא הוא יכול להספיק יותר מ-40 מיל ביום, ["ויאיצו שאני"], ונראה שלכן הרמב"ם נקט שהשלוחין מספיקים יותר ביום. ועיין לקמן.

כתב הרמב"ם שם הי"א, שהשלוחין הולכין עד עשרה ימים בלבד, ולכאורה זה דלא כרש"י כתובות כה. שכתב שהם הולכים ט"ו ימים. ויש ליישב, דרש"י איירי בהילוך של ט"ו ימים רגילים, ואילו הרמב"ם איירי בהילוך מואץ, ולפי היחס הנ"ל בעשרה ימים של הרמב"ם אפשר להספיק הילוך של 15.7 ימים רגילים, והיינו כדברי רש"י שכתב שיעורו מגמרא, והרמב"ם כתב את שיעורו מסברא.

סעיף ו: בבל ושנער

ארץ אשור

א. יש לעיין היכן היא ארץ אשור. ונראה לבאר שאשור נמצאת בין הפרת והחדקל, וזה מוכרח על פי מה שכתוב בפרשת בראשית (ב', י"ד) וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר, וכתב רש"י למזרחה של אשור, וכן כתב הרד"ק שהחדקל מגיע מהצפון והולך למזרחה של אשור. ובגמרא ביומא י'. וכתובות י: כתוב שאשור הוא סליקא, וכתב רבינו אברהם בן הרמב"ם שהוא במזרח העיר מוסול, והעיר מוסול נמצא ליד החדקל, והחדקל במזרחו. ויש להוסיף, שאכן יש מקום חורבות הנקרא היום אשור, והחדקל למזרחו.

אמנם קצת יש להעיר, דהחורבות הנקראות היום בשם נינוה נמצאות קצת מזרחית לחדקל, וזהו דלא כמו שכתוב בתורה שהחדקל קדמת אשור. וי"ל, שלכאורה קשה עוד, שבין הפרת והחדקל נמצאת בבל, גם בחלק העליון, ואיך אפשר לומר ששם נמצאת אשור. ועל כרחך שמתחילה בזמן בניית מגדל בבל, אשור היתה בבבל, אבל כאשר אשור יצאה מהארץ ההיא הם ברחו מחוץ לחדקל, ולכן שם הקימו את נינוה.

ארץ כשדים וארץ בבל

ב. כתוב בירמיה (א', י"ד) "מִצָּפוֹן תִּפָּתַח הָרָעָה", וחז"ל בגיטין ו. ובב"ב כה: ביארו שמדובר על בבל. ועוד כתוב בספר יחזקאל (א', ד') "רוּחַ סְעָרָה בָּאָה מִן הַצָּפוֹן", ובגמרא בחגיגה יג: וברש"י, פירשו גם את הפסוק הזה על בבל.

אמנם צריך לידע שבפשוטו של מקרא, ה"צפון" לא קאי על בבל אלא על

הכשדים. דיעויין ברש"י בספר יחזקאל (שם) שכתב על הרוח סערה, חוזרת היתה מארץ כשדים שהיא מצפון שנאמר (ירמיה א', י"ד) מצפון תפתח הרעה, ולמה הלכה שם כדי לכבוש את כל העולם כולו תחת נבוכדנצאר, שלא יאמרו ביד אומה שפלה מסר את בניו, שהכשדים אומה שפלה היו. וחזינן להדיא ש"צפון" קאי על ארץ כשדים ולא על בבל. וכן מדוייק בירמיה (כ"ה, ט') דכתיב "הִנְנִי שֹׁלֵחַ וְלָקַחְתִּי אֶת כָּל מִשְׁפְּחוֹת צָפוֹן נְאֻם ה' וְאֶל נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל עַבְדִּי", ומדויק ש"צפון" איננו בבל, אלא הוא על כרחך ארץ כשדים.

ובאמת, שכשדים ובבל הם שני עמים נפרדים, דעיין בגמרא סוכה נב: אמרי בי רב ארבעה מתחרט הקב"ה שבראם ואלו הן וכו' כשדים, שנאמר (ישעיה כ"ג, י"ג) "הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה". ורואים שמוזכר בגמרא דוקא כשדים ולא מוזכר בבלים, ומשמע שהם ב' עמים נפרדים. ועיין בפרשת האזינו (ל"ב, כ"א) "וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא עָם", ופרש"י, באומה שאין לה עם, שנאמר הן ארץ כשדים זה העם לא היה, וקאי על חורבן בית ראשון, שהחורבן היה בהשתתפות הכשדים, ועיין מלכים ב' פרק כ"ה שמתואר איך הכשדים שיתפו פעולה עם נבוכדנצאר מלך בבל. וכן עיין בישעיה (י"ג, י"ט) "וְהָיְתָה בָּבֶל צְבִי מַמְלָכוֹת תִּפְאֶרֶת גְּאוֹן כַּשְׂדִּים", ומשמע שבבל תפארתם של הכשדים ולא הם ממש.

והעומק בזה הוא, כי הכשדים הם צאצאי כשד בן נחור (בראשית כ"ב, כ"ב) וכמו שכתב האבן עזרא בפרשת נח (י"א, כ"ח), וכן כתב הרד"ק בישעיה (כ"ג, י"ג), ונחור היה מצאצאי שֵׁם, ואילו בבל שייכת לנמרוד ככתוב בפרשת נח (י', י') שהיה המלך שלהם, והוא היה מצאצאי חם ככתוב בפרשת נח (י', ח')[מ]. וממילא ברור שארץ כשדים וארץ בבל הם ב' מקומות נפרדים לחלוטין.

ואם כן השתא צריך ביאור לאידך גיסא, מה השייכות של כשדים ובבלים, ומדוע חז"ל ביארו את ה"צפון" על בבל כפי שמצינו לעיל. וי"ל דשורש הזיקה ביניהם התחילה בשעה שנמרוד מלך בבל הגיע לאור כשדים לזרוק את אברהם לכבשן האש באור כשדים בארם נהרים, ועיין במהר"ל בגבורות ה' פ"ה שביאר שאברהם אבינו יצא מאור כשדים, כי הכשדים הם ההעדר והתוהו ומזה יצא הא וֹר. ולכן י"ל שהם שיתפו את נמרוד מצאצאי חם, כי גם חם הוא ההעדר והתוהו, ויש עוד לעיין בזה. ומכיון שהכשדים והבבלים בזה הם בני חדא ביקתא, יכלו חז"ל לדרוש מפסוק זה העוסק בפשוטו בכשדים גם על ארץ בבל. כנלענ"ד.

מ. ועיין ברמב"ן פרשת נח (י"א, כ"ח) ובפרשת חיי שרה (כ"ד, ז') שנקט שהכשדים הם צאצאי חם, ולכן נקט שהכשדים הם הבבליים עצמם, אך מכל הראיות לעיל משמע לענ"ד לכאורה שהפשטות היא כהאבן עזרא, וצריך עיון ברמב"ן.

ראיות מתוס' שבבל סמוכה לארץ ישראל

ג. ונראה שלא רק ברמב"ם אלא גם בשיטת התוס' מוכח שבבל הגיעה עד סוריא ונחשבת סמוכה לארץ ישראל.

שהנה כתוב בגמרא ר"ה כג: שהמרחק מירושלים עד ההר האחרון שמשיאין עליו את המשואות היה ל"ב פרסאות, ומשם הודיעו לבני בבל, ונקטו תוס' ד"ה כמה, דזאת משום ששם גבולה של ארץ בבל. והקשו התוס', דבתענית י. כתוב שמירושלים עד פרת הוי מהלך ט"ו יום, [כ-150 פרסאות], ופרת בגבולה של בבל, וזה סותר לגמרא בר"ה שהגבול עם בבל הוא ב-ל"ב פרסאות, [ותרוייהו איירי בזמן שבית המקדש היה קיים]. ותירצו התוס', שתחילתה של גבול בבל הוא במרחק ל"ב פרסאות מירושלים, ונהר פרת נמצאת **בתוך** בבל במרחק של ט"ו יום מירושלים, ורצועה נפקא מארץ ישראל בצד של בבל עד שמגיעה לנהר פרת, וכך ביאר המהרש"א בתוס' והגנזי יוסף במהרש"א[מא]. ומבואר בתוס' שנקטו בפשיטות שבבל גובלת עם ארץ ישראל, ועל כרחך כוונתם שגובלת עם סוריא, כי עד שם היו משיאין משואות.

ונראה דאזלי לשיטתם בדף כא. ד"ה לוי, שכתבו שלוי הגיע מארץ ישראל לבבל בתוך תחום שבת, ותמה שם בהגהות היעב"ץ (בחלק מהדפוסים) איך זה יתכן, הרי בבל רחוקה מאוד מארץ ישראל כידוע ממפת העולם. ולהנ"ל י"ל שלוי הגיע מארץ ישראל, כלומר, מסוריא, לבבל בתוך תחום שבת, כי בבל נמשכת עד סוריא. ועיין תוס' כג: ד"ה כמה, שכתבו שבבל סמוכה להר האחרון שמשיאין עליו משואות, ואזלי כנראה לשיטתם שם ד"ה זו בירם, שההר האחרון שהוא בית בלתין/בירם נמצא בארץ ישראל [והיינו סוריא], והוא סמוך לבבל. ומבואר בתוס' כדברי הרמב"ם שבבל סמוכה לארץ ישראל, מפני שהיא סביב לסוריא, ועיין לעיל חלק א' סעיף ו' אות ז' שהבאנו מקור לרמב"ם מגמרא בקידושין עב..

ועל פי דבריהם אולי יש לבאר הא דאיתא בגמרא מו"ק כב. וברש"י ד"ה דלא, שהיו מלווים את המת מבבל לארץ ישראל. וקשה, איך יתכן שהמת לא הסריח עד שהגיעו לארץ ישראל, ועל כרחך לכאורה שבבל נמשך עד סמוך לארץ ישראל, והמת הגיע מהמקומות הסמוכים.

מא. עיין בתוראו"ש ד"ה כמה, שכתב ישוב אחר לקושיית התוס' [אם בבל במרחק 150 פרסה או 32 פרסה], על פי הירושלמי במעשר שני פ"ה ה"ב (כט:), שהדרך מעל הקרקע היה 150 פרסה מחמת ההרים והגבעות, והדרך במחילות מתחת לקרקע היה ל"ב פרסה. ועיין בכפתור ופרח פ"י (עמ' רס"ה) שהביא הירושלמי במעשר שני, [ולא קשיא מידי מה שהעירו עליו שם].

ועיין כתובות קו. שכשקמו האברכים בביהמ"ד של רב הונא וניערו בגדיהם, היה אבק מכסה את אור היום וניכר בארץ ישראל. ואם בבל סמוכה לארץ ישראל אתי שפיר טפי, אך מכל מקום נראה שהגמרא כתבה זאת קצת בדרך גוזמא, וצריך עיון.

כיוון התפילה בבבל לרש"י

ד. כתוב בגמרא בב"ב כה: א"ל רב חנינא לרב אשי [ובמאירי ברכות ל. ד"ה סמא, גרס רב חנניה, ועיין חולין קלט: א"ל ר' חנינא לרב אשי, ואולי גם שם המאירי גרס רב חנניה] כגון אתון דיתבון בצפונה דארץ ישראל אדרומי אדרימו, ומנא לן דבבל לצפונה של ארץ ישראל קיימא דכתיב מצפון תפתח הרעה וכו'. ויש לעיין בזה, דהרי רב אשי היה גר במתא מחסיא, ומקום זה נמצא במזרחה של ארץ ישראל, ואיך אמר לו רב חנניה להתפלל לכיוון דרום ולא לכיוון מערב. ולעיל חלק א' סעיף ו' אות ו' ביארנו בדעת רש"י בקידושין שמה שכתוב שבבל כולה בצפונה של ארץ ישראל, היינו משום שאין נפקא מינה לדינא, אבל כאן איכא נפקא מינה לדינא, ואיך יתכן להתפלל לכיוון שהוא אחֵר מהאמת.

ונלענ"ד דיעויין ברש"י ד"ה אדרימו אדרומי, שכתב, שתהיו פונים לצד ירושלים דכתיב והתפללו אליך דרך ארצם. וצריך ביאור מדוע הוסיף רש"י שפונים לירושלים, הרי כתוב בפסוק שמתפללים דרך ארצם, וכן כתוב בברכות ל. עומד בחו"ל יכוין את ליבו כנגד ארץ ישראל שנאמר והתפללו אליך דרך ארצם. ונראה דרש"י מיישב בדבריו אלו את הקושיא הנ"ל דבבל אינה בצפון ארץ ישראל ואיך מדרימים, ותירץ רש"י דמה שכתוב בגמרא שצריך להדרים היינו לכיוון ירושלים, ובזה רובא של בבל נמצאת צפונית לירושלים, וכל שכן מתא מחסיא, ראה מפה 7. וכך משמע ברש"י ברכות ל. ד"ה לכוין את הרוחות, שכתב, לצד ארץ ישראל כדבעינן למימר תל שהכל פונים אליו. ומשמע שהעיקר הוא לכיוון בית המקדש ולא סגי לכיוון ארץ ישראל בלבד[מב]. ולענין זה של כיוון התפילה אמרו בגמרא בב"ב שבבל לצפונה של ארץ ישראל, כי היא בצפונה של ירושלים, וצריך לצדד לכיוון דרום. וזהו נפקא מינה גדולה להלכה שהעיקר הוא

מב. איתא ביבמות קה: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר (מלכים א' ט', ג') וְהָיוּ עֵינַי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים. וכתב רש"י ד"ה עיניו, כלפי ארץ ישראל, וקשה לפי דברינו, מדוע לא כתב כלפי ירושלים. אמנם בפסוק הנ"ל במלכים כתוב, את הבית הזה אשר בניתה לשום שמי עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים, ולהדיא שקאי על בית המקדש, וצריך ביאור מדוע כתב רש"י ארץ ישראל. ועל כרחך צריך לומר דארץ ישראל היינו בית המקדש וירושלים.

לכיוון ירושלים ולא רק לכיוון ארץ ישראל. ועיין עוד רש"י תענית יז. ד"ה דבעי, שעיקר ארץ ישראל היא ירושלים.

כיוון התפילה בבבל לרמב"ם

ה. כתב הרמב"ם פ"ז בית הבחירה ה"ט, אסור לאדם שיפנה בין מזרח למערב, ואין צריך לומר שאין קובעין בית הכסא בין מזרח למערב בכל מקום, מפני שההיכל במערב. ודייק הבכור שור בחידושיו בברכות סא: שמשמע ברמב"ם שגם בבבל הדין כן, [וכפי שכתוב בגמרא ברכות שם להדיא], והקשה הבכור שור דכתוב בגמרא בב"ב כה: שצריך להתפלל תפילת שמונה עשרה לכיוון ארץ ישראל וכדנפסק ברמב"ם פ"ה תפלה ה"ג, וז"ל, היה עומד בחו"ל מחזיר פניו נוכח ארץ ישראל ומתפלל, וכתוב בגמרא בב"ב שם שבבבל צריך להתפלל לכיוון דרום. וא"כ קשה, הרי בגמרא בברכות כתוב שההיכל במערב בבל וכל שכן ארץ ישראל, ואם כן צריך להתפלל למערב ולא לדרום, עיין שם בבכור שור מה שכתב ליישב.

ולענ"ד י"ל דיש לדייק ברמב"ם בהלכות תפלה שלא כתב שבבבל צריך להתפלל לכיוון דרום, אלא כתב סתמא שמתפלל לכיוון ארץ ישראל, וי"ל דסבירא ליה דהמציאות היא שבבל נמצאת במזרח ארץ ישראל, ומתפללים בה לכיוון מערב דוקא. ומה שאמר רב חנניה שבבבל צריך להדרים, כוונתו שצריך להתפלל לכיוון ארץ ישראל, ולרבותא נקט שאפילו אם נמצא בצפון צריך להתפלל לכיוון דרום.

חלק ד' - מילואים

שיטת הרמב"ן שנהר פרת בגבול מזרח

א. עיין רמב"ן בגיטין ז: שכתב שהגבול המזרחי של ארץ ישראל הוא על יד נהר פרת, והוא מגבולות התורה בפרשת מסעי וגם מגבולות כיבוש עולי מצרים, וכך נוקטים כל באי בית מדרשו של הרמב"ן בגיטין שם. ויש לכאורה להביא ראיה לשיטתם ממה שכתוב בדברים (י"א, כ"ד) "מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן מִן הַנָּהָר נְהַר פְּרָת וְעַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם", וברמב"ן בחומש שם מבואר להדיא שאלו הם הגבולות של ארץ ישראל בפרשת מסעי שנצטוו לכבוש ולסלק ממנה את העמים שבה. והנה, המדבר הוא בדרום, הלבנון בצפון, הים האחרון

הוא במערב, ועל כרחך שנהר פרת הוא במזרח, וזהו ממש לשיטתו שכתב הרמב"ן בגיטין שם שנהר פרת הוא גבולה המזרחי של ארץ ישראל.

וכך נקט כדבר פשוט בטעמא דקרא בשמות (כ"ג, ל"א) וביהושע (א', ד'), שנהר פרת הוא במזרח וכדעת הרמב"ן, והעיר לפי זה על לשון הפסוק בשמות (שם) "וְשַׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד הַנָּהָר", ונקט בפשטות שים סוף בדרום וים פלשתים במערב, והמדבר הוא גם כן בדרום והנהר שהוא נהר פרת במזרח, והקשה הגר"ח קנייבסקי זצ"ל שחסר ציון של הגבול בצד צפון ויש כפילות בצד דרום, ותירץ שצריך לומר שהמדבר הוא בצפון, עיין שם. ולכאורה זהו דוחק גדול במציאות, וגם לא מצינו בראשונים שיאמרו כן. ולענ"ד יש ליישב על פי שיטת הרמב"ן ודעימיה, שנהר פרת הוא במזרח ומגיע עד הצפון, כמבואר בדברי הרמב"ן בגיטין שם, ולכן נהר פרת מציין גם לגבול מזרח וגם לגבול צפון. [וכך מבואר למעיין ברמב"ן בבא מציעא כח. ד"ה הא דתנן.] ואכתי צריך עיון הכפילות בצד דרום.

אמנם באמת שיטה זו צריכה עיון טובא היאך פירשו את מהלך הגבול המזרחי שכתוב בפרשת מסעי עם כל שמות המקומות המוזכרים שם, ועוד קשה מדוע לא כתוב בתורה רק שנהר פרת יהיה גבולכם. ועוד צריך עיון המציאות, דהא עינינו הרואות שנהר פרת אינו בגבולה המזרחי של ארץ ישראל כלל. ואין לומר שנהר פרת הוא מהגבולות של ארץ ישראל לעתיד לבוא, שהרי הרמב"ן כתב להדיא בכל דבריו שהוא בגבול ארץ ישראל של היום, וצריך עיון גדול. ועיין עוד באבן עזרא בראשית (ב', י"א) שגם כתב שנהר פרת הוא במזרחה של ארץ ישראל אלא שהוא מופלג הרבה מגבול מזרח, עיין שם, וזה תואם למציאות של נהר פרת בבבל שהוא רחוק מאוד מארץ ישראל לצד מזרח, אך בדברי הרמב"ן בגיטין אי אפשר לפרש כן.

אמנם עיין עוד ברמב"ן בפרשת נח (י"א, כ"ח) שנקט שנהר פרת הידוע בבבל הוא באמת הגבול של ארץ ישראל, וצריך עיון לשיטתו היאך היא נמצאת בגבולה של ארץ ישראל של היום, והיכן כל המקומות המוזכרים בתורה בגבול המזרחי. ועיין בציון ההלכה פ"א תרומות ס"ק קס"ו שכבר הקשה כן על הרמב"ן מהמציאות של נהר פרת, וצריך עיון.

גבול מזרח ממבוא השמש

ב. אלא שקשה לאידך גיסא לפי רוב הראשונים [רש"י, רשב"ם, ר"ת (לעיל חלק א' סעיף א' אות ד'), רמב"ם (שם אות י'), ר"ש ורא"ש בפ"ו שביעית (בשער כיבוש עולי מצרים חלק ה' אות א'), והכוזרי מאמר ב' אות י"ד] שנקטו שנהר פרת בצפונה

של ארץ ישראל, היאך יפרשו את הפסוק בדברים (י"א, כ"ד) "מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן מִן הַנָּהָר נְהַר פְּרָת וְעַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם" שלא מוזכרת בה צד מזרח, ולכאורה מוכרח מהפסוק כהרמב"ן שנהר פרת הוא הציון בצד מזרח. וי"ל שכדברי הפסוק בדברים, כתוב גם כן ביהושע (א', ד') "מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן הַזֶּה[מג] וְעַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר פְּרָת וכו' וְעַד הַיָּם הַגָּדוֹל מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ יִהְיֶה גְּבוּלְכֶם", וכתב רש"י שם שהמדבר בדרום ונהר פרת בצפון, והים הגדול במערב ומבוא השמש הוא במזרח. וא"כ י"ל שבא הפסוק ביהושע וגילה על הפסוק בדברים שצד מזרח הוא מבוא השמש, ובאמת שדבר זה אינו צריך לפנים, ולכן הוא גם לא מוזכר בפסוק בדברים[מד]. ולפי זה יש ליישב את קושיית הטעמא דקרא בפסוק בשמות (כ"ג, ל"א) "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר" שלא מוזכר שם הגבול המזרחי, ועל כרחך כנ"ל שגבול מזרח אין צריך לפנים, כנלענ"ד. [ובמראה המסעות מסע ז' כתבנו לפי שיטת רש"י שלא קשיא מידי מעיקרא קושיית הטעמא דקרא, עיין שם.]

גבול מזרח מן המדבר

ג. אמנם יעויין בתוס' גיטין ח. ד"ה ר' יהודה, שכתבו ש"מדבר" הוא למזרח, וכפי הנראה הוקשה לתוס' מדוע כתוב בפסוק בשמות (שם) גם "ים סוף" וגם "מדבר", אם שניהם בדרום, ועל מה הכפילות. ולכן ביארו שים סוף בדרום והמדבר במזרח, ואין שתי ציונים בצד דרום. אלא שהקשה הטעמא דקרא שם, שאין במציאות מדבר במזרחה של ארץ ישראל, וגם לא מצינו בכתובים שיש מדבר במזרח. איברא, דדברי התוס' בגיטין מבוארים בתוס' שבת פט. ד"ה מדבר, שכתבו דמדבר קדמות היה במזרחה של ארץ ישראל כדכתיב (דברים ב',

---

מג. צריך עיון, שמשמע לכאורה שהלבנון בצד דרום, והרי הלבנון הוא בצד צפון. וצריך לומר, דעיין רש"י בפרשת ואתחנן (ג', כ"ה) ד"ה ההר הטוב הזה, זו ירושלים, והלבנון, זה בית המקדש. וכתוב ברש"י בפרשת לך לך (י"ב, ח') ד"ה הנגבה, ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והיא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל את הר המוריה שהיא נחלתו. וא"כ זהו כוונת הפסוק ביהושע, הלבנון הזה, היינו ירושלים ובית המקדש שהם בדרום ארץ ישראל.

ועיין בביאור הגר"א ביהושע (א', ד') שכתב שהלבנון במזרחו של ארץ ישראל הקרוב לצד דרום, והקשה התבואות הארץ פרק א' (עמוד א') שלא נמצא הר לבנון בצד דרום מזרח, וצריך עיון.

מד. אגב יש להעיר, שיוצא מהפסוק שהגבול הולך מן "הדרום" [מדבר] מן "הצפון" [נהר פרת] וכו', ואין זה הדרך לומר מן וכו' מן וכו', ולכאורה צריך לכתוב מן וכו' עד וכו'. ועל כרחך צריך לומר דתרוייהו מוסבים על ההמשך "ועד הים האחרון", והיינו מן הדרום עד למערב, ומן הצפון עד למערב, וצד מזרח לא הוזכר כי אינו צריך לפנים. ועיין עוד מה שכתבנו בשער גבול דרום חלק ה' אות ד'.

כ"ו) וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת אֶל סִיחוֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן וכו' שהיתה במזרחה של ארץ ישראל דכתיב (שם ד', מ"א) בעבר הירדן מזרחה שמש, עיין שם. וזהו ודאי כוונת תוס' בגיטין שהמדבר במזרח קאי על מדבר קדמות שממזרח לדרך המדבר בעבר הירדן המזרחי כמו מדבר מואב וכד'.

אלא שלכאורה יש להעיר בשיטת התוס', שהרי בפסוקים בדברים ויהושע מדובר על הציווי לכבוש בעתיד את ארץ ישראל, ואיך "מן המדבר" הוא ממדבר קדמות בעבר הירדן המזרחי, הרי הם כבר כבשו חלק מזה, ואין זה משמע בפסוק שחלק כבר נכבש. ועוד, שזה לכאורה סתירה למה שכתוב בפרשת מסעי שארץ ישראל מתחילה מהירדן ולא ממדבר קדמות. ולכן נלענ"ד ברור שאין כוונת תוס' שמדבר מואב הוא הגבול אלא כוונתם לצד של מדבר מואב, שהוא מקום זריחת השמש, וכמו שנקטו רוב הראשונים לעיל אות ב'. וכך משמע בספר הישר לר"ת (חידושים) סימן קנ"ח שכתב כתוס' בגיטין, והוסיף שהמדבר הוא מדבר מואב ממזרח השמש, עיין שם, ולהדיא שהמדבר הוא היכן שהשמש זורחת שהוא קצה המזרח, ותו לא.

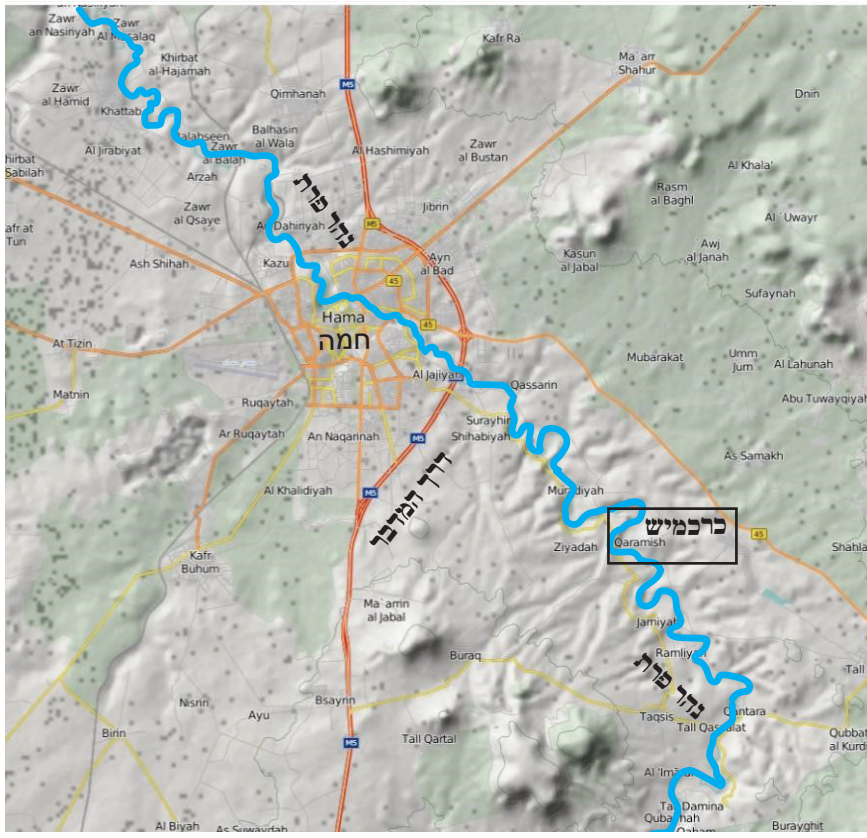
מפות

מפה מס' 1

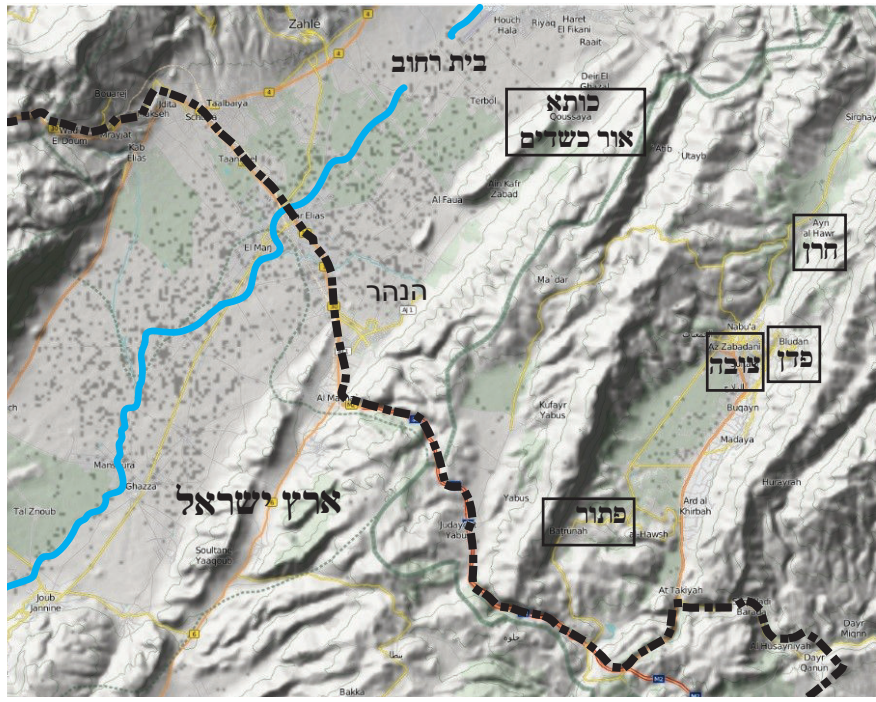
ארץ ישראל בדרומה של ארץ ארם (סוריא) וארץ חמת. עולי מצרים כבשו רק ממזרח נהר הקסימיה [נהר פרת הדרומי], ודוד המלך נלחם במלכות ארם [ארם דמשק, ארם צובה, ארם רחוב וארם נהרים] הסמוכה לארץ ישראל, וכבשה.

מפה מס' 2

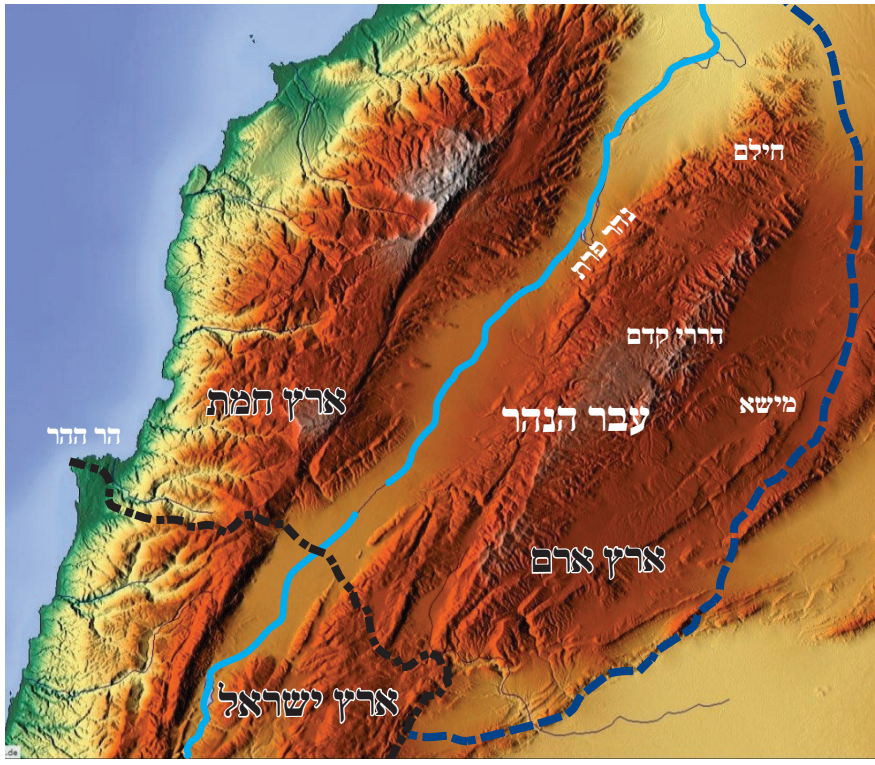
גבול מזרח כיבוש סוריה היא בדרך המדבר [מלבד באיזור חמה], וגבול מערב כיבוש סוריה היא בנהר פרת (אורונטס). כרכמיש (כרמיש) הוא המקום היחיד המוזכר בתנ"ך שנמצא על יד נהר פרת, והוא נמצא על שפת האורונטס, ומוכח שהאורונטס הוא נהר פרת.

מפה מס' 3

בדרום ארץ ארם נמצאים סמוכים זה לזה - חרן, פדן ארם, ארם צובה, פתור ארם נהרים, בית רחוב - רחובות הנהר, וכותא - אור כשדים.

מפה מס' 4

ארץ ארם היא עבר הנהר שמשם הגיע אאע"ה. ארץ ארם נקראת גם הררי קדם כיון שנמצאת בהרים המזרחיים ליד נהר פרת (אורונטס). שם נמצא עד היום מישא (טלעת מוסה) המוזכר בפרשת נח, וחילם (חלימה) המוזכר במלחמות דוד בארם.

מפה מס' 5

סיכום גבול כיבוש סוריא (הצפוני והדרומי).

מפה מס' 6

סיכום מפת העולם הכולל את ארץ בבל, ארץ ארם (סוריא) וארץ ישראל - לפי ה"ידוע" היום.

מפה מס' 7

סיכום מפת העולם הכולל את ארץ בבל, ארץ ארם (סוריא) וארץ ישראל - לפי הנלענ"ד.

שער גבול
ארץ ישראל
לעתיד לבוא
בירות
צידון
דמשק
לבנון
סוריה
רפאים
סודא
אירבד
נרת
חיפה
ים התיכון
מפראק
תל אביב יפו
א-זרקא
קיני
עמאן
ירושלים
ים המלח
קניזי
באר שבע
אל עריש
ישראל
ירדן
טפילה
קדמוני
מצרים
מעון
אילת

שער גבול ארץ ישראל לעתיד לבוא

סעיף א: בירור הרחבת ארץ ישראל לעתיד לבוא

סתירת הפסוקים בין פרשת לך לך ופרשת ואתחנן

א. כתוב בפרשת לך לך (ט"ו, י"ח-כ"א), בברית בין הבתרים, "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת יְהוָה אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת. אֶת הַקֵּינִי וְאֶת הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי. וְאֶת הַחִתִּי וְאֶת הַפְּרִזִּי וְאֶת הָרְפָאִים. וְאֶת הָאֱמֹרִי וְאֶת הַכְּנַעֲנִי וְאֶת הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת הַיְבוּסִי". והיינו שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו את ארץ ישראל, מנהר מצרים עד נהר פרת, והיא ארץ הכוללת עשרה עממים.

מאידך בפרשת ואתחנן (ז', א') כתוב, "כִּי יְבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ". ומשמע שהולכים לכבוש ארץ של רק שבעה גוים, [ובפרשת משפטים (כ"ג, כ"ג) מוזכרים רק ששה אומות, יען כי הגרגשי ברח לפני שבני ישראל הגיעו לארץ ישראל, וכמו שכתב רש"י בפרשת כי תשא (ל"ג, ב') על פי ויק"ר סימן י"ז, ו']. וצריך ביאור ישוב סתירת הפסוקים.

יישוב הסתירה

ב. וכתב רש"י בפרשת לך לך (שם) ד"ה את הקיני, עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי קדמוני, עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר "אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹח יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם" (ישעיה י"א, י"ד), עכ"ד. והיינו שרק לעתיד לבוא, כלומר בזמן ימות המשיח, יקבלו את הארצות של הקיני קניזי וקדמוני, שהם אדום עמון ומואב. וכן כתב הרמב"ם בפ"ח מהלכות רוצח ה"ד. ובפשטות משמע שכאשר חטאו כלל ישראל בחטא העגל, ושוב חטאו בחטא המרגלים, הם ירדו בדרגתם ואיבדו את ההבטחה להיכנס לארץ ישראל השלמה, ולא זכו אלא לארץ של שבעה גוים. אך לעתיד לבוא בימות המשיח יחזרו לדרגתם הראויה ויזכו לרשת ארץ עשרה עממים.

ויש להוסיף, שכתוב בפרשת שופטים (י"ט, ח') "וְאִם יַרְחִיב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וְנָתַן לְךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ", וכתב רש"י ד"ה ואם ירחיב, כאשר נשבע לתת לך ארץ קני וקנזי וקדמוני. כלומר, שבהרחבת הגבולות על ידי מלך המשיח תתקיים השבועה בשלימות אשר נשבע לאבותיך, לתת ארץ עשרה עממים.

גדרם של ארצות קיני קניזי קדמוני

ג. אמנם עדיין צריך ביאור טובא. דהנה, יעויין בפרשת וזאת הברכה (ל"ד, ד') "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ", וכתב רש"י שם, כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב, שבועה שנשבע לכם הקב"ה קיימה, וזהו לאמר, לכך הראיתיה לך. ותמוה, הרי סוף סוף אין כאן לכאורה קיום של השבועה שנשבע לאבות, שלהם הובטח ארץ עשרה עממים, וכאן הראה לו רק שבעה. ותירץ הרשב"ם בב"ב נו. ד"ה חייב, שלכן כתוב "זאת הארץ" למעט שלוש עמים שלא יירשום כעת. ודבריו צריכים ביאור, ד"זאת הארץ" אמור לכלול את כל ארץ ישראל שנשבע לאבות, ועוד צריך ביאור שברש"י משמע להדיא שהם אמורים לקבל את הכל כפי שהובטח לאברהם אבינו, ולא רק חלק.

ועוד קשה, יעויין בספר יחזקאל (פרק מ"ז, י"ג - מ"ח, כ"ט), שהנביא מתאר את גבולות ארץ ישראל עם חלוקתה לשבטים לעתיד לבוא, ועל כך כל נבואותיו שם. ומפורש בפסוקים שם שגבולות ארץ ישראל הם מהים במערב עד חצר עינן במזרח, וזהו גבול צפון, והירדן הוא גבול מזרח, וגבול דרום הוא מתמר [יריחו] עד נחל מצרים, והים הגדול הוא הגבול המערבי. והם ממש הגבולות כמו שכתובים בפרשת מסעי, וכן כתב רש"י (מ"ז, י"ח) ואין עבר הירדן [המזרחי] בתוך מצרַים הללו כי אם ארץ כנען לבדה וכן בגבולין הממוצרים בתורה אין עבר הירדן [המזרחי] בתוכם, [עיין שם בסוף רש"י, והוא ט"ס], וכן כתב רש"י ביחזקאל שם בעוד מקומות רבים שגבולות ספר יחזקאל הם הם גבולות פרשת מסעי. ובתוך הגבולות הללו מחלק הנביא יחזקאל את כל הי"ב שבטים, ואין שבט הנמצא לעתיד לבוא בעבר הירדן המזרחי. ואם כן קשה, היאך הגבולות של קיני קניזי קדמוני שמתווספים לעתיד לבוא, תואמים לגבולות של ארץ ישראל בפרשת מסעי ובספר יחזקאל, וצריך עיון שלא הקשו זאת המפרשים.

והנראה לענ"ד מוכרח בגדר ג' ארצות קיני קניזי וקדמוני, על פי מה שכתב האור החיים הקדוש בפרשת דברים (ג', י"ג), [והובא בבירורים סימן א'], שארץ סיחון ועוג "הגם שנתן ה' אותה לאברהם, תהיה לשלל עמה וגוף הארץ תהיה

כשאר השלל או לשמה, אבל לא לדירה". והיינו שארץ עוג היא רק להרחבה בעלמא, לשלל או לשמה, אפילו שה' נתן אותה לאברהם. וכן כתב הרש"ש בב"ב נו. לגבי ארצות הקיני קניזי קדמוני, הגם שהם הובטחו לאברהם, מכל מקום הם יותר גרועים משאר ארץ ישראל, והיינו לענ"ד כמו שכתב האור החיים הקדוש שהם ניתנו מלכתחילה רק לשלל או לשמה אבל לא לדירה. ולמרות שאפשר שהם יתייחבו לעתיד לבוא בכל המצוות התלויות בארץ, אך לעולם אין דרגתם שווה לשאר ארץ ישראל שהיא נחלת ז' עממין. ולכן בספר יחזקאל כשמתאר את חילוק השבטים לעתיד לבוא, הוא מתנבא שכולם יהיו בתוך הגבולות של פרשת מסעי, כי השאר אינה בגדר "ארץ" אלא בגדר "שלל ושממה", וזהו מה שהובטח בהרחבת הגבולות של קיני קניזי וקדמוני. ולכן ביחס לדיורים של בני ישראל, "זאת הארץ" היא רק בארץ כנען, והקב"ה קיים את שבועתו לאברהם בשלימות לענין ה"ארץ". כנלענ"ד ברור ומוכרח. ועיין מה שהארכנו בבירורים בסוף הספר סימן ב' בענין זה.

מי הם קיני קניזי קדמוני

ד. בגמרא ב"ב נו. נחלקו התנאים מי הם קיני קניזי וקדמוני, ורש"י נקט כדעת רבי יהודה שהם אדום עמון ומואב[מה], ועיין בבירורים סימן ב' שהארכנו בזה. ונמצא שהרחבת הגבולות לעתיד לבוא תהיה לפי רש"י בעבר הירדן המזרחי, מהבשן בצפון עד אדום בדרום, עד ועד בכלל.

והנה יש לשאול, באותה פרשה של "ואם ירחיב ה' אלוקיך את גבולך", כתוב (י"ט, ט') "וְיָסַפְתָּ לְךָ עוֹד שָׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשָּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה", וכתב רש"י, הרי תשע, ג' שבעבר הירדן, וג' שבארץ כנען, וג' לעתיד לבא. וכך נפסק ברמב"ם פ"ח רוצח ה"ד. וקשה, מדוע צריך עוד ג' ערי מקלט לעתיד לבוא, הרי כבר יש ג' ערי מקלט בעבר הירדן המזרחי, ובפרט שאין מתווספים שם הרבה דיורים כי כבר חלק מעמון ומואב טיהרו בסיחון, ובפרט שארצות אלו לא ניתנו לדירה אלא לשלל ולשממה. ועל כרחך צריך לומר כמו שכתוב בגמרא במכות ט: שבגלעד שכיחי רוצחים, ופרש"י שהיא בעבר הירדן, והוא הדין שבשאר חלקי עבר הירדן, באדום עמון ומואב שכיחי רוצחים, ואינן כמו ארץ ישראל שלא שכיחי רוצחים למרות ריבוי האנשים שבה, וגם לעתיד לבוא עבר הירדן היא בגדר "וְנָתַן ה' לְךָ

מה. ויש קצת לעיין איך מכוונים הקיני קניזי קדמוני כנגד אדום עמון ומואב. דהנה מסידור לשון הגמרא בב"ב נו. ורש"י משמע שקיני הוא אדום, אמנם בב"ר סימן מ"ד, כ"ג כתוב להדיא שקניזי הוא אדום. ובחזקוני פרשת לך לך (ט"ו, י"ט) כתוב שהקדמוני הוא אדום, וצריך עיון. ובספר אמונת צבי על התורה ח"ב (עמוד תנ"ה) העיר על סתירה בדברי רש"י בזה, וצריך עיון.

שָׁם לֵב רַגְזָ". והטעם הוא מפני שהיא אינה ארץ ישראל בדרגת קדושתה, אלא רק "לשלל או לשמה", וכנ"ל אות ג'.

סתירת הפסוקים בגבולות ארץ ישראל ותירוצם

ה. בפרשת מסעי (פרק ל"ד) התפרשו ונתפרטו הגבולות של ארץ ישראל, כפי שנתבארו באר היטב בעזהי"ת בשערים הקודמים. מאידך, בכמה מקומות בתורה התפרשו לכאורה גבולות אחרות, לדוגמא עיין בפרשת משפטים (כ"ג, ל"א) "וְשַׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד הַנָּהָר כִּי אֶתֵּן בְּיֶדְכֶם אֵת יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְגֵרַשְׁתָּמוֹ מִפָּנֶיךָ", והיינו שהוזכר ים סוף כגבול וכן הוזכר הנהר שהוא נהר פרת כגבול. וכן עיין בפרשת עקב (י"א, כ"ד) "כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן מִן הַנָּהָר נְהַר פְּרָת וְעַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם", והיינו שהוזכרו המדבר והלבנון ונהר פרת כגבולות ארץישראל, וכל אלו לא הוזכרו בפרשת מסעי. וצריך ביאור מה פשר השינוי.

וכתב רבינו אברהם בן הרמב"ם בפרשת משפטים שם, שהגבולות בזמן הזה התפרשו בפרשת מסעי, ואילו הגבולות שלעתיד לבוא התפרשו בשאר מקומות. וכן כתב הכפתור ופרח ריש פרק י"א בשם יש אומרים. וראיה לדבריהם יש לכאורה להביא מהפסוקים בפרשת לך לך, שהם עוסקים בגבולות ההבטחה לעתיד לבוא, ושם כתוב עד הנהר הגדול נהר פרת. ולכן לכאורה ים סוף ונהר פרת הם תיאורים השייכים רק לארץ ישראל שלעתיד לבוא.

החזו"א בשביעית סימן ג', ל' הקשה קושיא דומה. שהנה לפי הגבולות המפורשות בפרשת מסעי מהר ההר עד חצר עינן, יש לתמוה שבמציאות לא רואים שום חיבור לנהר פרת הידוע, וארץ סוריא שאינה בגבולות של פרשת מסעי שוכנת דרומית לנהר פרת הידוע, ואיך תואמים דברי הפסוקים עם המציאות. ותירץ החזו"א שנהר פרת הוא הרחבת המצרים, כלומר תיאור הגבולות שלעתיד לבוא. וכך סוגיין דעלמא (סנהדרין ו.)[מו].

מו. הכוזרי במאמר ב', י"ג-י"ד הקשה איך התנבאו הנביאים כמו משה וירמיהו ויחזקאל בארץ מצרים ובבבל, הרי אין השכינה שורה אלא בארץ ישראל. ולגבי נבואת יחזקאל כתב שהתנבא עבור ארץ ישראל, אך קשה ממשה וירמיהו.

ומפשטות לשונו לכאורה נראה שמתרץ שמדבר סיני ומדבר פארן הן בתוך גבולותיה של ארץ ישראל, וגם חלק מארץ מצרים היא בתוך ארץ ישראל. אמנם לא יתכן שזוהי כוונתו, שהרי משה רבינו לא זכה להכנס לגבולותיה של ארץ ישראל, ועוד שהוא התנבא בעומק ארץ מצרים לפני פרעה שודאי אינה בארץ ישראל, וכן משמע שירמיהו התנבא בכמה מקומות במצרים ולא רק בחלק שבתוך ארץ ישראל. וכן קשה שאיך שייך לומר שארץ מצרים היא בתוך ארץ ישראל, הרי

ו. אמנם לענ"ד קשה להבין את זאת, שהרי לפי שיטת רבי יהודה הגבולות לעתיד לבוא יכללו את אדום עמון ומואב, וכמו שביארנו לעיל אות ב'-ד', והם נמצאים למזרחה של ארץ ישראל, ואינם לא ליד ים סוף ולא ליד נהר פרת. וי"ל שרבינו אברהם בן הרמב"ם, י"א בכפתור ופרח והחזו"א סוברים שאין הלכה כרבי יהודה, אלא כשאר התנאים בב"ב נו., וממילא לעתיד לבוא תתכן הרחבה לשיטתם עד ים סוף בדרום או עד נהר פרת בצפון.

אמנם אנן בשיטת רש"י עסקינן, ולפי רש"י ודאי הלכה כרבי יהודה, ושוב קמה וניצבת הקושיא שאדום עמון ומואב אינם בקרבת ים סוף ונהר פרת, והדרא קושיא לדוכתא. ובלאו הכי קשה מאוד על תירוצם, שבספר יהושע (א', ד') אמר ה' ליהושע לכבוש "מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן הַזֶּה וְעַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר פְּרָת כֹּל אֶרֶץ הַחִתִּים וְעַד הַיָּם הַגָּדוֹל מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ יִהְיֶה גְּבוּלְכֶם", ואיך אומר ה' ליהושע לכבוש את הגבולות שלעתיד לבוא, והרי אפילו למשה רבינו אומר הקב"ה בסוף פרשת וזאת הברכה שכעת הולכים לכבוש ארץ של שבעה עממים בלבד.

ז. ועוד נראה קושיא גדולה, איך יתכן שחז"ל בגמרא או במדרשים[מז] לא הקשו סתירה מפורשת זו אם הגבולות הן לפי פרשת מסעי או לפי ים סוף ונהר פרת, וכן איך יתכן שרש"י והרמב"ן וכל שאר הראשונים לא הקשו קושיא

מפורש בתורה שנחל מצרים היא הגבול בין הארצות. ועוד, דיעויין בכוזרי מאמר ד', ג' שכתב שגם ארץ שעיר היא מקום שראוי להנבא שם, וארץ שעיר בודאי לא נמצאת בתוך ארץ ישראל. ושמא תאמר שהכוזרי מתכוין לפי הגבולות של ארץ ישראל לעתיד לבוא, י"ל שגם זה אינו, כי מצרים איננה חלק מארץ ישראל לעתיד לבוא, ובעיקר נראה דלא משמע שעוסק הכוזרי שם במעלתה של השראת השכינה בארץ ישראל לעתיד לבוא אלא במעלתה בזמן הזה שהיא ראויה לנביאים להשראת השכינה.

ולכן ברור לענ"ד שכוונת הכוזרי היא שכל המקומות הללו, מדבר סיני ופארן, ארץ מצרים ושעיר, הם בגבולה של ארץ ישראל, וסמוכים לה, ומפאת סמיכותם לארץ הקדושה יש אפשרות לנביא להתנבא שם, וסגי בהכי להשתייך להשראת השכינה של ארץ ישראל. ובבבל שהיא רחוקה מארץ ישראל, צריך הכוזרי לומר שמהני נבואה עבור ארץ ישראל.

ולפי הכוזרי יש ליישב קושיית התוס' בב"ב טו. ד"ה פ"ה, שהקשו על רש"י שכתב שיחזקאל לא כתב ספרו משום שהיה בחוץ לארץ [בבבל], והרי ירמיה נמי בחוץ לארץ היה שהלך למצרים ונתנבא שם ולא מצינו שחזר יותר לארץ ישראל, ונשארו בצריך עיון. ולהנ"ל מיושב, שיחזקאל היה בבבל והיה בכוחו להתנבא משום שדיבר על ארץ ישראל, אבל לא היה יכול לכתוב ספרו בבבל. מה שאין כן אצל ירמיה, שהיה יכול להנבא ולכתוב את ספרו במצרים מכיון שמצרים סמוכה לארץ ישראל ויש בה מעלה המאפשרת שם את השראת השכינה. ועיין עוד בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב (ה:).

מז. ואף על פי שהמדרש אגדה בפרשת משפטים (שם) הקשה סתירה זו, אך התירוץ שם לא מחוור, וגם פלא שבשאר מדרשי חז"ל הידועים לא הקשו קושיא גלויה זו.

חמורה זו. ומוכח לענ"ד שעל כרחך סבירא להו שאין סתירה כלל, ופשוט לחז"ל ולרוב הראשונים שכל תיאורי הגבולות מכוונות לדבר אחד. וכן כתב הכפתור ופרח פי"א (עמוד ט"ו) "האמנם אחר ביאור גבולי התורה על פי הפרשה המיוחדת לזה [דהיינו, פרשת מסעי] לא יפול ספק בשום דבר מזה", ושם (עמוד י"ד) "ואם בזולת זאת הפרשה נמצא זכרון לקצות הארץ הזאת [כלומר, גבולות אחרות] הוא לדבר ידוע". וכן כתב הרב טוקוצ'ינסקי זצ"ל בספר ארץ ישראל סימן כ"ו אות ט', [הובא באוצר מפרשי התורה בפרשת מסעי פרק ל"ד הערה 54], שהכל גבול אחד. אלא שעכשיו מצוה עלינו לבאר איך הגבולות יהיו לאחדים בידך.

תירוץ חז"ל ורש"י על ה"סתירה"

ח. והנראה ליישב, שלפי מה שנתבאר בשער כיבוש סוריא ובספרינו מראה המסעות, אין סתירה כלל, וקושיא מעיקרא ליתא, ולכן חז"ל והראשונים אפילו לא הקשו זאת.

דהנה, עיין בשער כיבוש סוריא שהארכנו בראיות לבסס שנהר פרת בתנ"ך הוא נהר האורונטס, והוא נהר הנמצא בגבולה של ארץ ישראל בצד צפון, לא רחוק מהעיר צדד המוזכרת בפרשת מסעי. ועיין במראה המסעות מסע ז' אות ד'-ו' שביארנו בשיטת רש"י והרשב"ם שכתבו להדיא שים סוף הוא ים המלח הנמצא מול ים פלשתים. ואם כן כל הגבולות בכל המקומות זהות לחלוטין, כי התיאור בפרשיות משפטים ועקב ובספר יהושע, שכתוב בהם נהר פרת וים סוף, הם הם הגבולות של פרשת מסעי. אלא שבפרשת מסעי נתנה תורה פירוט של הגבול בכל נקודה ונקודה, ונפקא מינה שדור באי הארץ צריכים לדעת בדיוק מה לכבוש. ואילו בשאר הפרשיות הסתפקה התורה בציונים כללים, ואין צורך לפרט באריכות את כל הפירוט בכל פעם ופעם. כך יש ליישב בפשוטו של מקרא.

ט. ואם תאמר מכל מקום מדוע התורה כתבה שמות אחרים לגבולות, ומה הענין. וי"ל שהתוה"ק כוללת שאפשר למלך המשיח לכבוש עד קצהו השני של נהר פרת, וכמו שעשה דוד המלך בשעתו שכבש עד קצה ארם/סוריא, וכן אפשר לכבוש עד ים סוף ממש, וכמו שעשה שלמה המלך בשעתו שהניח נציבים עד אילת ועד מצרים. וזהו מה שכתב הכפתור ופרח שהוא "לדבר ידוע", והיינו לענין הרחבת הגבולות, מעבר לאדום עמון ומואב שמגיעים בירושה מאברהם אבינו.

כנלענ"ד ברור בישוב ה"סתירה", על פי חז"ל ושיטת רש"י ז"ל.

סעיף ב': בירור שיעור ארץ ישראל בחז"ל

דעת הראשונים שארץ ישראל בשיעור ת' פרסה על ת' פרסה

א. הנה ידוע ומפורסם בפי הראשונים שארץ ישראל היא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. כן כתבו תוס' בב"מ כח. חמשה, תוס' ר"ה כג: ד"ה כמה, רמב"ן ב"מ שם ד"ה הא דתנן, ובית מדרשו שם, וכן כתבו הדעת זקנים מבעלי התוס' בפרשת שופטים (י"ט, ג') ועוד ראשונים. ומקור דבריהם הוא מהגמרא במגילה ג. שבשעה שיונתן בן עוזיאל תרגם את הנביאים, נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. וכעין זה כתוב בגמרא במנחות סד: שבשעה שנעץ החזיר את ציפורניו בחומה נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה.

ומקשים העולם דלכאורה הא קמן דזה אינו, ואיך יתכן לומר שארץ ישראל היא ת' פרסה על ת' פרסה. ובפשטות היה צריך לומר שזה לאו בדוקא[מח] ואין למדין מן האגדות (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד), אמנם בראשונים דלעיל מבואר שנקטו שהדברים כפשוטן, והקשו מזה על השיעור של ט"ו ימים עד קצה ארץ ישראל לענין שאילת גשמים, ולענין השבת אבידה ולענין תרומות ומעשרות, עיין שם, וצריך עיון איך לפרש הדברים במציאות לפי שיטתם.

ועיין בכפתור ופרח פי"א (עמוד מ"ח) שכתב, ואם תדקדק במה שיש מהר ההר עד נחל מצרים תמצא היום ארבע מאות פרסה אלא הפרסה משני מיל, עכ"ל. כלומר שהפרסה אינה ד' מיל כפי שמבואר בכל מקום בחז"ל אלא ב' מיל, וזה חידוש גדול. ובלאו הכי קשה, משום שלפי דבריו ארץ ישראל היא בערך 800 ק"מ על 800 ק"מ, וגם את זה קשה לתרגם למציאות.

ויש אחרונים שכתבו שארץ ישראל בשיעור ת' פרסה על ת' פרסה כולל את כל השיעור של ארץ ישראל לעתיד לבוא, כולל קיני, קניזי וקדמוני. כן כתב

מח. עיין עוד גמרא פסחים צד. שארץ מצרים היתה ת' פרסה על ת' פרסה, וכן כתוב בילקוט שמעוני ריש פרשת מסעי ד"ה ויסעו מרעמסס, שכלל ישראל במצרים היו מופרדים במרחק של ת' פרסה, מהלך מ' יום, וכן כתוב במכילתא בפרשת בא (י"ב, ל"ז) על הפסוק ויסעו מרעמסס, שקולו של משה הלך מהלך ארבעים יום. ולכאורה גם זה דלא כפשוטו, [וכן יעויין בגמרא סנהדרין סד. שיצרא דע"ז הלך קולו בארבע מאה פרסי, ובמרגליות הים שם ציין לגמרא בחולין נט: שבמרחק של ארבע מאות פרסי הנהימה של אריה דבי עילאי גורם לכל המעוברות להפיל, ולב"ר סימן צ"ג, ד' שיהודה שאג בקול גדול והלך קולו ארבע מאות פרסה], ועיין מה שכתבנו במראה המסעות מסע ב' אות ב' בהערה, בביאור העומק במספר זה.

השאילת יעב"ץ ח"א סימן קכ"ז, וכעין זה כתב הפנ"י בב"מ שם שת' פרסה כולל את עבר הירדן, שהוא קיני, קניזי וקדמוני לפי רש"י, וכן כתב הערוך לנר בר"ה כג:, וכן מבואר בחידושי אגדות למהר"ל שם. אמנם מהתוס' ומהרמב"ן דלעיל מבואר להדיא לא כך, שהרי נקטו שהת' פרסה מתחיל מהירדן ולא מעבר הירדן, ועל כרחך שלא עסקינן בגבולות של קיני קניזי וקדמוני בעבר הירדן. ובר מן דין קשה דהא קמן שגם השטח של עבר הירדן לא מגיע עד ת' פרסה. וכל החשבונות לשרטט את ארץ ישראל בשיעור זה של ת' פרסה, לא מתיישבים עם הפסוקים ועם המציאות, ואין פשט המניח את הדעת לכאורה, וצריך עיון בישוב דעת הראשונים דלעיל.

שיטת רש"י בביאור ארץ ישראל ת' פרסה על ת' פרסה

ב. ויש לברר מה דעת רש"י בהאי עניינא. וי"ל, שהנה יעויין ברש"י פרשת שלח (י"ג, כ"ה) על הפסוק "וַיָּשֻׁבוּ מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם", שכתב, וז"ל, והלא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה היא ומהלך אדם בינוני עשרה פרסאות ליום, הרי מהלך ארבעים יום מן המזרח למערב והם הלכו ארכה ורחבה [בארבעים יום], אלא שגלוי וכו'. והמקור של רש"י הוא מהתנחומא בפרשת שלח סימן ח' (בסופו), והלא אתה מוצא שהילוכה דרך ארבעים יום מן הדרום לצפון וכו'. והנה לעיל (פסוק כ"א) כתב רש"י שהמרגלים הלכו בגבול הדרומי ממדבר צין עד הים ומשם הלכו עד לבוא חמת [כמין גא"ם], ולהדיא ברש"י שמדובר בגבולות של ארץ ישראל בפרשת מסעי, ומכל מקום נקט שהם ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, וצריך ביאור כנ"ל דהרי המציאות היא לכאורה לא כך.

אמנם כד נדקדק בלשון חז"ל בגמרא במגילה ובגמרא במנחות נחזי, דשיעור ת' פרסה על ת' פרסה היא שיעור של **נזדעזעה** ארץ ישראל ולא שיעור של ארץ ישראל גרידא. ומתוך כך נראה מוכרח שגם מה שכתוב בתנחומא שבזמן המרגלים שיעור ארץ ישראל היתה ת' פרסה על ת' פרסה היא משום שזה רק שיעור הזעזוע של ארץ ישראל ולא שיעור של ארץ ישראל גרידא, והזעזוע הוא גופא מחמת כניסתם של המרגלים. ואדרבא, מדוייק בחז"ל שאין זה השיעור הרגיל של ארץ ישראל, כי שיעור ת' על ת' כתוב להדיא **רק** באופנים שנזדעזעה ארץ ישראל. וי"ל דזוהי גם דעת רש"י, דלא כתב בשום מקום בסתם שזוהי שיעור ארץ ישראל[מט], ודלא כשאר הראשונים דלעיל, אלא השיעור האמיתי של ארץ ישראל הוא קטן יותר ולפי המבואר בפרשת מסעי, כנלענ"ד.

מט. ומה שכתוב ברש"י ספר יחזקאל (מ"ח, א') ד"ה והיו, ששיעור ארץ ישראל לעתיד לבוא היא ת'

ביאור המציאות של ת' פרסה על ת' פרסה

ג. אלא שצריך בכל זאת להבין, מנין לקחו חז"ל למימר שארץ ישראל מזדעזעת ת' פרסה על ת' פרסה, ומהיכי תיתי שיהיה כך, ומסתמא הכי קים להו ברוח קדשם, אך נראה שיש לבאר היכן מציאות שיעור זה של ארץ ישראל.

הנה, לפי מה שנתבאר בחז"ל ורש"י ששיעור **הזעזוע** הוא בהיקף של ת' פרסה על ת' פרסה, יש לדייק שהשיעור ההיקף **הרגיל** של ארץ ישראל הוא ת' פרסה בלבד. וכן מצאתי בשאילת יעב"ץ סימן קכ"ז שהביא מספר חסד לאברהם ששיעור ארץ ישראל כהיום הוא ק' פרסה על ק' פרסה, [ועיין שם ביעב"ץ שכתב שהמקור של החסד לאברהם הוא מהתנחומא בפרשת שלח, ונראה לענ"ד שזהו כוונתו כי שם היתה ארץ ישראל בבחינת זעזוע, ובלי הזעזוע יש בו היקף של ת' פרסה בלבד]. וכן משמע בבעל הטורים בפרשת בלק (כ"ג, ט') על הפסוק הן עם לבדד ישכון, לבדד בגימטריא מ', שישכון בארץ ישראל שהיא מהלך מ' יום, עכ"ד, ומשמע מ' יום סך הכל, ואם הילוך אדם ביום הוא י' פרסאות, הוי אומר שארץ ישראל היא בהיקף ת' פרסה בלבד.

ולפי זה י"ל, דאם נמדוד את האורך של ארץ ישראל כפי שנתבארה בספרינו, [והיינו אם מורידים קו מבירות עד הקו היוצא מעצמון], נמצאת אורכה של ארץ ישראל כ-400 ק"מ[נ]. 400 ק"מ הוא בערך ת' מיל [לפי שיעור הגר"ח נאה], שהוא

פרסה על ת' פרסה, עיין שם שזוהי הגהה ברש"י, ואינה מדברי רש"י עצמו. אדרבא, רש"י עצמו כתב ששיעור אורך ארץ ישראל היא 975 מיל, ובגדר שיעור זה עיין הערה הבאה.

נ. אמנם קשה מרש"י בספר יחזקאל (מ"ח, א') ד"ה והיו, שלמד מהספרי בפרשת האזינו שכל רצועה של השבטים לעתיד לבוא היא ברוחב 75 מיל, וביחד עם רצועת התרומה [למקדש ולנשיא] תהיה אורכה של ארץ ישראל 975 מיל, ואין זה תואם למציאות שלפנינו שארץ ישראל היא רק באורך של כ-400 מיל.

ועל כרחך צריך לומר, וכעין זה כתב הכפתור ופרח פי"א (עמוד מ"ט), על פי הגמרא בגיטין נז. שארץ ישראל נקראת "ארץ צבי" [ואין לפנינו פסוק כזה אלא עיין יחזקאל (כ"ה, ט') "צבי ארץ"], מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושבין עליה רווחא ובזמן שאין יושביה עליה גמדא [כווצה]. ובביאור גמרא זו עיין בפמ"ג משב"ז או"ח סימן מ"ז סק"א, וז"ל, כי ארץ ישראל עתה מהלך יום אחד לאורכה, ולרוחבה ששה ימים כמו שכתב רבי משה אלשיך בנביאים [וצריך עיון המציאות, וצריך עיון היכן כתוב באלשיך], והיינו כי באמת קטן הוא ארץ ישראל, רק בזמן שיש השראת קדושה מתרחבת כמו שכתב רבי משה אלשיך (תהילים קכ"ב, ג'-ד') על הפסוק "כְּעִיר שֻׁחְבְּרָה לָּהּ יַחְדָּו, שֶׁשָּׁם עָלוּ שְׁבָטִים שִׁבְטֵי יָהּ עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל", שהרי שם עלו שבטים ועומדים צפופים ומשתחוים רווחים וכו' [והיא עדות ששכינה שורה בישראל]. והוסיף הפמ"ג, וכל זמן שעסקו בתורה לשמה והתורה שמותיו של הקב"ה והיה השראת השכינה בארץ ישראל, נתרחב,

ק' פרסה. ואם נרבע את ארץ ישראל על פי הקו הזה[נא], יוצא היקף של ת' פרסה. ואם כן יוצא מיניה וביה מתוך **המציאות** של ארץ ישראל שלפנינו חשבון של ריבוע ת' פרסה! וכשמזדעזעת ארץ ישראל היא בשיעור ת' פרסה על ת' פרסה!!

גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך!

רחבה של ארץ ישראל והיקף נהר פרת

ד. יש מהלומדים בסוגיית הגבולות שהביאו ראיה שארץ ישראל התרחבה במזרח עד נהר פרת בבבל, מהא דאיתא בב"ר סימן ט"ז, ה', לפיכך הוא קורא אותו [נהר פרת] גדול וכו' אלא שעלה והקיף את כל ארץ ישראל, דכתיב ביה כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים, משל הדיוט אומר עבדא דמלכא מלכא, רב אמר לחייא בריה בנה לי בית בארץ ישראל, אמר ליה היכן, אמר ליה אעברת נהרא בנה [בנה לי בית בעבר נהר פרת שהוא ארץ ישראל], שמואל אמר עד מקום שנהר מהלך שם היא ארץ ישראל ואי זו זו תרבקנה, [רב קאי על רוחב הנהר ושמואל קאי על אורך הנהר], עכ"ד.

וחזינן לכאורה מדברי המדרש שארץ ישראל מתרחבת עד נהר פרת בבבל עד הגדה המערבית של הנהר. והוא פלאי, שהרי לא הובאו דברי המדרש הללו בראשונים או באחרונים בסוגיית גבולות הארץ, ומוכח שנקטו שאין הדברים אמורים להלכה. ועוד מוכרח מיניה וביה שאין הדברים כפשוטם להלכה, דאם כן מדוע לא עברו כל האמוראים לצד המערבי של נהר פרת ואז היו מקיימים מצוות ישוב ארץ ישראל. ועוד, דמבואר בקידושין עב. שבבל נמשכת ממערב

ועכשיו שלא לשמה [אלא] לשם גשמיי, נסתלק הרוחני וממילא נשאר רק הגשם שיעור קטן, וזהו אבדה הארץ **ממש**, עכ"ל.

וממילא י"ל שארץ ישראל לעתיד לבוא תהיה בתוך אותם גבולות של פרשת מסעי, אלא שתמתח ותתרחב עד 975 מיל, והיום הכל מכווץ ב-400 מיל. ומשום כך קשה מאוד לשרטט היום את הנחלות היאך יהיו לעתיד לבוא, ודו"ק.

נא. וא"ת מדוע לראות את ארץ ישראל כריבוע, וי"ל, דכידוע גם מחנה ישראל הוא בריבוע, ושיעור תחום שבת הוא בריבוע, [אך ריבוע העיר יכול להיות כמלבן ולא רק בריבוע], והכל כנגד ד' אותיות הויה, וכמבואר בהקדמה לספר מחנה ישראל על הלכות עירובין, והוא הדין לגבי ארץ ישראל שיש לו בהכרח צורה של ריבוע, מהטעם הזה. וזהו מה שכתוב שהמרגלים הלכו כמין גא"ם, בצורת חצי ריבוע, כי היו אמורים לראות את ארץ ישראל בבחינתה הרוחנית הריבועית על פי שם הויה, והם ראו אותה בעיניים גשמיות יווניות כמין גא"ם, ועל זה גופא נזדעזעה ארץ ישראל. ובשיעור הזעזוע היו יכולים להספיק רק צד אחד בארבעים יום, והקב"ה קיצר להם את הדרך בחצי שלא ישתהו שם יותר מדאי.

לנהר פרת עד בירם, ובודאי שאין השטח הזה נידון גם כארץ ישראל וגם כבבל בו זמנית, [ויש לדחות דאיירי שם רק לענין יוחסין].

ונראה ברור שהציווי של רב לבנות לו בית בעבר הנהר הוא רק ענין בעלמא להחשב שיש לו כעין שייכות לארץ ישראל שנמצאת בצידה המערבי של נהר פרת, ותו לא. ועוד מוכרח כן מדברי שמואל, שאמר שאורך נהר פרת להחשב כארץ ישראל הוא רק עד תרבקנה, ומדוע אין הנהר עד צפונו נחשב כארץ ישראל, הרי הנהר כולו לכאורה מקיף את ארץ ישראל. ועל כרחך שאין נהר פרת בבבל נחשב כמתייחס לארץ ישראל אלא רק מה שכנגד ארץ ישראל, ורק בחלק הזה יש לו שייכות קצת לארץ ישראל. ובאמת כד ניתי מפה נחזי שבבל בחלק התחתון, היכן שהיא בעיקר עמוקה כמצולה, היא מקבילה ממש לארץ ישראל לפי הגבולות שביארנו בספרינו [ודו"ק היטב בזה], ראה שער גבול כיבוש סוריא מפה מס' 7. וזהו כוונת חז"ל בב"ר שנהר פרת בבבל מקיף את ארץ ישראל, כלומר היכן שהוא מקביל לארץ ישראל, ומשום כך ביקש רב שיבנו לו שם בית, אך אין זה ארץ ישראל עצמה, כנלענ"ד.

מראה הגבול

נספחים

בירור הגבול הצפוני לשיטת הכפתור ופרח

שיטת הכפתור ופרח במהלך גבול צפון ארץישראל, שונה משיטת רש"י וכפי שהעיד הכפתור ופרח בעצמו וכדלקמן, [ובשאר הגבולות הסכים עם רש"י]. ומכיון שדעת הכפתור ופרח היא אבן פינה בכל הנוגע למצוות התלויות בארץ, ולמען לא יחסר המזג, הננו להביא את מסקנת דעתו במהלך גבול צפון. ובאמת שיש לדון רבות לפי שיטתו בביאורי הפסוקים והסוגיות, אך עתה באתי רק לסדר את שיטתו למעשה. ואציין בזאת, כי רבים עמלו לפרש שיטתו ולא יכלו לו משום שמזכיר מקומות בל ידעום בזמן הזה, אך בס"ד זכינו למפות עתיקות ומדוייקות בסוריא ולבנון, ובכך מתבהרת שיטתו, כפתור ופרח.

הנה, כתב הכפתור ופרח פי"א (עמוד י"ט) שהר ההר (בצפון) הוא גבל אלקרע, והיינו מה שידוע היום בשם הר אקרה שנמצא על הגבול בין טורקיה וסוריה [וההר עצמו בתוך טורקיה] על שפת הים התיכון. עוד הוסיף הכפתור ופרח (עמוד כ') שסמוך להר ההר/ג'בל אלקרע יש עיר ושמה קבותיא, רחוקה כחצי שעה מן הים, והיא אכן נמצאת במפה העתיקה בשם קבותא. וכתב הכפתור ופרח (עמוד כ"ב) שהעיר הזאת היא קפלוריא שהזכיר רבי יהודה בגיטין ח., וממנה יוצא החוט אל המערב.

והביא הכפתור ופרח (עמוד כ"א) ראיה שג'בל אקרה היא הר ההר, ממה שהעיירות המוזכרות בגבולי השבטים נמצאים שם עד המקום הזה. וציין את המקום עומה המוזכר ביהושע (י"ט, ל'), שהיא נמצאת למזרח ההר ומעט צפונה, וקורין לה עום. ומצאתי בס"ד את מקומה על המפה, ליד הישוב חרים/חארם בגבול טורקיה וסוריה [והיא עצמה בתוך סוריה], והיא נקראת בשם עִם. וכתב הכפתור ופרח (עמוד כ"ה-כ"ו) ששבט אשר אליו כל שפת הים עד הר ההר, ככתוב "אָשֵׁר יָשַׁב לְחוֹף יַמִּים וְעַל מִפְרָצָיו יִשְׁכֹּן" (שופטים ה', י"ז), מהר ההר יתרחב למזרח שהרי עיירותיו נזכרות שם, ואם כן יהיה ארצו כמין ג"ם. והיינו, שאם ארצו כוללת את עומה/עם, על כרחך שנחלת אשר מתרחבת בצפונו לצד מזרח ויוצרת כמין ג"ם. ולפי"ז בהכרח שגם גבול צפון ארץ ישראל

הולכת עד עומה/עם ויוצרת רצועה כמין ג"ם, והגבול אח"כ חוזר בחזרה עד מול ג'בל אקרה.

ממשיך הכפתור ופרח (עמוד כ"א, כ"ג, כ"ז) שהגבול הולך מג'בל אקרה אל חמת. ובפשטות כוונתו לעיר חמה/חאמה. אלא שיש להעיר, דבתחילה כתב הכפתור ופרח שחמת היא מזרחית לג'בל אקרה, ואח"כ כתב ומעט נוטה אל הדרום, ואח"כ כתב נוטה לדרום. והמציאות היא כדבריו האחרונים, שחמה היא מזרחית דרומית לג'בל אקרה, וצריך עיון בשינוי לשונותיו, אך מכל מקום זהו האמת של המציאות.

הכפתור ופרח (עמוד כ"ג) העיר על דבריו שכתוב ביחזקאל (מ"ז, ט"ו-ט"ז) "וְזֶה גְּבוּל הָאָרֶץ לִפְאַת צָפוֹנָה מִן הַיָּם הַגָּדוֹל וכו' חֲמָת בֵּרוֹתָה סִבְרַיִם", ורש"י פירש שם שכל העיירות האלו הם על המיצר הצפוני, ולפי הכפתור ופרח הם עיירות שנמצאים בתוך ארץ ישראל בצד צפון, ונקט שאין דבריו כשיטת רש"י.

ועיין שם בכפתור ופרח שסברים היא עיר שקורין לה סייזאר סמוך לחמת כחצי יום למערב. ואכן היא נמצאת סמוך לעיר חמה בצד צפון מערב, וקורין לה סייג'אר. ומכאן ראיה נוספת שחמת לפי הכפתור ופרח היא העיר חמה.

כתב הכפתור ופרח (עמוד כ"ז) שמחמת הגבול מתארך לחצר עינן, ובפשטות משמע מלשונו שמתארך לכיוון מזרח ונוטה לדרום. ובספר מנוחת ארץ (להרה"ג ר' יואל רובין שליט"א) בבירורי הלכה סימן א' פרק ג' (עמוד פ"ג-פ"ה) העיר שבהמשך דבריו כתב שחצר עינן הוא למערב חמת נוטה לדרום, ונשאר בצריך עיון. ולענ"ד נראה שמה שכתב הכפתור ופרח "מתארך" פירושו ממשיך, אבל לאו דוקא באותו כיוון. וכך מוכרח במציאות, דהנה הכפתור ופרח כתב שחצר עינן "כפי מה שאנו רואים" הוא במקום הנקרא חצן אלאקרט, והוא על הר בינוני, ולעיל (עמוד כ"ג) כתב שהוא מקום מפורסם. ובמפות של היום הוא לא מופיע, אך יש מקום בשם קלעת אל חצן, והגר"י ליברמן זצ"ל במפות שערך לפי הכפתור ופרח, הסתפק אם אכן זהו חצן אלאקרט או לא, ונשאר בצריך עיון. ומצאתי ב"ה מפורש במפה עתיקה, ששמה הקודם של קלעת אל חצן היתה חצן אלאקרד [והיא טירה הרוסה]. ולכן ברור שזוהי דעתו של הכפתור ופרח במקום הימצאה של חצר עינן, והיא אכן בדרום מערב חמת/חמה[א].

א. הכפתור ופרח הקשה לנפשיה מהפסוק ביחזקאל (מ"ח, א') "חֲצַר עֵינָן גְּבוּל דַּמֶּשֶׂק", ופרש"י שחצר עינן סמוכה לדמשק, והרי חצן אל אקרט אינה סמוכה לדמשק. וכתב דדברי רש"י הם דברי נביאות, וכוונת הפסוק הוא שגבול נחלת דן מגיע מחצר עינן עד שפם שהוא סמוך לדמשק. ושוב רואים ששיטתו דלא כרש"י.

ועיין (שם) עוד שהביא, ובתורה כתוב "וְיָצָא הַגְּבֻל זִפְרֹנָה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו חֲצַר עֵינָן זֶה יִהְיֶה לָכֶם גְּבוּל צָפוֹן". וסתם הכפתור ופרח ולא ביאר היכן זפרון. אמנם כאשר נסמן במפה את חצר עינן לשיטת הכפתור ופרח בחצן אל אקרט הנ"ל, נחזי שסמוך לו בצד מזרחו נמצא מקום בשם זפרין. וזה מסתמא הפשט ש"וְיָצָא הַגְּבֻל זִפְרֹנָה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו חֲצַר עֵינָן".

כנלענ"ד בביאור דעת הכפתור ופרח בגבול צפון ארץ ישראל.

והואיל ואתא לידן הגבול הצפוני, נתאר את המשך הגבול בצד המזרחי, כפי שהמשיך הכפתור ופרח (שם) לבאר הענין, ויש בו תוספת ביאור לגבול צפון. כתב הכפתור ופרח שמחצר עינן ניטה ונלך לאורך המזרח ופנינו לדרום מהלך אלכסוני נוטה למערב מעט עד הגיענו אל שפם. ולעיל שם כתב ששפם היא דן, והיינו מערת פמייס. וכך הוא המציאות שמחצר עינן אל שפם נמתח קו אלכסוני לדרום מערב, והוא תחילת גבול מזרח. וציין הכפתור ופרח שממזרח הקו הזה נמצאים חומץ, בעל ביק ודמשק, והם כולם מסוריא יחשבו. ואכן רואים כך כאשר מותחים הקו הנ"ל.

ראה במפה מס' 10 את שיטת הכפתור ופרח.

סיכום גבול צפון ארץ ישראל [ותחילת גבול מזרח] לשיטת הכפתור ופרח. עיין במפות העתיקות דלהלן בהם זוהו המקומות שציין הכפתור ופרח, ובכך נתגלתה שיטתו במדויק במציאות.

2

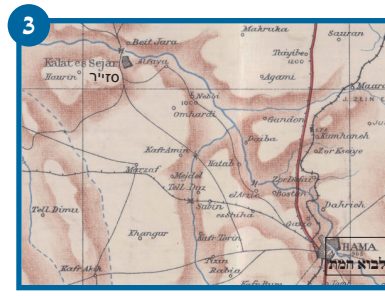
עומה - עום - עֻם

1

הר ההר - גבל אלקרע - הר אקרה
קפלוריא - קבותיא - קבות

3

חמת - חמה/חאמה
סייזאר - סייג'אר

4

חצר עינן - חצן אלאקרט - קלעת אל חצן
זפרון - זפרין

שלוש ארצות לביעור

המשנה בשביעית וביאורה

א. כתוב במשנה בשביעית פ"ט מ"ב, שלוש ארצות לביעור: יהודה, ועבר הירדן והגליל; ושלוש שלוש ארצות לכל אחת ואחת. גליל העליון וגליל התחתון והעמק. מכפר חנניה ולמעלן, כל שאינו מגדל שקמין - גליל העליון, ומכפר חנניה ולמטן, כל שהוא מגדל שקמין - גליל התחתון. ותחום טבריה - העמק. וביהודה: ההר, השפלה, והעמק. ושפלת לוד כשפלת הדרום, וההר שלה כהר המלך. מבית חורון ועד הים - מדינה אחת, עכ"ל.

דין ביעור נוהגת רק בכיבוש עולי בבל, ולכן הננו לבאר כאן בשער כיבוש עולי בבל, את גבולות דין הביעור.

ב. ארץ ישראל מחולקת לשלוש ארצות גדולות לענין ביעור פירות שביעית, שאם כלו הפירות של אחד המינים מארץ אחת ואינם מצויים שם לחיות השדה, חייבים לבער שם אותו המין גם מהבית, אף על פי שעדיין מצויים פירות אלו בארץ גדולה אחרת. וכל ארץ גדולה חלוקה אף היא לשלוש ארצות קטנות, שאין פירותיהם כלים בזמן אחד, מכל מקום נחשבים שלושת האזורים כארץ אחת לענין זמן הביעור. כך פירש רש"י בפסחים נב:, [וכן פירשו הרמב"ם והברטנורא].

ג. אמנם נחלקו הדעות מהו "עבר הירדן" הנזכר במשנה, לפי התוספתא בשביעית פ"ז ה"ט והירושלמי בשביעית פ"ט ה"ב, הכוונה לעבר הירדן המזרחי, [וכן נקט הגר"א בשנות אליהו]. אמנם הרמב"ם בפירוש המשניות והברטנורא פירשו שהכוונה לעבר הירדן המערבי, וזאת משום שיש לפרש בכך את המשנה כפשוטה, שכל הג' ארצות הגדולות והג' ארצות הקטנות, כל אחת ואחת נתפרשה להדיא במשנה [וכפי שיבואר להלן], מה שאין כן לפי הירושלמי והתוספתא, השלוש ארצות הקטנות של עבר הירדן, לא התפרשו במשנה.

ויש נפקא מינה לדינא בין ב' הביאורים, האם נוהגת מצוות ביעור בעבר הירדן המזרחי או לא.

שיטת רש"י

ד. מכיון שאנו עוסקים בעיקר בשיטת רש"י, נראה לענ"ד שרש"י מפרש את המשנה כהרמב"ם בפירוש המשנה והברטנורא, וזאת מכמה טעמים. ראשית, רש"י

תמיד מפרש כפשוטו רק על פי מה שכתוב, ואין דרכו כל כך לפרש על פי המבואר בתוספתא ובירושלמי. שנית, הארכנו בבירורים סימן א' שרש"י מפרש "עבר הירדן" בסתמא על עבר הירדן המערבי. שלישית, לפי פירוש הרמב"ם והברטנורא מיושב מאוד הסדר במשנה יהודה, עבר והירדן והגליל שהם ג' ארצות הסמוכות אחת לחברתה ממש בסדר עולה מדרום לצפון, ועבר הירדן היא ממש מול הירדן, בין ים כנרת בגליל ובין ים המלח ביהודה, משא"כ אם קאי על עבר הירדן המזרחי קשה קושית התויו"ט בכתובות פי"ג מ"י ד"ה יהודה, למה הפסיק בעבר הירדן בין יהודה וגליל ששניהם מארץ ישראל בעבר הירדן המערבי. רביעית, רש"י נוקט שבעבר הירדן החיוב של תרו"מ הוא רק תקנה גרידא, וממילא מסתמא הוא סובר לשיטתו שאין חיוב ביעור בעבר הירדן המזרחי.

ועל כן נבאר המשנה דלעיל לפי רש"י, הרמב"ם והברטנורא[א].

סידור ג' חלקי ארץ ישראל וג' חלקיה

ה.

1. **יהודה:** א) הר
   ב) שפלה [שפלת הדרום]
   ג) עמק
2. **עבר הירדן:** א) שפלת לוד - כשפלת הדרום
   ב) ההר שבשפלה - כהר המלך
   ג) מבית חורון עד הים
3. **גליל:** א) גליל עליון - מכפר חנניה ולמעלן, כל שאינו מגדל שקמין
   ב) גליל תחתון - מכפר חנניה ולמטן, כל שהוא מגדל שקמין
   ג) עמק - תחום טבריה

א. מה שהקשה הגר"א בשנות אליהו על פירוש זה, שבית חורון הוא במערב הגבול, צריך עיון גדול, דהא קמן דזה אינו, ועוד שהמעיין בגר"א ביהושע (ט"ז, ג'-ה') יראה שנקט שבית חורון היא באמצע ארץ ישראל, וצריך עיון בשיטתו.

בירור המציאות של המשנה

ו.

1. יהודה:

א) ההר של יהודה, מכונה היום הרי יהודה, וכולל גם את המכונה היום גבעות יהודה במערב ההרים. הגבול הצפוני של הר יהודה הוא בגבולה הצפוני של נחלת שבט יהודה, כפי שהתבאר במראה הנחלות. ההר של יהודה ממשיך דרומה [בגבעות הנגב] לאורך רכס קו פרשת המים שמגיע עד אדר, בגבולה הדרומי של נחלת יהודה, שהיא קצה גבול דרום ארץ ישראל.

ב) שפלת יהודה, היא מכונה היום בשם השפלה, והיא למערב הרי יהודה וגבעות יהודה, ומכיון שיהודה היא בדרומה של ארץ ישראל, לכן היא נקראת שפלת הדרום. גבולה הצפוני הוא בנחל שורק שהיא גבול צפון נחלת יהודה, וגבולה הדרומי הוא בנחל מצרים [ואדי אל עריש].

ג) העמק של יהודה הוא ליד ים המלח, גבולה הצפוני הוא בצפונה של נחלת יהודה, בואדי קלט [המכונה נחל פרת], וגבולה הדרומי הוא בקצה ים המלח בנחל צין[ב].

2. עבר הירדן:

א) שפלת לוד היא המכונה היום השרון, והיא מתחילה מהעיר לוד, מעל נחל אילון, וממשיכה צפונה עד חיפה. מבחינת המציאות, היא זהה לשפלה של יהודה, באותה גובה מעל פני הים ובהתמצעותם בין ההרים ובין הים, ולכן המשנה כותבת ששפלת לוד היא כשפלת הדרום.

ב) ההר שבשפלה פירושו הרי אפרים הנמצאים סמוך לשפלה שבמערבם, המכונים היום הרי השומרון. הרי אפרים ממשיכים צפונה ומתחברים להרי הגלבוע, להרי אום אל פחם, לרמת מנשה ולהר הכרמל. ההר הגבוה ביותר ברכס זו הוא בבעל חצור [גובה 1016 מעל פני הים], ולידו כפר מליך, ולדעת אדמת קדש (עמוד כב:) זהו הר המלך, וכתב הרמב"ם שהוא הר המושפע בטובה. ועל כן כל ההרים דלעיל

ב. עיין בתוספתא ובירושלמי בשביעית שם שכתבו שהעמק מגיע עד עין גדי, וצריך עיון מדוע לא כתוב שממשיך עד סוף ים המלח. ובפרט שבקצה ים המלח נמצאת צוער, ובברייתא בפסחים נג. איתא שאוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער, וכשיכלה חייבים בביעור, וצריך עיון.

נגררים אחריו. הגבול הדרומי של ההר שבשפלה הוא לענ"ד בגבול הדרומי של נחלת אפרים, אשר מגיע עד בית חורון, וכפי שיבואר מיד בסמוך.

ג) מבית חורון עד הים פירושו גבול דרום נחלת אפרים [וכמו שכתוב בספר יהושע (ט"ז, ג') עד גבול בית חורון תחתון וכו' והיו תוצאותיו ימה], והיינו שהולך מבית חורון מערבה עד לוד והלאה עד הים, לפי התוואי של נחל בית חורון ונחל אילון. ונלענ"ד שארץ זו הולכת בגבול דרום נחלת אפרים, גם מבית חורון מזרחה עד בקעת הירדן. [ועיין לקמן (3, ג') בדינה של בקעת הירדן.]

3. **גליל:**

א) גבולה של הגליל העליון נתבארה לעיל חלק ג' אות ב'. ועיין לקמן.

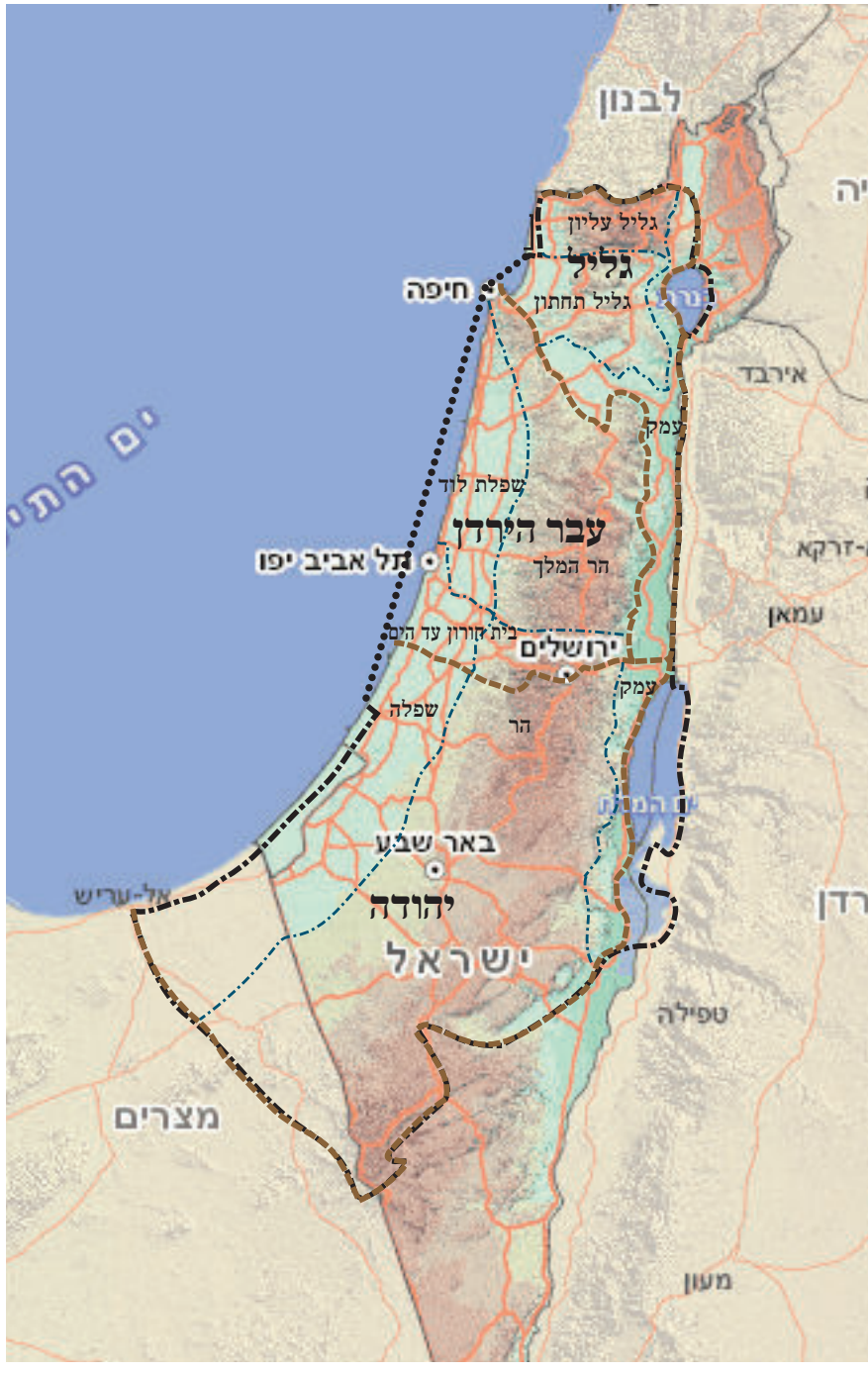
ב) גבולה של הגליל התחתון נתבארה לעיל חלק ג' אות ב'. ועיין לקמן.

ג) העמק של הגליל היא תחום טבריה, וכפי שכתוב במשנה, כיון שהיא עמוקה מאוד ביחס לגליל העליון והתחתון. ויש לדייק, שהשפלה הנמצאת מערבית לגליל העליון והתחתון [ממפרץ חיפה עד ראש הנקרה], אינה חולקת רשות לעצמה, ומשמע שנחשבת כחלק מהגליל שלצידה.

ועוד נלע"ד שהעמק שלתחום טבריה, כוללת את כל בקעת הירדן שבדרום הכנרת, כיון שהיא זהה במציאותה לתחום טבריה, וקשה לחלק בין הדבקים. וכן נלענ"ד שהעמק הנ"ל כוללת את עמק בית שאן ואת עמק יזרעאל, כי מקומות הללו אינם שייכים להר ולא שייכות לשפלה, אלא שייכות לעמקים.

ראה מפה מס' 3, בסימון כל הארצות לשביעית, לשיטת רש"י, רמב"ם והברטנורא.

מפה מס' 3

לבנון
גליל עליון
גליל
גליל תחתון
חיפה
עמק
שפלת לוד
עבר הירדן
תל אביב יפו
הר המלך
בית קורון עד הים
ירושלים
עמק
שפלה
הר
באר שבע
יהודה
ישראל
מצרים
טפילה
מעון
עמאן